ACADEMIA ROMÂNĂ

STUDII ȘI CERCETĂRI DE

ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

3–4

TOMUL 41

IULIE–DECEMBRIE

1990

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Aducem la cunoştinţa cititorilor revistei noastre că, datorită creşterii costurilor de tipărire, sîntem obligaţi să reducem temporar numărul anual de pagini, ceea ce explică şi comasarea unor fascicule. Vă rugăm să manifestaţi înţelegere faţă de această situaţie şi sperăm că veţi rămîne cititori constanţi ai revistei noastre.

În ţară, revista se poate procura prin poştă, numai pe bază de abonament. Preţul unui abonament anual este de 140 lei.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la ROMPRESFILATELIA, departamentul import-export presă, P. O. Box 12—201, telex 10 376, Bucureşti, Calea Griviţei 64—66, România, sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: 71 119, str. I. C. Frimu 11, Bucureşti.

APARE DE PATRU ORI PE AN

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 41 **Nr. 3—4** **iulie—decembrie 1990**

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 41 — **N°s 3—4** — **juillet—décembre 1990**

SOMMAIRE

SOCIETATEA ROMÂNĂ DE ARHEOLOGIE

Arheologia românească cunoaşte astăzi un moment de reînoire a cadrului ei instituţional, pe baza celor mai bune tradiţii făurite de-a lungul a peste un veac de activitate ştiinţifică organizată. Numeroşi arheologi îşi desfăşoară cercetările în institutele de specialitate ale Academiei Române, în catedrele universitare şi în vasta reţea muzeală a ţării. Lor li se alătură un număr mereu crescînd de neprofesionişti — iubitori de arheologie, care au adus şi aduc în continuare servicii considerabile acestei ştiinţe.

Progresul arheologiei naţionale presupune, acum mai mult ca oricînd, unirea şi armonizarea eforturilor depuse de specialişti, dincolo şi independent de graniţele structurilor departamentale. Salvarea, conservarea şi cunoaşterea mărturiilor arheologice, cultivarea interesului general pentru antichităţile României, fac necesară, pe de altă parte, antrenarea amatorilor la forme organizate, stimulatoare, de activitate.

SOCIETATEA ROMÂNĂ DE ARHEOLOGIE este chemată să răspundă acestor deziderate. Îi invităm, şi pe această cale, pe toţi cei interesaţi în domeniul arheologiei, indiferent de profesiune sau grad de calificare, să-şi manifeste adeziunea la fundarea acestei societăţi, comunicîndu-ne următorul formular cu datele personale :

1. Numele şi prenumele
2. Data și locul nașterii
3. Adresa privată şi telefonul
4. Locul de muncă (adresă, telefon), profesiunea, funcţia
5. Preocupări în domeniul arheologiei :
   - cercetări şi publicaţii
   - colecţie particulară (eventual şcolară, sătească etc.) de piese arheologice, numismatice sau epigrafice
   - contacte cu instituţii de profil sau cu specialişti-arheologi

Apelăm la cititorii revistei SCIVA să difuzeze acest anunţ mai departe, în rîndurile celor ce manifestă un interes statornic pentru arheologie.

Înscrierile preliminare vor fi trimise pe adresa :
Institutul de Arheologie al Academiei Române
Pentru *Societatea Română de Arheologie*
Str. I. C. Frimu 11
71119 — Bucureşti

SCURTĂ PRIVIRE ASUPRA PALEOLITICULUI ȘI MEZOLITICULUI DIN DOBROGEA

de ALEXANDRU PĂUNESCU

Ilustrul arheolog francez Boucher de Perthes, călătorind în anul 1853 în lungul Dunării, în trecerea lui prin deltă se întreba dacă „aluviunile fluviului ca și acelea ale lui Arno n-ar fi conţinut oseminte fosile de hipopotami și alte rase antediluviene?" [1].

Răspunsul la această întrebare avea să se dea însă peste aproape șase decenii. Într-adevăr, primele descoperiri paleontologice cuaternare din Dobrogea le datorăm marelui biolog român Grigore Antipa, care, în anul 1910 semnala prezenţa unor resturi fosile pleistocene (mamut, rinocer, şi probabil cal) în grindul Caraorman cu ocazia unor lucrări de dragare [2].

Totuşi, primele descoperiri paleolitice din teritoriul cuprins între Dunăre și Mare aparţin cunoscutului arheolog moldovean N. N. Moroşan. În 1927, acesta efectuează la Topalu (jud. Constanţa), în peştera distrusă din cauza extinderii carierei de piatră, cercetări sumare descoperind resturi de faună fosilă și cîteva piese atribuite musterianului şi aurignacianului [3]. Şase ani mai tîrziu (1933), geologul I. Băncilă culege din imediata vecinătate a Capului Midia o piesă de silex pe care o atribuie musterianului [4].

Printre primii care efectuează cercetări paleolitice de teren în această provincie, după 1950, se numără Eugen Comşa şi N. N. Zaharia [5].

Primul descoperea, în anii 1951—1952, unele piese microlitice tardenoasiene în aşezarea de la Garvăn (punctul „În Bugeac la vii sub dealul Crăcanele") (jud. Tulcea) [6], iar al doilea găsea în 1956 pe teritoriul satelor Saligny-Făclia și Peştera (jud. Constanţa) cîteva piese de silex musteriene printre care și două bifaciale.

Între anii 1956—1962 C. S. Nicolăescu-Plopşor realizează numeroase cercetări perieghetice pe teritoriul Dobrogei, iar în 1956—1957 efectuează,

[1] Boucher de Perthes, *Voyage à Constantinople par l'Italie, la Sicile et la Grèce, retour par la Mer Noire, la Roumélie, la Bessarabie russe, les provinces danubiennes, la Hongrie, l'Autrice et la Prusse (en Mai, Juin, Juillet et Août 1853)*, II, Paris, 1853, cap. 62, p. 376 (cf. Corne Ion, Analele Dobrogei, 4, 1923, 2, p. 188).

[2] Grigore Antipa, *Regiunea inundabilă a Dunării — Starea ei actuală și mijloacele de a o pune în valoare*, Bucureşti, 1910, p. 105—106, tab. XVI, fig. C.

[3] N. N. Moroșan, ARMSI III, 1928, V, p. 1—11 și fig. 1—6; idem, Revista Științifică „V. Adamachi", 23, Iași, 1937, 1, p. 48—49.

[4] I. Băncilă, Buletinul Studenților în Științe Naturale din București, 5—7, 1934—1936, 1936, p. 137—140.

[5] Alexandru Păunescu, în *La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, Iași, 1987, p. 8—10.

[6] Eugen Comșa, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 750—751; Al. Păunescu, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 507—508.

în colaborare cu Al. Păunescu, Alexandra Bolomey şi N. Harţuchi, săpături în peşterile Gura Dobrogei şi Cheia — peştera La Izvor (com. Tîrguşor, jud. Constanţa) [7].

Paleontologii C. Rădulescu, P. Samson şi Elena Terzea execută între 1956—1971 săpături ample în peştera La Adam (com. Tîrguşor), iar primii doi cercetează între 1971 — 1976 peşterile Gura Dobrogei şi Casian [8], precum şi aşezarea tardenoasiană în aer liber de la Tîrguşor — punctul „La Grădină".

În anii 1973 şi 1974 paleontologul Elena Terzea efectuează sondaje în peştera Bursucilor (sat Cheia, com. Tîrguşor), descoperind pe lîngă o bogată faună pleistocenă şi unele piese microlitice de silex epigravetiene [9].

Între 1958—1962 şi 1970—1972 Florea Mogoşanu întreprinde săpături la Peninsula—Punctul I (sat Lumina, com. Ovidiu), precum şi la Mamaia-Sat în colaborare cu Al. Păunescu [10].

În 1960 J. Jelinek, directorul Muzeului Morav din Brno, iar în 1961 cercetătorul Karel Valoch de la acelaşi muzeu, venind pentru cură heliomarină pe litoral, vizitează şi împrejurimile localităţii Mamaia-Sat, adunînd cu această ocazie de pe traseul fostului canal un mare număr de piese de silex din cunoscuta aşezare musteriană, distrusă în cea mai mare parte de lucrările canalului, cu toate că staţiunea de aici se afla deja în atenţia Sectorului paleolitic al Institutului de Arheologie. Materialul litic, cules de cei doi cercetători cehi a fost publicat în 1968 într-o formă preliminară în revista La Préhistoire [11].

În afara săpăturilor amintite din peşterile Gura Dobrogei şi Cheia sau din aşezarea în aer liber de la Mamaia-Sat, autorul articolului de faţă efectuează intense cercetări de teren şi unele sondaje, descoperind în perioada 1973—1989 un mare număr de aşezări paleolitice şi mezolitice. Semnalarea aproape a tuturor acestor puncte o datorăm neobositului şi pasionatului Mihai Eugen din Medgidia, căruia îi aducem mulţumirile noastre.

În anul 1982 M. Brudiu descoperă la Peninsula în punctele II şi III, obiecte litice pe care le atribuie paleoliticului mijlociu şi superior [12].

În încheierea acestui scurt istoric privind investigaţiile arheologice, este necesar să ne oprim puţin şi asupra cercetărilor referitoare la paleogeografia cuaternarului dobrogean. În acest sens amintim studiile mai vechi ale lui Constantin Brătescu realizate pe baza amplelor sale cercetări asupra numeroaselor profile de pe faleza Mării Negre şi cele apărute după 1950 cum ar fi studiile privind loessurile şi solurile fosile din Dobrogea de

[7] C.S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu şi Alexandru Paul-Bolomey, Materiale, 5, 1959, p. 15—22; C.S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu şi N. Harţuchi, Materiale, 6, 1959, p. 43—50.

[8] Margareta Dumitrescu, P. Samson, E. Terzea, C. Rădulescu, M. Ghica, Lucrările Institutului de Speologie „Emil Racoviţă", 1—2, 1962—1963, p. 229—284; P. Samson şi C. Rădulescu, Biuleteni komissii po izučeniiu Četvertičnovo perioda, 29, Moscova, 1964, p. 156—164.

[9] Elena Terzea, Travaux de l'Institute de Spéologie „Emile Racovitza", 13, 1974, p. 105—116.

[10] Al. Păunescu, Florea Mogoşanu şi M. Cârciumaru, Pontica, 5, 1972, p. 11—28.

[11] Karel Valoch, *La Préhistoire (Problèmes et tendances)*, Paris, 1968, p. 465—472. Autorul atribuie industria litică tayacianului divizînd-o stratigrafic în două grupe: cea inferioară aparţinînd perioadei Eem-Amersfoort şi cea superioară probabil Brörup-ului. Sustragerea unui asemenea material, care, după mulţi ani, în urma insistenţelor noastre, a revenit în ţară (dar nu ştim în ce proporţie) şi publicarea sa, reprezintă, credem, un act necolegial, reprobabil!

[12] M. Brudiu, Pontica, 18, 1985, p. 13—23.

Sud sau cele referitoare la fenomenele periglaciare în loessuri aparţinînd unor cunoscuţi geografi, geologi şi pedologi printre care cităm pe G. Hasse, H. Richter, Vintilă Mihăilescu, Şerban Dragomirescu, Tiberiu Morariu, M. Popovăţ, Ana Conea [13], Petre Coteț, H. Grumăzescu, Cornelia Grumăzescu-Stăncescu, Constantin Ghenea, Venera Codarcea [14] etc. Menţionăm de asemenea și publicarea unor analize polinice de către Marin Cârciumaru pe baza probelor de sol prelevate din peștera Cheia-La Izvor și din profilele de la Mamaia-Sat și Costinești [15].

Pînă în prezent au fost identificate pe teritoriul Dobrogei și în special pe cel al Dobrogei Centrale și de Sud, atît prin săpături de mai mică sau mai mare amploare cît mai ales prin cercetări perieghetice un număr de peste 70 de puncte cu descoperiri paleolitice și mezolitice (fig. 1).

Este de remarcat că unele așezări, fie de peșteră (ca cele de la Cheia și La Adam), fie în aer liber (ca Mamaia-Sat, Peninsula) au oferit două sau mai multe niveluri de locuire paleolitice cum este cazul peșterii la Adam unde s-au găsit după descoperitori resturi din *premusterian* pînă în tardenoasian [16]. Ceea ce e important de reţinut este faptul că cea mai veche unealtă descoperită pînă acum pe teritoriul Dobrogei aparţine paleoliticului inferior.

Este vorba de cioplitorul bifacial (*chopping-tool*) (fig. 2) de silex găsit într-o poziţie stratigrafică certă în asociere cu resturi de micromamifere, ca : *Citellus* gr. *nogaici* Topatșevski, *Allactaya orghidani* Rădulescu, Samson, *Apodemus sylvaticus* (Linnaeus), *Cricetulus migratorius* (Pallas), *Mesocricetus newtoni* (Nehring), *Cricetus cricetus praeglacialis* Schaub, *Ellobius* cf. *palaeotalpinus* Sevtșenko, *Clethrionomys glareolus* Schreber, *Lagurus transiens daicus* Rădulescu, Samson, *Eolagurus gromovi vistornensis* Rădulescu, Samson, *Arvicola cantianus* sp., *Microtus* cf. *guentheri* Dandorf, Alston, *Microtus* gr. *arvalis* (Pallas), *Microtus* gr. *gregalis* (Pallas) și *Ochotona pusilla* (Pallas) ; la aceste resturi se mai adaugă și altele de capride indeterminabile.

Resturile faunistice menţionate ca și cioplitorul s-au descoperit în depozitul de umplere din zona aven-zonă ce formează intrarea secundară a Peșterii Liliecilor de la Gura Dobrogei. Piesa de silex care ne interesează în mod expres a fost găsită în partea terminală a acumulării mijlocii cu dărîmături („éboulis") termoclastice, depunere atribuită de paleontologii Costin Rădulescu și Petre Samson, Mindelului superior [17] (circa 400 000 — —350 000 ani, dacă raportăm la cronologia paleoliticului european). După cercetătorii menţionaţi, argumentele care pledează în favoarea atașării

[13] Ana Conea, *Formațiuni cuaternare în Dobrogea* (*loessuri și paleosoluri*), București, 1970, 234 p.

[14] C. Ghenea și V. Codarcea, *Studii tehnice și economice*, Seria H, Geologia cuaternarului, Institutul Geologic, București, 5, 1974, p. 7—22. Cercetînd porţiunea de profil al vechiului canal din zona Ovidiu-Nazarcea (în apropiere de cariera de piatră Ovidiu), autorii au descoperit cu această ocazie și unele piese de silex, care tipologic au fost atribuite de către noi musterianului. Ei afirmă că aceste obiecte litice găsite în paleosolurile IV (circa 10%) și V (circa 90%) aparţin Riss-Würmului și Würmului.

[15] M. Cârciumaru și Al. Păunescu, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 331—345.

[16] P. M. Samson, *Études sur le Quaternaire dans le Monde, VIIIe Congrès INQUA*, Paris, 1969, Paris, 1971, p. 629—636.

[17] Al. Păunescu, Costin Rădulescu și Petre Samson, Travaux de l'Institut de Spéologie „Emile Racovitza", 21, 1982, p. 55—60.

Fig. 1. Harta descoperirilor paleolitice și mezolitice din Dobrogea menționate în studiu.

fazei Gura Dobrogei —2, Mindelului superior sînt: prezenţa unei forme arhaice de *Arvicola*, cea a unei subspecii evoluate filumului de *Lagurus transiens*, precum şi persistenţa morfotipurilor pitymyene în structura populaţiilor de *Microtus* a grupelor *arvalis* şi *gregalis* [18].

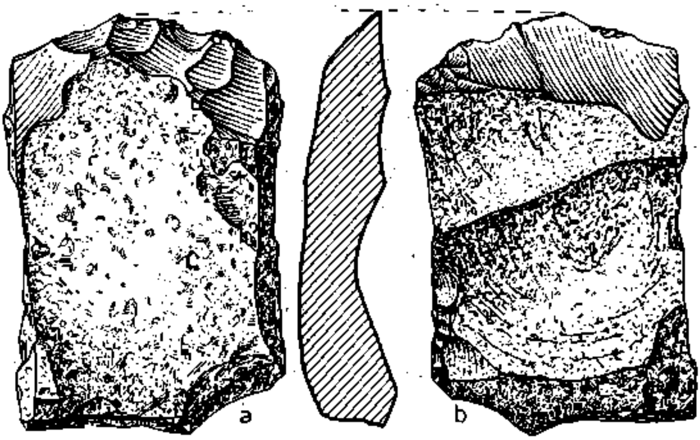

Fig. 2. Peştera Liliecilor de la Gura Dobrogei. paleolitic inferior (faza Gura Dobrogei-2, Mindel superior); cioplitor bifacial (scara 1/1).

În cunoscuta peşteră La Adam, paleontologii citaţi descoperă în straturile 6, 10 şi 13, sedimentate în timpul glaciaţiunii Riss, unele „industrii musteroide” [19]. Ţinînd seama de poziţia lor stratigrafică aceste industrii, atribuite de descoperitori Rissului, ar putea aparţine *prenusterianului*.

Este interesant de reţinut că cele mai multe puncte cu descoperiri musteriene (din cele aproximativ 30 cunoscute pînă în prezent) se găsesc situate in Podişul Dobrogei de Sud, mai precis în Podişul Carasu sau Medgidiei. ele fiind concentrate îndeosebi pe versantul nordic al văii Carasu, dar şi la sud de această vale, în Podişul Oltinei şi Cobadinului, precum şi pe versantul drept al Dunării (zona Ghindăreşti-Tichileşti-Seimeni) şi în zona de litoral (cea de la nord şi nord-vest de lacul Siutghiol). Dintre toate aceste aşezări doar cîteva au fost săpate: Peninsula-Punctul I, Mamaia-Sat (fig. 3), peştera Cheia — La Izvor şi peştera La Adam. Avînd în vedere că, in aceste două peşteri situate în Podişul Dobrogei centrale cunoscut şi sub denumirea de Podişul Casimcei, s-au găsit pe lîngă obiecte litice şi relativ numeroase resturi faunistice, ne simţim obligaţi să facem unele precizări.

Astfel, peştera La Izvor, aflată în Cheile Ghelengicului (fig. 4) şi care nu depăşeşte 15 m lungime, a oferit o relativ bogată locuire musteriană ale cărei resturi se înscriu pe o grosime ce atinge maximum 0,65 m (depunere ce zace direct pe patul de calcar). În afara inventarului litic care

[18] *Ibidem*, p. 56.

[19] P. M. Samson, *op. cit.*, p. 629—633. Din păcate materialul litic „musterioid” ca şi cel musterian, aurignacian, gravetian şi tardenoasian fiind inedit sau în mare parte inedit (s-au publicat doar foarte puţine piese) nu ne îngăduie să facem alte observaţii de ordin tehnico-tipologic.

Fig. 3. Mamaia-Sat, secţiune stratigrafică.

Fig. 4. Satul Cheia — Cheile Ghelengicului cu peșterile : La Izvor, Bursucilor etc.

reprezintă un musterian de debitaj Levallois bogat în racloare și în piese denticulate și cu *encoche* dar fără bifaciale, s-au descoperit și numeroase resturi osoase de mamifere ca : *Ursus spelaeus* (care atinge circa 64% din totalul oaselor identificate), *Equus caballus fossilis*, *Coelodonta antiquitatis*, *Crocuta spelaea*, *Rangifer tarandus*, *Felis leo spelaea*, *Cervus elaphus*, *Bos s. Bison*, *Canis lupus*, *Sus scrofa* și *Saiga tatarica*. De asemenea, sînt prezente și micromamiferele ca : *Cricetus cricetus*, *Mesocricetus newtoni*, *Allocricetulus eversmanni*, *Cricetulus migratorius*, precum și păsările *Anas platyrhynchos* (rața sălbatică) și *Corvideae* sp.

În cea de-a doua peșteră (La Adam), C. Rădulescu și P. Samson au identificat stratigrafic trei depuneri (straturile 19, 21 și 38 sedimentate în Würmul inferior) cu obiecte litice pe care le atribuie musterianului inferior [20].

Așezările musteriene în aer liber care au oferit fie prin săpături metodice, fie prin cercetări de suprafață industrii litice mai mult sau mai puțin bogate, dar din păcate neasociate cu resturi faunistice, ne-au permis realizarea unor studii tehnico-tipologice ce ne îngăduie încadrarea lor în unul din faciesurile musteriene cunoscute. De pildă, industria litică de la Castelu-Dealul Cainar — punctul I terasă reprezintă un facies de debitaj Levallois, săracă în racloare, dar bogată în cuțite *à dos* natural (cu cortex) și relativ bogată în piese cu *encoche* și denticulate. Industrii asemănătoare s-au mai găsit la Ovidiu-Nazarcea și Peninsula — punctul I unde piesele cu *encoche*, denticulatele și chiar racloarele predomină în raport cu celelalte tipuri de unelte. De asemenea, inventarele litice de la Peștera — punctul Dealul Peșterica și Saligny-Făclia aparțin unui facies denticulat de debitaj slab Levallois bogat în piese denticulate și cu *encoche*, dar cu mai puține racloare și cuțite à *dos* natural și cu rare bifaciale.

Dintre toate așezările cunoscute, cea mai bogată în material litic o reprezintă stațiunea Mamaia-Sat, distrusă ca și multe altele (Peninsula, Ovidiu-Nazarcea etc.) de lucrările canalului. Industria litică din această așezare se caracterizeză printr-un debitaj slab Levallois, prin unelte de mărime mică și mijlocie, îndeosebi printr-un mare număr de piese denticulate, piese cu *encoche* și racloare și printr-un număr redus sau foarte redus de alte tipuri cum ar fi gratoarele, burinele ori piesele bifaciale etc. Stratigrafic, între cele două niveluri de locuire există o depunere relativ groasă de loess, sterilă din punct de vedere arheologic. Pe baza sondajelor executate s-a observat că nivelul superior este mai sărac în material decît cel inferior (fig. 5—7)

Este interesant de notat că părăsirea de către primele comunități de neandertalieni a așezărilor din preajma coastei Mării Negre și revenirea lor mai tîrzie în aceleași locuri s-ar putea datora fie înăspririi climatului Würmian, fie împuținării vînatului în zonă.

Unele locuiri mai restrînse ca suprafață și mai sărace în material litic nu reprezintă altceva decît locuiri sezoniere ale unor grupuri de vînători musterieni.

În ceea ce privește piesele bifaciale trebuie să afirmăm că ele se întîlnesc, în unele așezări, într-un număr foarte mic, iar în altele sînt absente. Nu este totuși exclus ca unele piese izolate culese din profilele

[20] *Ibidem*.

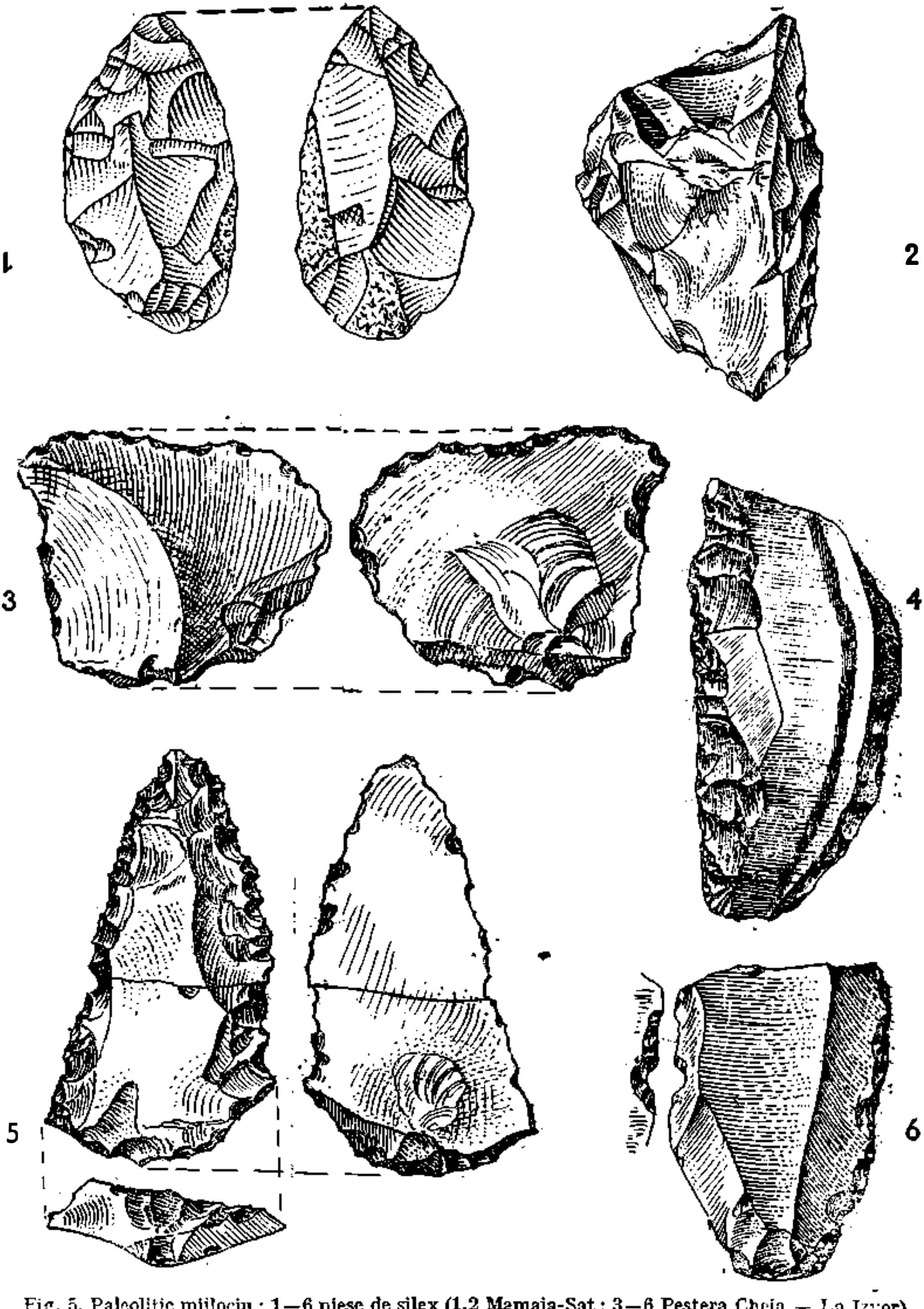

Fig. 5. Paleolitic mijlociu : 1—6 piese de silex (1,2 Mamaia-Sat ; 3—6 Peştera Cheia — La Izvor) (scara 1/1).

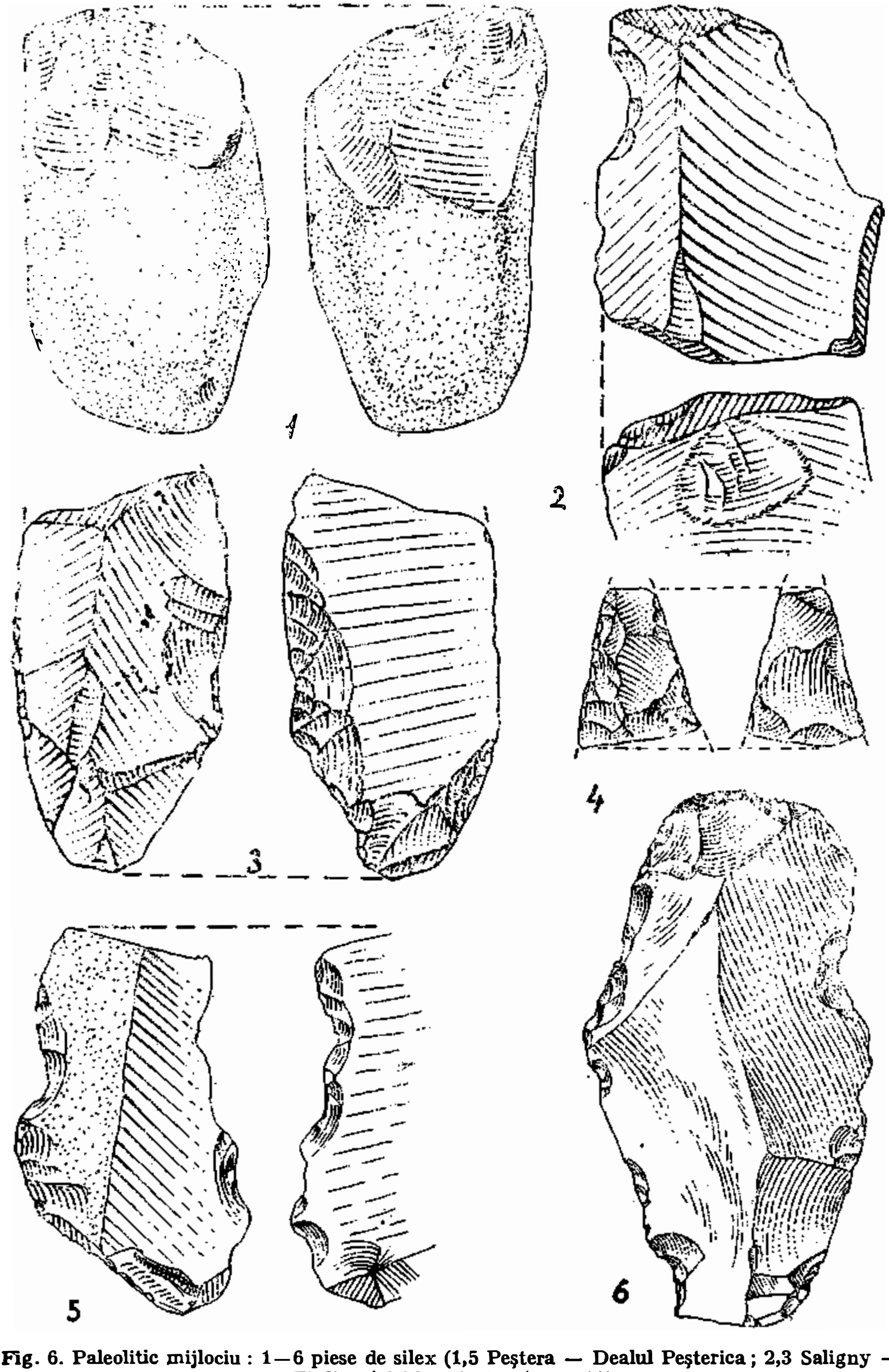

Fig. 6. Paleolitic mijlociu : 1—6 piese de silex (1,5 Peştera — Dealul Peşterica ; 2,3 Saligny — Făclia ; 4,6 Mamaia-Sat (scara 1/1).

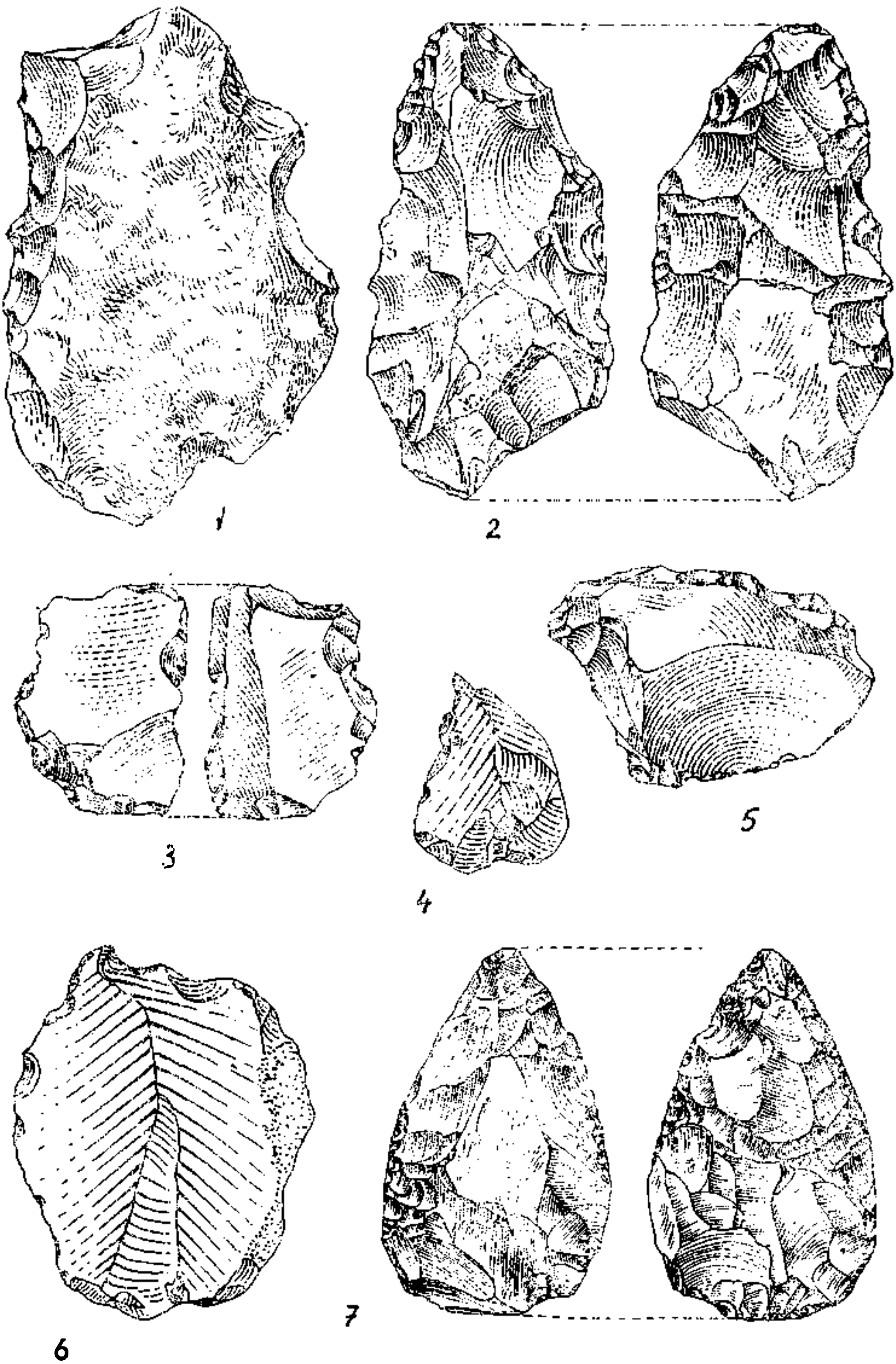

Fig. 7. **Paleolitic mijlociu : 1—7 piese de silex** (1—5 **Mamaia -Sat** ; 6 **Peninsula — punctul I** ;
7 **Peştera La Adam) (scara 1/1).**

surpate ale teraselor să aparţină atît stratigrafic cît şi tehnico-tipologic unor industrii *premusteriene* datate în Riss sau poate chiar în Riss-Würm, iar altele unor etape mai timpurii sau mai tîrzii ale musterianului. De pildă, la Ghindăreşti — punctul Cariera Veche (com. Horia, jud. Constanţa), sedimentele terasei ating circa 17—18 m şi cuprind succesiuni de loessuri şi paleosoluri. Aici s-au găsit la o adîncime cuprinsă între 6 şi 8 m (de la suprafaţa solului actual) unele piese de silex, precum şi cîteva oase şi dentiţie de cal şi bovid. Materialul litic cules este de debitaj Non Levallois şi constă din piese cu *encoche*, denticulate şi racloare, care ar putea aparţine cronologic fie unui *premusterian*, dacă ţinem seama de prezenţa lui *Equus insulidens* (specie rissiană veche după P. Samson şi C. Rădulescu), fie unui musterian incipient de tip denticulat.

Începuturile paleoliticului superior pe teritoriul Dobrogei sînt greu de definit în stadiul actual al cercetărilor.

Este foarte posibil ca în acest spaţiu, ca şi în zona de la est de Carpaţi să fi existat tehnocomplexe sau industrii litice pe care unii cercetători le numesc aurignacoide sau aurignaciene, la baza cărora au stat industrii mai vechi ale paleoliticului mijlociu tardiv cum ar fi cele ale musterianului denticulat cu forme bifaciale sau fără, ori cele ale musterianului de tradiţie acheuleană în care piesele cu *encoche* şi denticulatele apar într-un procent semnificativ alături de marele număr de racloare şi de prezenţa relativ numeroasă a vîrfurilor bifaciale şi a bifacialelor de diverse tipuri.

Este necesar să menţionăm că materialul litic de care dispunem în prezent, provenit din cele 15 puncte descoperite în centrul Dobrogei a fost atribuit aurignacianului, îndeosebi pe criterii tehnico-tipologice. Doar în numai două staţiuni de peşteră : Cheia-La Izvor şi La Adam locuirile aurignaciene au fost surprinse stratigrafic. Astfel, în prima, locuirea aurignaciană cu un inventar litic destul de sărac, constînd din cîteva lame şi gratoare, suprapune direct pe cea musteriană. În schimb, în cea de-a doua peşteră, P. Samson şi C. Rădulescu identifică cel puţin două niveluri de locuire aurignaciană (straturile 44 şi 47) pe care le încadrează în Würmul mijlociu [21] (fig. 8).

Puţinătatea materialului litic nu ne îngăduie însă să precizăm dacă aceste locuiri aparţin sau nu etapei timpurii a aurignacianului dobrogean.

Alte tipuri de unelte ca : gratoare *à museau* sau simple, burine diedre şi de tip *busqué* au fost găsite în mai multe aşezări în aer liber cum ar fi Peninsula — punctul II, Cuza Vodă—punctul A (Cariera Caolinul), Gherghina—punctul Cariera de Humă, Ţibrinu—punctul III, Gura Dobrogei — vatra satului etc.

Lipsa unor observaţii stratigrafice, precum şi cea a unei game bogate şi variate de unelte nu ne permit să stabilim în stadiul actual al cercetărilor etapele evolutive ale aurignacianului din această zonă.

Este îndeobşte cunoscut faptul că din punct de vedere cronologic, cea de-a doua cultură care a succedat aurignacianul în teritoriul la care ne referim este cea gravetian orientală.

S-au descoperit pînă în prezent, prin cercetări perieghetice, 10 puncte aparţinînd acestei culturi. Dintre acestea numai în două aşezări, cea de la

[21] *Ibidem*.

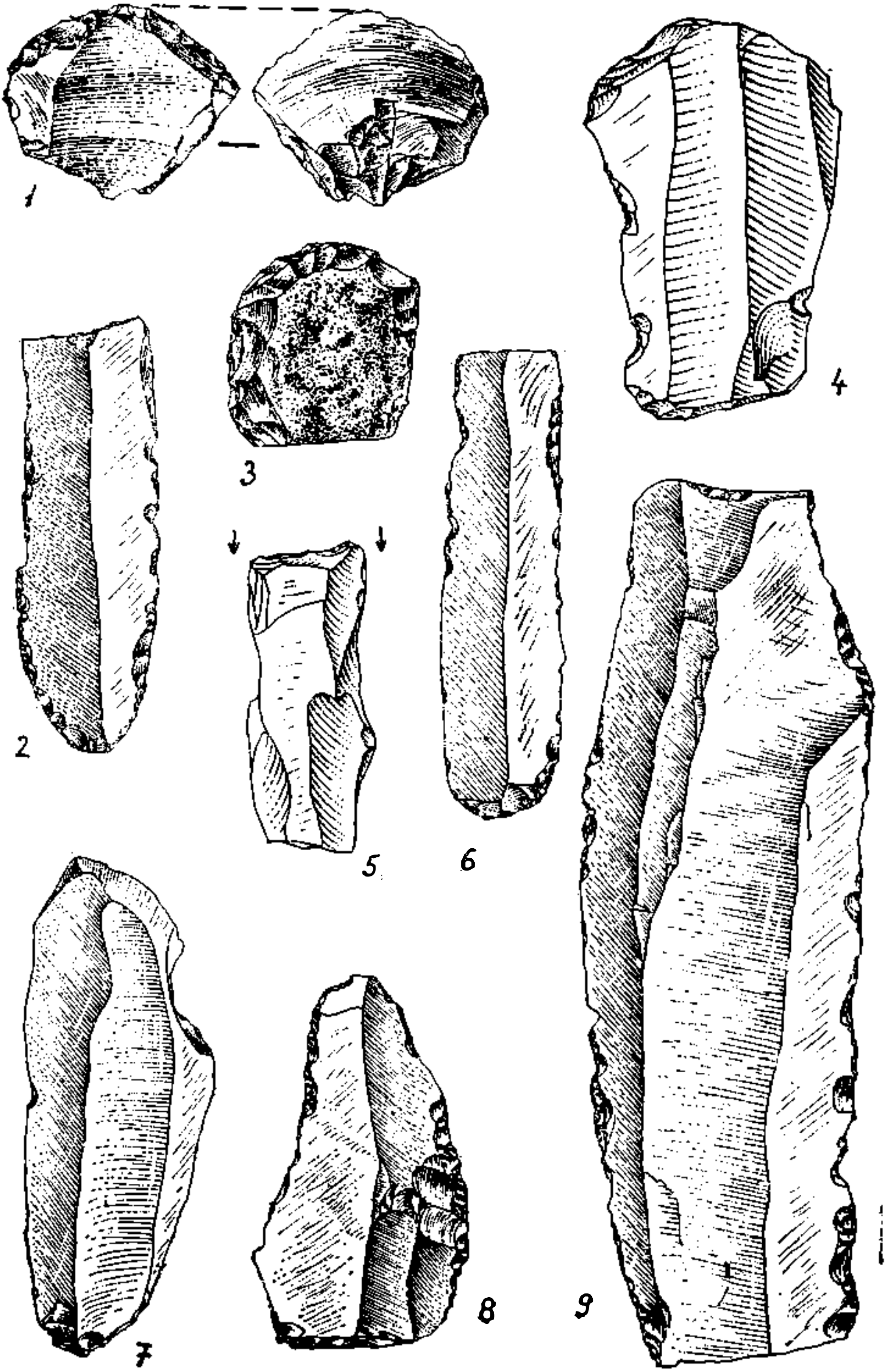

Fig. 8. Paleolitic superior — aurignacian : 1—9 piese de silex (1—3 Peştera Cheia — La Izvor; 4 Gherghina — Cariera de Humă; 5 Ţibrinu — punct III — malul stîng al lacului Ţibrinu; 6—9 Peşterea La Adam) (scara 1/1).

Gherghina—punctul La Cariera Veche și Castelu—Dealul Cainar—punctul II terasă s-au executat unele sondaje restrînse.

Material litic gravetian s-a găsit și în peșteri. Avem în vedere peștera Bursucilor unde s-a efectuat un sondaj și peștera La Adam, unde, așa cum am arătat, s-au realizat săpături de amploare.

Astfel, în mica peșteră a Bursucilor, aflată în vecinătatea peșterii La Izvor, paleontologul Elena Terzea descoperă, în partea superioară a stratului de loess compact și în nivelul bazal de loess cu clastic un material litic caracterizat printr-o microlitizare accentuată (lamele tip Dufour, lamele *à dos*, burin pe trunchiere, lamele simple etc.), asociat cu o faună datînd din Würmul recent [22]. În schimb , în peșterea La Adam, cercetătorii menționați au găsit în straturile 63—64 și 70, sedimentate în Würmul recent, obiecte litice pe care noi le atribuim tipologic unor etape gravetiene. După descoperitori, inventarul litic din stratul 72 sedimentat în Würmul final ar reprezenta un paleolitic final [23]. Este foarte posibil ca acest din urmă nivel ca și cel din peștera Bursucilor să aparțină unei etape tîrzii gravetiene, cunoscută și sub denumirea de epigravetian.

Dintre cele 10 puncte sub aer liber demne de amintit sînt cele de la Văleni, Conacu, Țibrinu (punctele I și III — malul stîng al lacului cu același nume) și Peninsula—punctul II [24]. Ele au oferit în general puține piese de silex dar toate microlitice. Totuși, cele mai importante prin bogăția și varietatea tipurilor de unelte rămîn așezările amintite de la Gherghina — punctul La Cariera Veche și Castelu — Dealul Cainar-punctul II terasă — (fig. 9).

Pe baza studiului tehnico-tipologic și al dimensiunilor uneltelor, în cea mai mare parte microlitice (gratoare simple, pe așchii sau lame retușate, unguiforme, burine diedre sau pe trunchiere retușată, piese cu *encoche* ori denticulate, lamele *tronquée*, lamele *à dos* sau *à dos tronquée*, lamele denticulate sau *à coche*, lamele Dufour, etc.) pe de o parte și ținînd seama de pe altă parte de poziția stratigrafică a obiectelor litice, sîntem îndrituiți să credem că ne aflăm atît la Gherghina [25] și Castelu, cît și în altele din punctele menționate în fața unor locuiri aparținînd epigravetianului.

Dacă asupra etapelor mai timpurii ale gravetianului din această provincie nu ne putem pronunța pe baza observațiilor de care dispunem pînă acum, totuși putem afirma cu certitudine că cel puțin în Podișul Dobrogei Centrale și de Sud au trăit comunități gravetiene tîrzii ce pendulau dintr-o parte în alta în căutarea vînatului. Punctele cunoscute pînă acum reprezintă fie locuiri sezoniere, fie așezări mai mult sau mai puțin stabile cum ar fi cele de la Gherghina și Castelu unde uneltele erau prelucrate pe loc.

Inventarul litic descoperit în așezările menționate ne oferă similitudini atît din punct de vedere tehnico-tipologic cît și dimensional cu cel găsit în alte stațiuni din sudul și chiar nordul Moldovei, ca de pildă Mălușteni—punctul IV —(jud. Vaslui), Berești-Dealul Taberei (nivel I), Puricani-

[22] Elena Terzea, *op. cit.*, p. 105—116.

[23] P. M. Samson, *op. cit.*, p. 629—636 ; C. Rădulescu și P. M. Samson, Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchthungsbiologie, 76, 1962, (2/3), p. 287—292.

[24] M. Brudiu, *op. cit.*, p. 13—23.

[25] Al. Păunescu, SCIVA, 37, 1986, 1, p. 67—75.

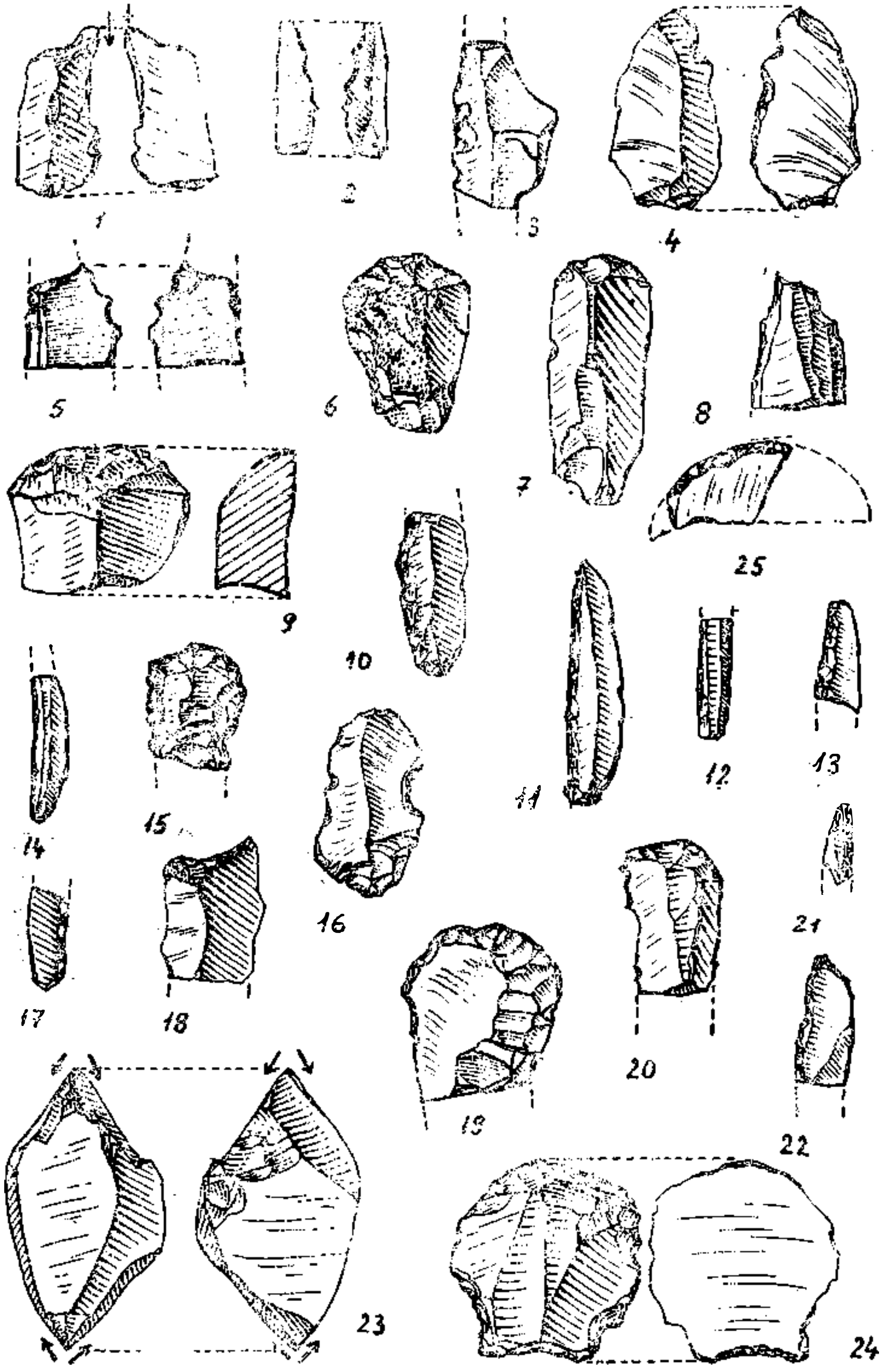

Fig. 9. Paleolitic superior — epigravetian: 1—25 piese microlitice de silex de la Gherghina — punctul La Cariera Veche (scara 1/1).

punctul Poarta Bîzanului (jud. Galaţi) [26], Ripiceni-Izvor (nivel gravetian II b) [27], Topile-Dealul Catargii (jud. Iaşi)[28] etc.

Aceste aşezări fac parte din marele complex gravetian oriental tîrziu care a evoluat în Tardiglaciar şi a cărui arie cuprinde atît teritoriul dintre Carpaţi şi Nistru cît şi regiunea din nord-vestul Mării Negre. În ceea ce priveşte originea gravetianului din Dobrogea, este foarte posibil, să avem de-a face cu o pătrundere a unor populaţii gravetiene de la nord, deci din Moldova spre sud, peste fluviul care nu constituia un obstacol de netrecut în acea vreme.

Cronologic, dacă locuirile aparţinînd primei etape a epigravetianului din Moldova — avem în vedere locuirile din Bazinul Ceahlăului reprezentate de nivelurile V de la Ceahlău-Dîrţu şi Ceahlău-Podiş, nivelul II de la Ceahlău-Bofu Mic şi nivelul VI de la Bistricioara-Lutărie — s-ar putea situa între aproximativ 14000 şi 12000 BP, în schimb, cea de-a doua etapă şi ultima, ar fi putut evolua între circa 12000 şi 10000 BP. Se pare că acest orizont cultural epigravetian final aparţinînd epipaleoliticului a evoluat spre un mezolitic incipient, mai bine zis spre un tardenoasian timpuriu, mai ales, dacă ţinem seama atît de tendinţa spre o microlitizare accentuată a uneltelor (cum ar fi cea a gratoarelor pe aşchii, de tip circular, unguiform, a gratoarelor pe lamele sau a lamelelor retuşate etc.) cît şi de apariţia unor forme cvasigeometrice.

În ceea ce priveşte mezoliticul din ţinutul cuprins între Dunăre şi Mare, putem afirma că el este relativ bine cunoscut. S-au identificat pînă acum prin cercetări perieghetice 18 puncte cu descoperiri tardenoasiene. Dintre acestea, demne de relevat sînt cele de la Cuza Vodă — punctul La Cariera Veche şi Medgidia-punctul La vest de Stadion [29] (fig. 10—11).

În afara acestor aşezări în aer liber amintim şi locuirea din peştera La Adam, singura cunoscută pînă în prezent în peşterile dobrogene. Aici, în straturile 75—76 sedimentate în postglaciar, P. Samson şi C. Rădulescu au găsit obiecte litice pe care le atribuie mezoliticului [30].

Industriile microlitice descoperite în aşezările menţionate, ca şi în altele (Garvăn, Tîrguşor-punctul La grădină, Straja-punctul La lac la Stănişor, Poarta Albă-punctul Lîngă staţia de pompare, Albeşti-punctul La Cetate etc.), cuprind o gamă variată de piese : gratoare simple, pe aşchie retuşată, unguiforme, lamele *à bord abattu*, lamele *à coche*, lamele cu trunchere retuşată, lamele strîmte *à bord abattu tronquée*, trapeze simetrice şi asimetrice, nuclee fusiforme şi altele.

S-a arătat cu alte prilejuri că tardenoasianul din estul şi sud-estul României — în care avem în vedere teritoriul dintre Siret şi Prut (pînă acum zona dintre Carpaţi şi Siret n-a oferit nici o locuire din această vreme), cel al Dobrogei şi cel al Munteniei de est-nord-est — a făcut parte din marele complex cultural al tardenoasianului nord-vest pontic [31]. Este de

[26] M. Brudiu, *Paleoliticul superior şi epipaleoliticul din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 102—111, 109—117 ; Idem, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 293—299.

[27] Al. Păunescu, SCIVA, 35, 1984, 3, p. 250—253.

[28] Idem, SCIV, 21, 1970, 4, p. 539—549.

[29] Idem, SCIVA, 38, 1987, 1, p. 3—22.

[30] P. Samson, *op. cit.*, p. 629—636.

[31] Al. Păunescu, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 518—525.

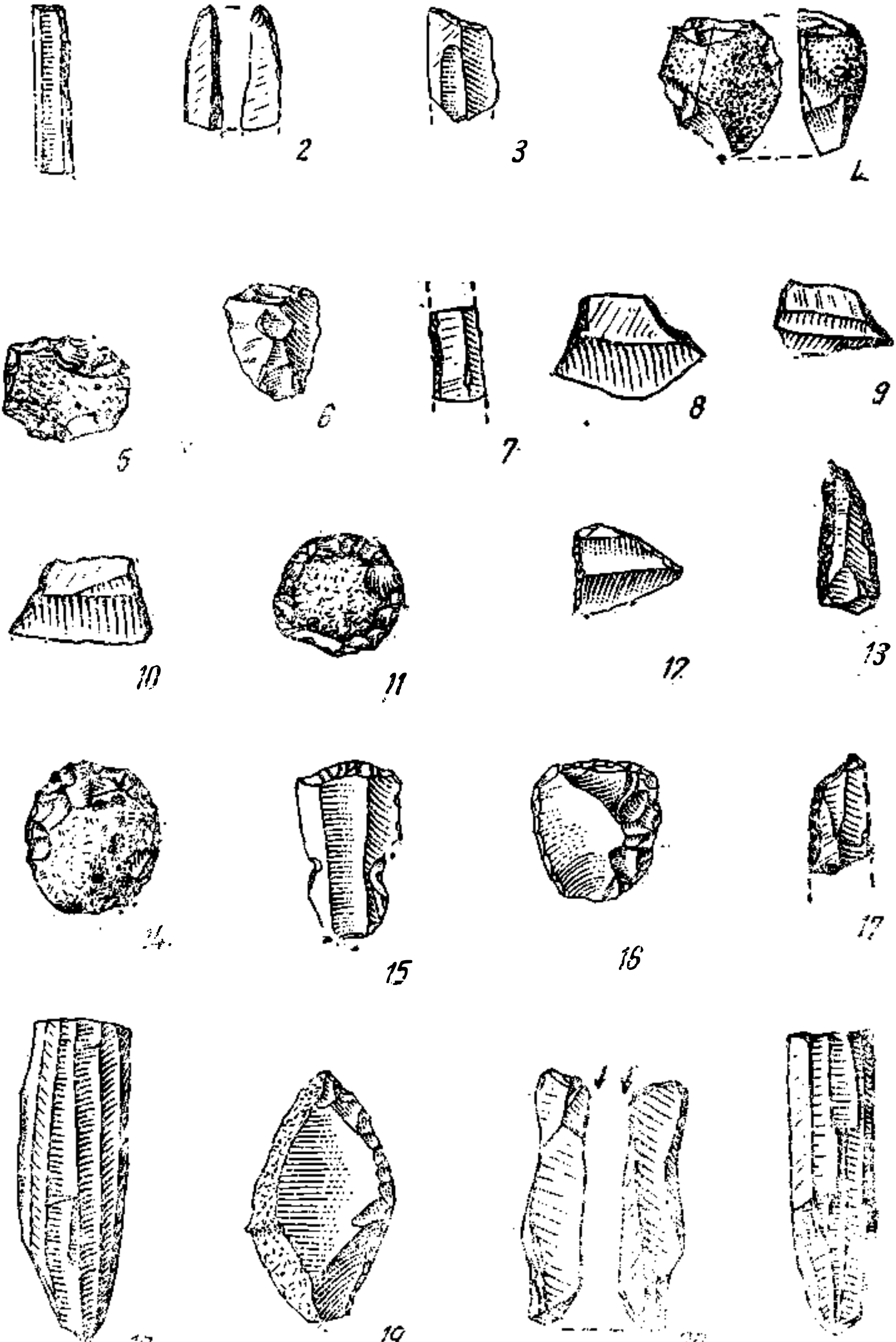

Fig. 10. Mezolitic : 1—21 piese microlitice de silex tardenoasiene : 1—4 Cuza Vodă — punctul D ,,Cariera Veche'' ; 5—21 Medgidia — punctul,,La Vest de Stadion'' sau ,,La Plopi'' (scara 1/1).

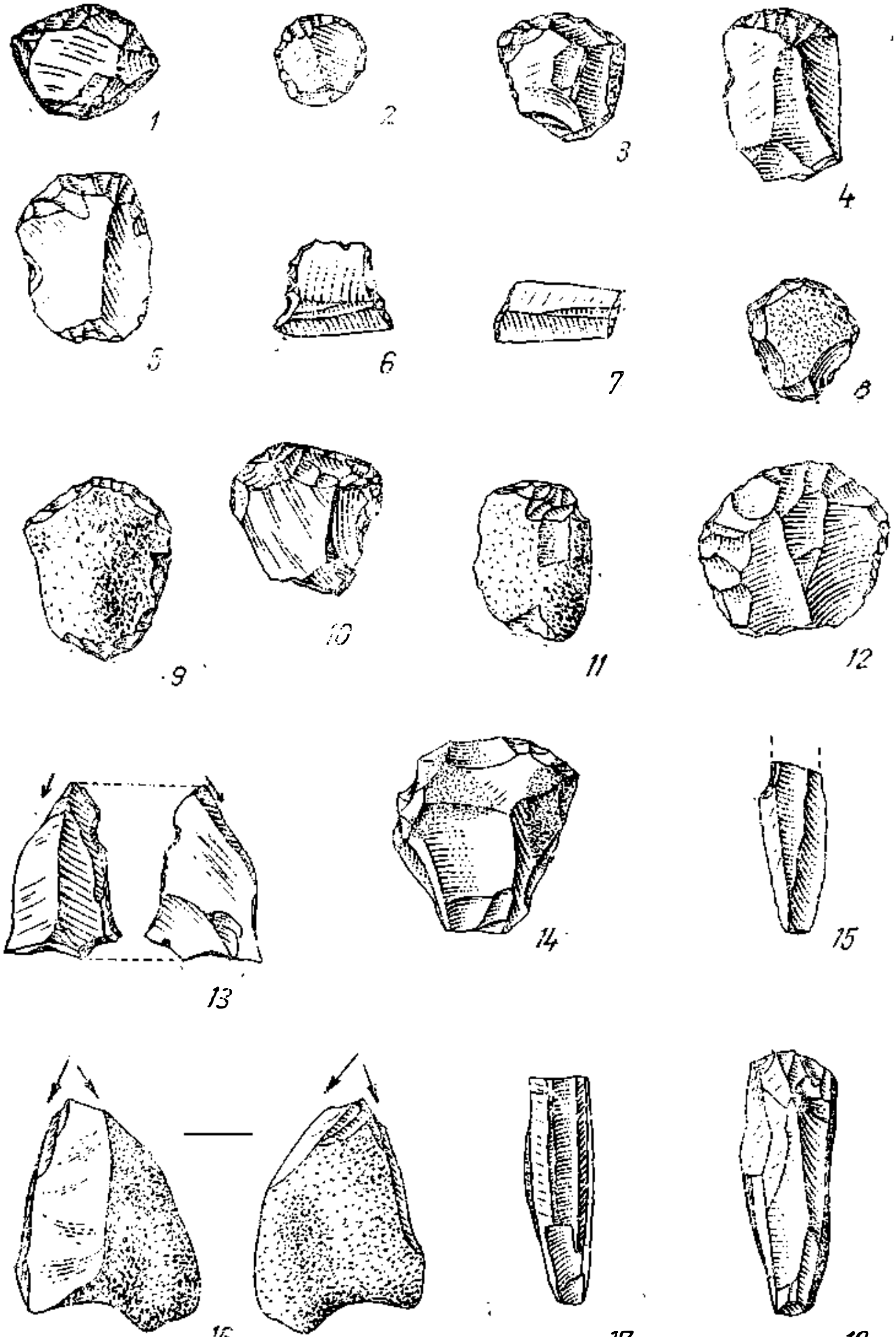

Fig 11. Mezolitic. 1—18 piese de silex microlitice tardenoasiene de la Cuza Vodă — punctul D „Cariera Veche" (scara 1/1).

asemenea ştiut faptul că, din punct de vedere tehnico-tipologic, industriile din diversele aşezări tardenoasiene din Moldova şi Dobrogea (Ripiceni-Izvor-Erbiceni-Cuza Vodă-Medgidia etc.) prezintă similitudini ce merg uneori pînă la identitate, cu cele descoperite în staţiunile mezolitice de la est de Prut (Frumuşica-Ghirjevo-Grebeniki-Poznanka-Kazanka etc.) [32].

Cronologic, aceste populaţii mezolitice de vînători şi culegători au evoluat într-un răstimp de circa 2000—2500 ani, între aproximativ 9500—9000 şi 7500—7000 BP. Din punct de vedere climatic ne găsim la începutul holocenului, într-o perioadă care probabil începe încă de la sfîrşitul preborealului, cuprinde borealul şi atinge, se pare, chiar începuturile atlanticului. Din păcate, nu dispunem decît de o singură dată de C_{14}, cea de la Erbiceni (jud. Iaşi), GX—9417 : 7850±215 BP; ea se referă la un eşantion de oase nearse prelevat din partea inferioară a nivelului tardenoasian de aici.

În stadiul actual al cercetărilor nu putem preciza dacă în zona discutată, unele comunităţi tardenoasiene tîrzii care au evoluat pînă pe la jumătatea sau sfîrşitul mileniului al VIII-lea BP începuseră să se neolitizeze trecînd spre un început de cultivare a plantelor sau spre un început de domesticire a animalelor [33]. Nu excludem totuşi posibilitatea ca cercetările viitoare să ducă la descoperirea acelor aşezări aparţinînd unor comunităţi tardenoasiene tardive de tip nord-vest pontic care să se fi aflat într-un stadiu de neolitizare fie ea chiar incompletă.

Este foarte posibil ca în unele zone ale Dobrogei să fi existat comunităţi tardenoasiene care să fi persistat pînă la sosirea primelor populaţii neolitice de tip Hamangia venite din spre sud aici, dacă nu chiar şi după aceea în locuri mai izolate sau periferice.

Studiul tehnico-tipologic al uneltelor, în general microlitice, descoperite în aşezările aparţinînd fazelor vechi ale culturii Hamangia, a dovedit existenţa unui fond tardenoasian care s-ar explica fie prin asimilarea acestui fond local de către noile populaţii de tip Hamangia, fie, poate, datorat contactelor directe sau influenţelor între acestea şi diferitele comunităţi

[32] Idem, SCIVA, 32, 1981, 4, p. 503—508; idem, Dacia, N.S., 31, 1987, p. 11—19. Cît priveşte inventarul microlitic din aşezările mezolitice de pe teritoriul Moldovei şi Dobrogei, studiul listelor-tip a uneltelor găsite în cele patru staţiuni şi anume : Ripiceni-Izvor, Erbiceni, Cuza Vodă şi Medgidia ne oferă următoarele date procentuale privind trei din grupele cele mai importante de unelte : 1 — grupa gratoarelor, cea mai bine ilustrată dintre unelte, este reprezentată de următoarele procente : 51,44% la Ripiceni, 41,13% la Erbiceni, 35,80% la Cuza Vodă şi 29,40% la Medgidia ; cele mai numeroase sînt gratoarele simple pe aşchie, urmate de cele pe lame sparte prin flexiune („raccourci”), pe aşchie retuşată, unguiforme, circulare etc. ; 2 — grupa burinelor (diedre sau pe trunchiere retuşată) cuprinde : 5,37% la Ripiceni, 7,10% la Erbiceni, 9,7% la Cuza Vodă, 6,25% la Medgidia ; 3 — grupa microlitelor geometrice (din care fac parte trapezele) variază astfel : 2,59% la Ripiceni, 5,02% la Erbiceni, 1,50% la Cuza Vodă şi 2,49% la Medgidia.

[33] După C. Rădulescu şi P. Samson straturile 77 şi 78 din peştera La Adam ar putea aparţine neoliticului aceramic datat la începutul postglaciarului. Resturile osoase de ovide, foarte rare în stratul 76, domină net în straturile 77 şi 78 unde este vorba, după ei, de oaie domestică (cf. P. Samson, *op. cit.*, p. 633 şi 636 ; C. Rădulescu şi P. Samson, Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie, 76, (2/3), 1962, p. 282—320). Dacă e adevărat că în această peşteră a existat o locuire neolitică aceramică — unică deocamdată nu numai în Dobrogea, dar şi în România —, locuire caracterizată prin domesticirea oii, atunci ne punem întrebarea : oare acest animal domestic nu a venit în Dobrogea printr-o migraţie a unei populaţii aceramice din spre sud, poate din spre Grecia? Este puţin probabil să fi existat pe teritoriul dintre Dunăre şi Mare un centru de domesticire a acestui animal.

neolitice din vecinătate, ce posedau în inventarele lor litice unelte de evidentă tradiție tardenoasiană.

Dealtfel, s-a arătat că industriile litice din așezările Hamangia timpurii (cum ar fi cea de la Medgidia-punctul Cocoașe) [34] conțin destul de multe elemente tehnico-tipologice specifice vechiului fond tardenoasian [35].

În cele expuse mai sus am căutat, pe baza datelor de care dispunem in prezent, să facem o scurtă privire asupra evoluției istorice privind populațiile care au locuit pe teritoriul Dobrogei din paleoliticul inferior (circa 400 000—350 000 ani) pînă la sfîrșitul tardenoasianului (mileniul VIII BP).

Continuitatea de locuire pe cel puțin cîteva sute de mii de ani, în spațiul dintre Dunăre și Marea Neagră se poate explica atît prin condițiile naturale prielnice vieții, bogăția vînatului și a peștelui, cît și a materiei prime — silexul de bună calitate care se găsea din abundență în depozite naturale (de cretă senoniană), îndeosebi în Dobrogea de Sud. Să nu uităm că multe așezări se aflau chiar pe locul unde se găseau asemenea depozite sau în apropierea lor.

Avem convingerea că viitoarele cercetări concentrate în special în Podișul Dobrogei de Nord, ca și al Deltei și complexului lacustru Razelm vor completa harta acestei provincii cu noi puncte. Fără îndoială că, coroborarea amplă a datelor geocronologice, de C_{14}, pedologice, polinice, faunistice, tehnico-tipologice și altele, vor aduce noi și importante contribuții la cunoașterea istoriei acestor populații străvechi care au trăit pe teritoriul actual al Dobrogei.

BREF APERÇU SUR LE PALÉOLITHIQUE ET LE MÉSOLITHIQUE EN DOBROUDJA

RÉSUMÉ

Après un bref exposé du stade des recherches, l'auteur montre que jusqu'à présent on a identifié sur le territoire de la Dobroudja, spécialement dans la zone centrale et de sud, tant par des fouilles d'ampleur variable que spécialement par des investigations de surface, plus de 70 points avec des vestiges datant du Paléolithique et du Mésolithique.

Ainsi, deux d'entre eux appartiennent au Paléolithique inférieur (la grotte de Gura Dobrogei — zone de l'aven et probablement la grotte appelée „La Adam"), 30 au Moustèrien, 15 à l'Aurignacien, 12 au Gravettien et 18 au Tardenoisien.

[34] Puiu Hașotti, SCIVA, 37, 1986, 2, p. 121—133; idem, *La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, Iași, 1987, p. 151—156.

[35] Al. Păunescu, SCIVA, 38, 1987, 1, p. 21—22; idem, Dacia, N.S., 32, 1—2, 1988, p. 19. Este cunoscut faptul că locuirile descoperite în așezările de la Medgidia—punctul Cocoașe cercetată de Puiu Hașotti și Grădiștea-Coșlogeni (situată în colțul sud-estic al Munteniei), săpată de S. Morintz, aparțin celor mai vechi faze ale culturii Hamangia cunoscute pînă acum. Prima dintre ele pare a fi sincronă fazelor I—II ale culturii Dudești și fazei A a culturii Vinča, iar cea de-a doua așezare, fazei Bolintineanu a culturii Boian. Studiul tehnico-tipologic al materialului litic din stațiunile menționate ca și din altele (Medgidia-Satu Nou, Tirgușor—punctul Urs) a arătat că aceste industrii litice conțin destul de multe elemente specifice vechiului fond tardenoasian.

En base de ces découvertes, l'auteur fait un bref comte-rendu sur l'évolution de la population qui vivait sur le territoire de la Dobroudja, du Paléolithique inférieur (circa 400 000—350 000 BP) jusqu'à la fin du Mésolithique (VIIIe milènaire BP).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Carte des découvertes paléolithiques et mésolithiques de la Dobroudja mentionées dans l'étude.

Fig. 2. La Grotte Liliecilor de Gura Dobrogei (phase de Gura Dobrogei—2, Mindel supérieur), chopping-tool (échelle 1/1).

Fig. Mamaia-Sat, section stratigraphique.

Fig. 4. Village de Cheia — Cheile Ghelengicului avec les grottes La Izvor, Bursucilor etc.

Fig. 5. Paléolithique moyen : 1—6 pièces de silex (1,2 Mamaia-Sat ; 3—6 La grotte Cheia—La Izvor) (échelle 1/1).

Fig. 6, Paléolithique moyen : 1—6 pièces de silex (1,5 Peștera — Dealul Peșterica ; 2,3 Saligny — Făclia ; 4,6 Mamaia-Sat) (échelle 1/1).

Fig. 7. Paléolithique moyen : 1—7 pièces de silex (1—5 Mamaia-Sat ; 6 Peninsula — site I ; la grotte La Adam) (échelle 1/1).

Fig. 8. Paléolithique supérieur — Aurignacien : 1—9 pièces de silex (1—3 la grotte Cheia — La Izvor ; 4 Gherghina La Carriere d'Argile ; 5 Țibrinu — site III — rive gauche du lac Țibrinu ; 6—9 La grotte la Adam) (échelle 1/1).

Fig. 9. Paléolithique supérieur — épigravettien : 1—25 pièces microlithiques de silex de Gherghina — site La Cariera Veche (échelle 1/1).

Fig. 10. Mésolithique — Tardénoisien : 1—21 pièces microlithiques de silex (1—4 Cuza Vodă — site D „La Cariera Veche ; 5—21 Medgidia lieu-dit „La Vest de Stadion" ou „La Plopi") (échelle 1/1).

Fig. 11. Mésolitihique — Tardenoisien : 1—18 pièces microlithiques de silex de Cuza Vodă—site D „Cariera Veche " (échelle 1/1).

PIESE INEDITE DIN DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA CRĂCIUNEŞTI

de CAROL KACSÓ

În anul 1974 era pus în circulaţie ştiinţifică depozitul de bronzuri de la Crăciuneşti (Nistor şi Vulpe, 1974), una dintre cele mai importante descoperiri de acest fel din Depresiunea Maramureşului. Depozitul a fost găsit în toamna anului 1972 pe terasa inferioară din stînga rîului Tisa în poziţie secundară, el fiind transportat la locul lui de descoperire împreună cu pietrişul ce a servit la nivelarea terenului din acel punct. S-a putut totuşi stabili cu suficientă siguranţă că locul lui de depunere s-a aflat în apropiere, tot pe terasa inferioară a Tisei. Cele 34 de piese publicate au fost recuperate de la descoperitori de către prof. Fr. Nistor şi au ajuns mai tîrziu prin donaţie în colecţia Muzeului Maramureşan din Sighetu Marmaţiei (numerele de inventar 4646—4679).

Muzeul din Sighetu Marmaţiei a achiziţionat recent încă cinci piese de bronz ce aparţin depozitului de la Crăciuneşti. În privinţa apartenenţei lor la acelaşi ansamblu ca şi cele anterior publicate nu există dubii, în acest sens doveditoare fiind atît informaţiile furnizate de persoanele de la care ele au fost achiziţionate, cît şi faptul că noile piese se integrează perfect prin formă, patină şi datare în compoziţia depozitului.

1. Celt cu plisc cu secţiunea rectangulară. O mică porţiune din bordura găurii de înmănuşare este ruptă (defect de turnare ?). Tăişul este uşor zimţuit. Lung. — 7,9 cm, greut. — 120 g (fig. 1, 1 ; 3,5).

2. Brăţară masivă de formă ovală cu secţiunea octogonală. Nedecorată. Diam. — 7,5/8,5 cm, greut. — 236 g (fig. 1,2 ; 3,14).

3. Verigă de picior cu capetele subţiate şi apropiate. La mijloc secţiunea rotundă, la capete, ca urmare a baterii la cald cu ciocanul, secţiunea dreptunghiulară cu colţurile rotunjite. Diam. — 10, 7/11,6 cm, greut. — 160 g (fig. 1,3 ; 3,18).

4. Turtă de bronz de formă aproximativ dreptunghiulară, cu suprafaţa relativ plată şi una uşor rotunjită. În apropiere de una dintre margini o perforaţie tronconică. Pe suprafaţa relativ plată, parţial topite în masa turtei, se află două obiecte nedeterminabile (eventual resturi de turnare), precum şi resturi consistente de zgură, concentrate înspre marginea opusă celeia cu perforaţia. O mică porţiune din suprafaţa rotunjită a fost pilită de descoperitori. Lung. — 10,7 cm, lăţ. — 8 cm, greut. — 613 g (fig. 1,5 ; 4,5 ; 5,5).

5. Turtă de bronz de formă aproximativ ovală, cu o suprafaţă plată şi una uşor rotunjită. Două perforări înspre margini, dintre care una — cea tronconică — intenţionată, cealaltă foarte probabil întîmplătoare (defect de turnare ?). Pe suprafaţa rotunjită, parţial topite în masa turtei, se află o brăţară cu secţiunea rotundă, capetele subţiate şi apropiate, neornamentată, precum şi un fragment de la o astfel de brăţară. Diam. — 10,2/10,7 cm, greut. — 562 g (fig. 1,4 ; 4,6 ; 5,6).

S C I V A, tomul 41, nr. 3 — 4, Bucureşti, iulie — decembrie 1990, p. 235—250

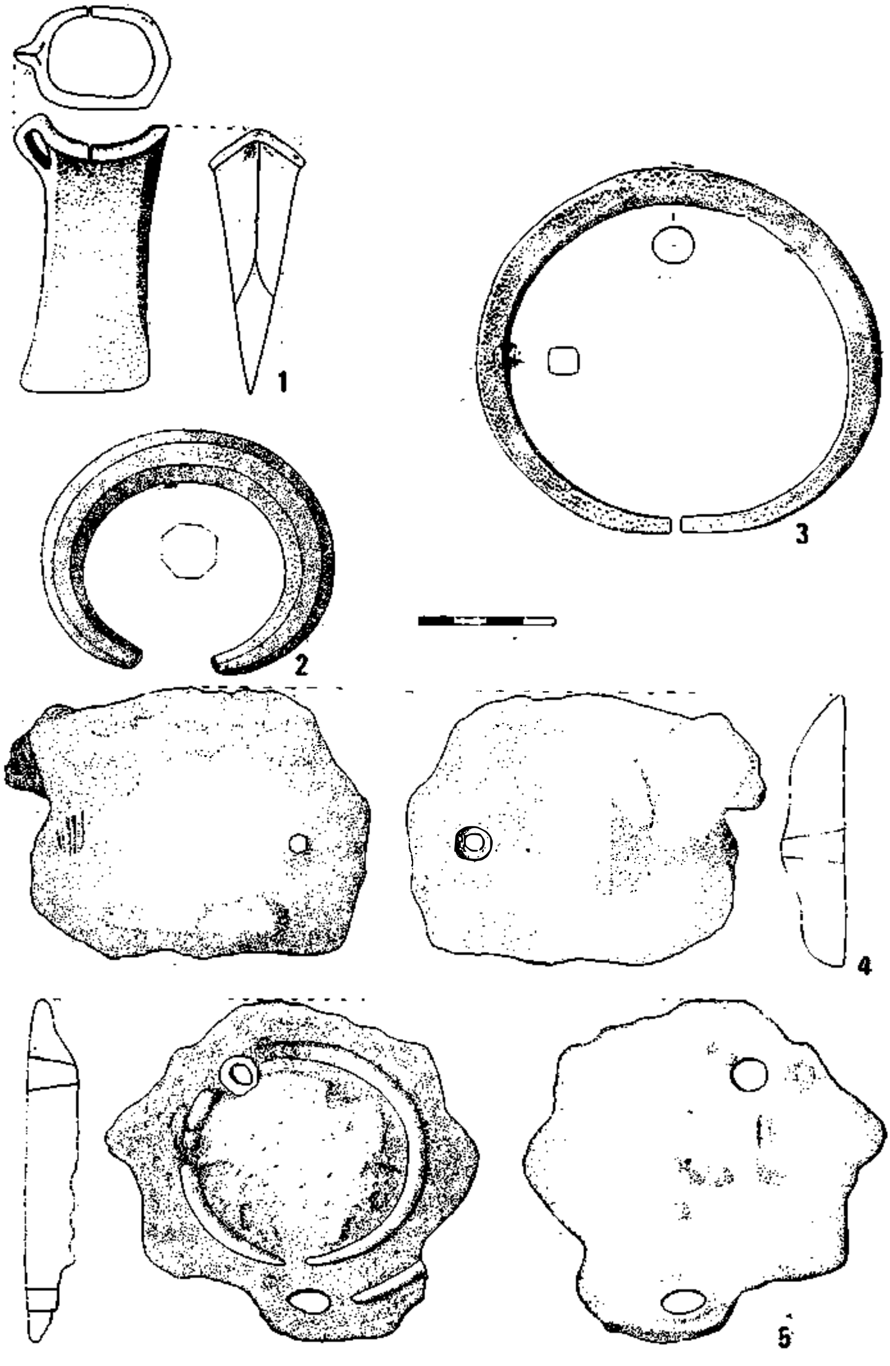

Fig. 1. Depozitul de bronzuri de la Crăciunești. Piese recent achiziționate.

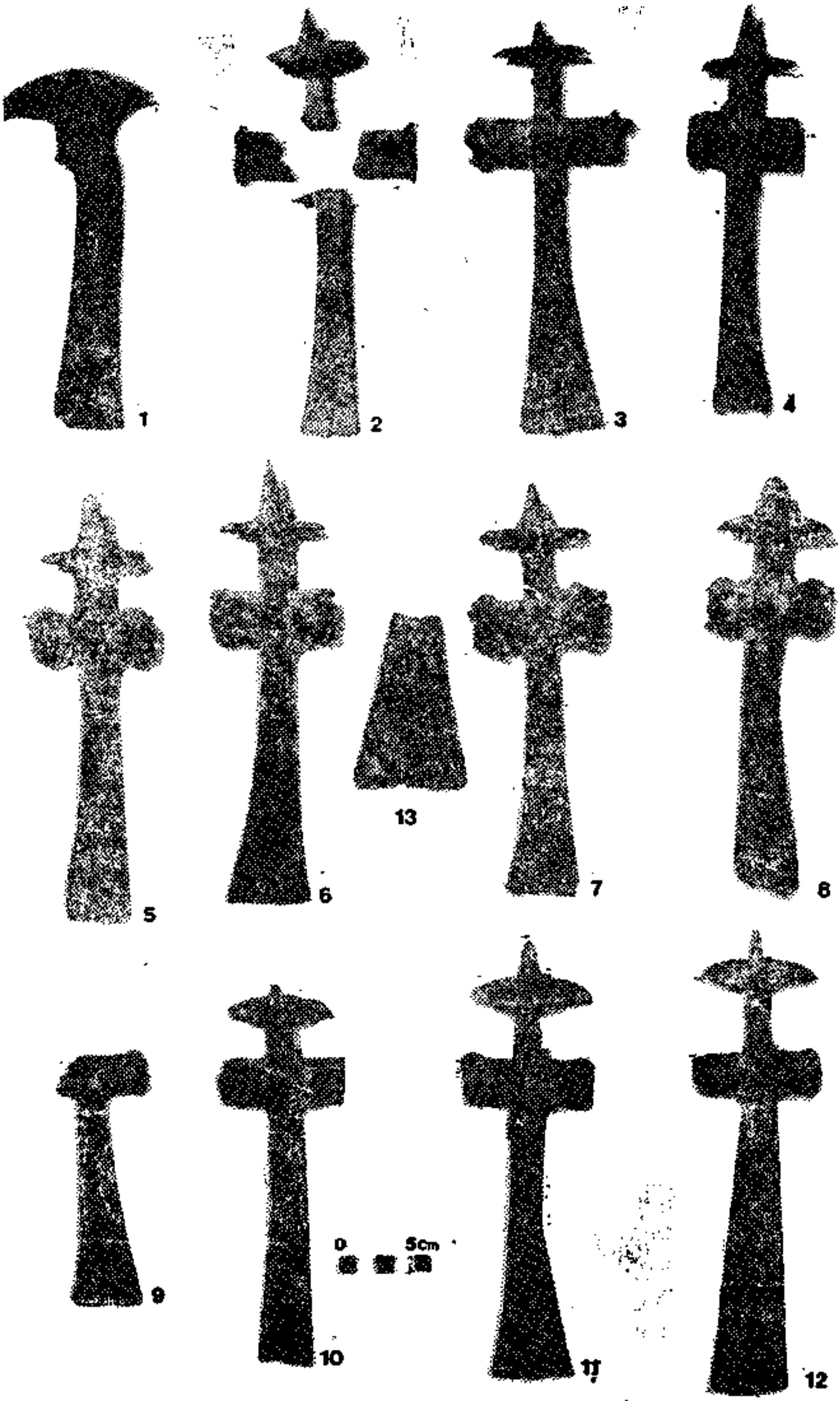

Fig. 2. Depozitul de bronzuri de la Crăciunești. 1 topor cu gaură de înmănușare transversală. 2—13 topoare cu disc şi spin.

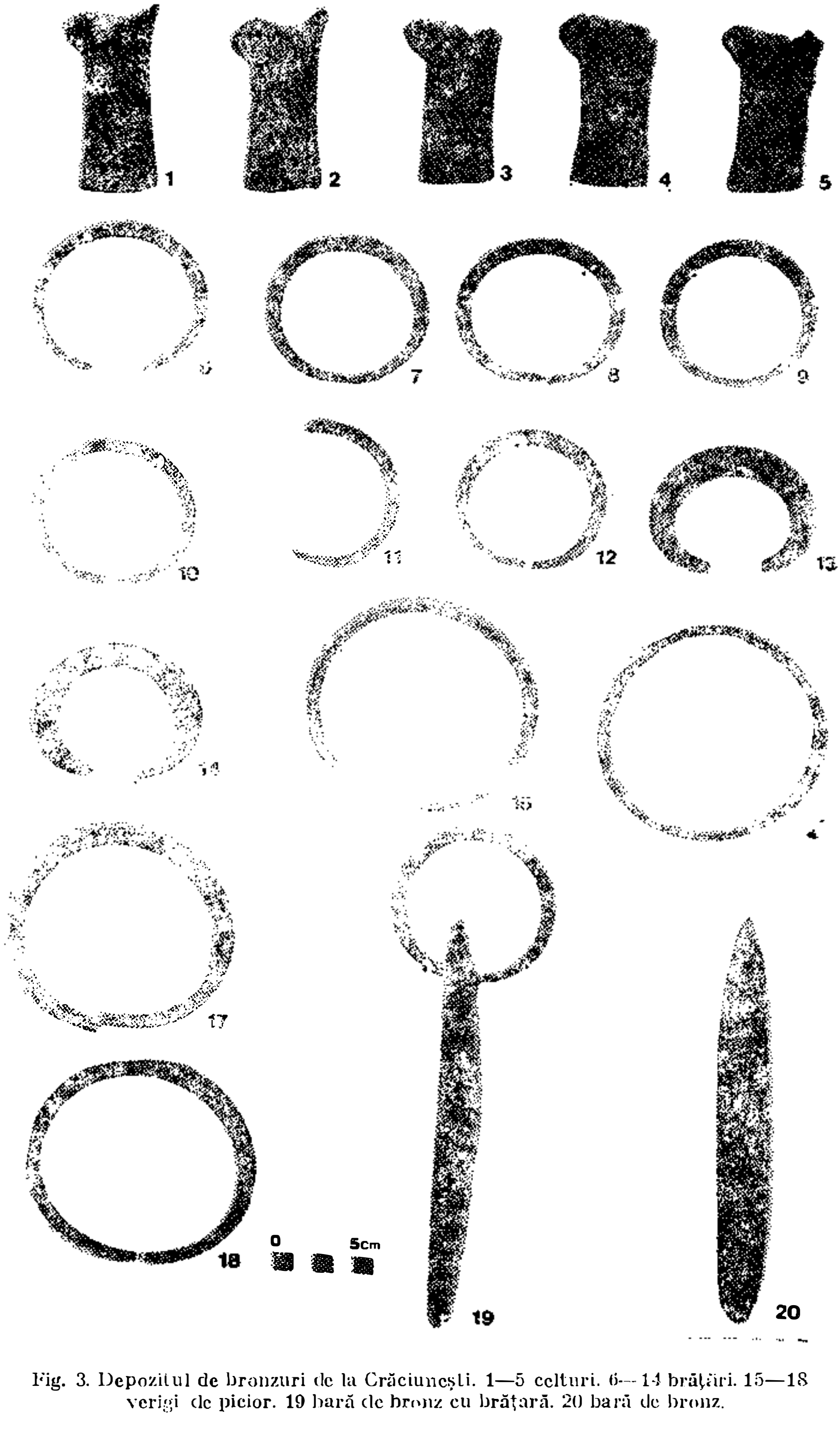

Fig. 3. Depozitul de bronzuri de la Crăciunești. 1—5 celturi. 6—14 brățări. 15—18 verigi de picior. 19 bară de bronz cu brățară. 20 bară de bronz.

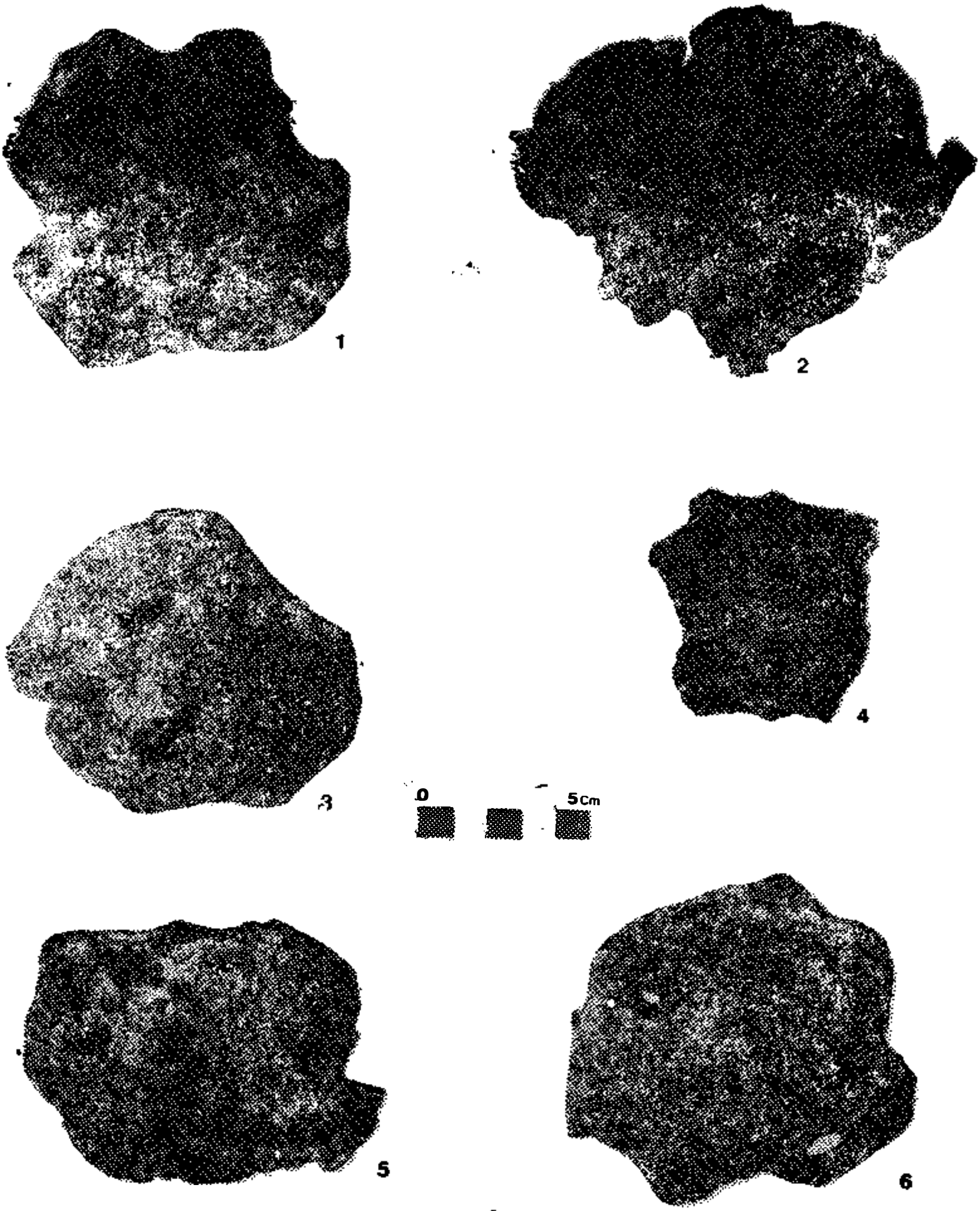

Fig. 4. Depozitul de bronzuri de la Crăciunești. Turte (suprafața rotunjită).

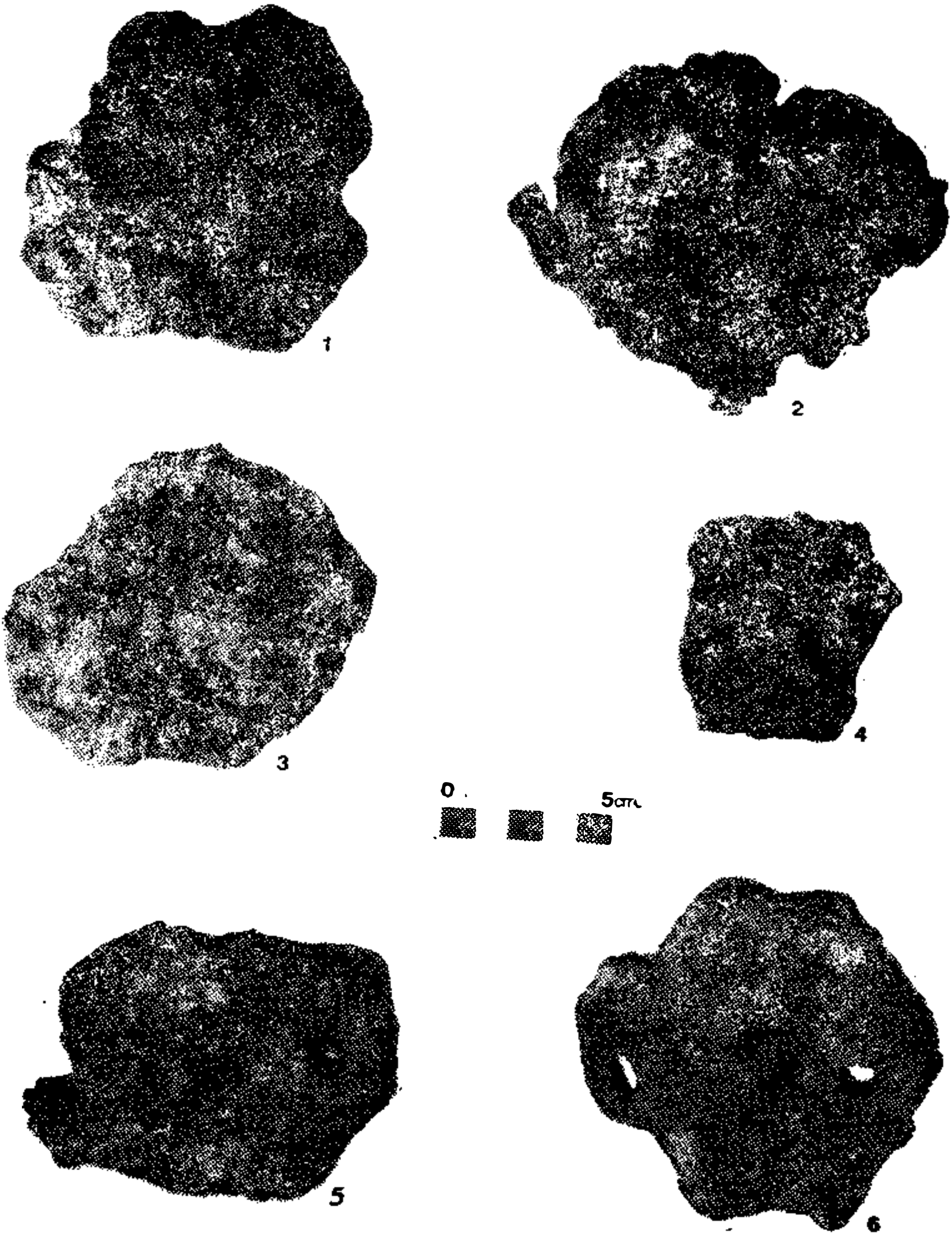

Fig. 5. Depozitul de bronzuri de la Crăciunești. Turte (suprafața plată).

Cu excepţia ultimei piese, care are patina verde deschis, celelalte au patina verde închis. Ele sînt înregistrate la muzeu sub numerele de inventar 7611—7615.

Analiza spectrală a celor trei piese finite şi analiza spectrală a celor două turte, cuprul fiind elementul principal, a dat următoarele rezutalte[1] :

	Sn	Pb	Zn	Bi	As	Ag	Ni	Al	Sb	Si
1	1—10	0,003—0,01	0,01	0,001—0,003	0,001—0,003	0,01	0,003	0,001	0,01	0,003—0,01
2	1—10	0,003—0,01	0,01	0,001—0,003	0,001—0,003	0,01	0,003	0,001	0,01	0,003—0,01
3	1—10	0,003—0,01	0,01	0,001—0,003	0,001—0,003	0,01	0,003	0,001	0,01	0,003—0,01
4	10,40	0,39	0,012	0,03	0,01—0,03	0,01	0,003	0,01	0,01	0,001
5	6,60	0,21	0,012	0,001—0,003	0,003—0,01	0,01	0,003	0,01	0,01	0,003

Cu cele cinci noi piese, depozitul de bronzuri de la Crăciuneşti are următoarea compoziţie : 1. Topor cu gaură de înmănuşare transversală, cu ceafa prelungită, de tip Ungureni-Dragomireşti, varianta Ungureni. 2—3. Topoare cu disc şi spin de tip B_3, varianta Dobrocina. 4—9. Topoare cu disc şi spin de tip B_3, varianta Cehăluţ. 10. Topor cu disc şi spin de tip B_3, varianta Breb. 11. Topor cu disc şi spin de tip B_3, varianta Tîrguşor. 12. Topor cu disc şi spin, varianta Crăciuneşti. 13. Fragment de lamă de topor cu disc. 14—18. Celturi cu plisc cu secţiunea rectangulară. 19—24. Brăţări cu secţiunea rotundă, decorate cu crestături. 25. Brăţară cu secţiunea rotundă, ornamentată cu grupuri de incizii fine. 26. Brăţară groasă masivă, fără decor. 27. Brăţară masivă, de formă ovală, cu secţiunea octogonală, fără decor. 28—31. Verigi de picior. 32. Bară de bronz perforată (32 a), de care este prinsă, din antichitate, o brăţară decorată cu crestături (32 b). 33. Bară de bronz asemănătoare cu 32 dar neperforată, ruptă şi pilită în ruptură de descoperitori. 34—39. Turte de bronz, dintre care cinci perforate, trei avînd în masa lor şi piese finite, respectiv deşeuri de turnare. Există informaţii despre încă o piesă — un topor cu disc sau un sceptru — care a ajuns într-o colecţie particulară.

Bronzurile nou apărute nu modifică compoziţia depozitului decît numeric, piese identice sau asemănătoare fiind deja cunoscute din această descoperire.

Celtul cu plisc este de acelaşi tip şi de aceeaşi variantă ca şi celelalte patru anterior publicate. El are şi dimensiunile aproape identice cu ale acestora.

Celturile de acest tip sînt larg răspîndite pe spaţii geografice întinse şi apar des şi în descoperirile din Depresiunea Maramureşului[2] ; depozitele

[1] Analizele au fost efectuate de dr. Şt. Mihálka la ICITPMN — Baia Mare.

[2] Depresiunea Maramureşului este o unitate geografică clar delimitată, întinsă la sud şi la nord de Tisa superioară, între Munţii Maramureşului, Masivul Rodna şi Munţii Ţibleş, Gutîi şi Oaş.

de la Coştiui I (Petrescu-Dîmboviţa, 1977, pl. 37, 1—3)[3], Dragomireşti (Roska, 1942, fig. 71, 5), Dubrova (Bernjaković, 1960, pl. 4, 2), Rozavlea III (Kacsó şi Mitrea, 1976, fig. 1, 9—15), precum şi descoperirile izolate de la Glod (Kacsó, 1977, fig. 8, 4) şi dintr-o localitate neprecizată (Kacsó, 1977, fig. 3, 5). Celturi cu plisc, dar cu secţiunea ovală sînt prezente în depozitele de la Săliştea de Sus (Nistor şi Vulpe, 1969, fig. 5, 72) şi Bogdan Vodă [4].

Brăţara masivă recent achiziţionată, spre deosebire de cealaltă brăţară masivă, are secţiunea hexagonală.

Varianta de brăţară faţetată, cu secţiunea hexagonală sau octogonală, este mult mai rară decit varianta cu secţiunea rotundă. Ea nu este cunoscută deocamdată din alte descoperiri maramureşene, dar nu lipseşte din descoperiri contemporane cu depozitul nostru: Beregsurány (Mozsolics, 1973, pl. 63, 2), Cehăluţ I (Mozsolics, 1973, pl. 49, 10), Curtuişeni (Petrescu-Dîmboviţa, 1977, pl. 40, 12—13), Gemzse (Mozsolics, 1973, pl. 33, 21), Jánkmajtis (Mozsolics, 1973, pl. 64, 1.5; 65, 4). Fără a presupune vreo relaţie genetică, menţionăm că brăţări masive, faţetate apar în Europa centrală încă în Bronzul timpuriu (ex. von Brunn, 1959, pl. 15, 9; 41, 3 etc.).

Veriga de picior, la fel ca şi două dintre cele anterior publicate, a fost bătută la cald cu ciocanul, in urma acestei acţiuni secţiunea iniţial rotundă a barei din care a fost confecţionată păstrindu-se doar în porţiunea sa de mijloc. Foarte probabil, această uşoară modificare a formei n-a determinat şi o schimbare în funcţionalitatea pieselor.

În afara celor patru exemplare de la Crăciuneşti, în Depresiunea Maramureşului au mai fost găsite alte numeroase verigi de picior, cele mai multe în depozite: Breb (Nistor şi Vulpe, 1969, fig. 1, 2.3), Coştiui II (Popescu, 1945, fig. 1, 1.2), Călineşti [5], Crasna Vişeu-

[3] J. Hampel (1886, p. 91; 1892, p. 128) descrie şapte piese din depozitul descoperit în anul 1863 la Coştiui: trei celturi, dintre care unul cu defecte de turnare, o seceră fragmentară şi trei brăţări ornamentale cu crestături, menţionînd că trei dintre ele au ajuns în colecţia imperială din Viena. În această colecţie s-au aflat de fapt cinci piese din depozit: două celturi, o seceră şi două brăţări, după cum rezultă din relatarea lui M. Hoernes (1904, p. 206 sqq., nr. 10; dimensiunile precizate de cei doi autori sînt însă diferite). Hampel mai aminteşte un celt de la Coştiui, achiziţionat de Muzeul Naţional din Budapesta, pe care-l consideră cu probabilitate că provine din acelaşi depozit. Împreună cu acest celt, muzeul a mai achiziţionat şi o brăţară, în prezent neidentificabilă. Nu avem date sigure care să certifice că cele nouă piese, păstrate în colecţii diferite, aparţin unui ansamblu unitar. Doar anii identici de descoperire şi achiziţionare a lor fac probabilă o astfel de apartenenţă. A. Mozsolics (1973, p. 172 sq.) descrie, după Hampel, opt piese de la Coştiui, omiţînd brăţara de la muzeul din Budapesta, iar M. Petrescu-Dîmboviţa (1977, p. 56; 1978, p. 100, Nr. 21) şapte piese (cinci de la muzeul din Viena, două de la muzeul din Budapesta).

[4] Depozit descoperit în anii 1980—1981, păstrat la muzeul din Baia Mare, cu excepţia a trei piese, care se află într-o colecţie particulară din Moisei.

[5] Datorită informaţiilor lacunare, incomplete şi contradictorii apărute în literatura din sec. XIX în legătură cu depozitul de bronzuri de la Călineşti, datele din literatura recentă cu privire la compoziţia şi datarea descoperirii, dar şi la localitatea sa de origine sînt divergente. Pentru reconstituirea depozitului sînt deosebit de importante precizările dintr-o lucrare inedită a lui Ioan Mihályi despre descoperirile preistorice din Maramureş. Aici se confirmă informaţia lui J. Hampel (1886, p. 73; 1892, p. 39 sq.) şi T. Lehoczky (1892, p. 117) cu privire la prezenţa în depozit a unor centuri de bronz (după Mihályi au fost patru exemplare, dintre care două aproape întregi au ajuns în colecţia Gimnaziului reformat din Sighetu Marmaţiei) şi se menţionează sau se descriu unele piese, care fie că n-au fost amintite de alţi autori (printre acestea şi verigile de picior), fie că au fost doar înşirate ca aparţinînd depozitului, fără prezentarea însă a unor

lui [6], Maramureş I(Hampel, 1880, p. 65 sq.) [7], Maramureş III (Hampel, 1892, p. 87), Moisei [8], Sighetu Marmaţiei — descoperire izolată [9], Viškovo (Hampel, 1892, p. 169) [10]. Unele dintre piesele menţionate au fost publicate drept brăţări, diametrele lor, întotdeauna peste 10 cm, le includ însă mai degrabă în categoria verigilor de picior.

A. Vulpe (1974) consideră că importanţa depozitului de la Crăciuneşti constă în prezenţa în compoziţia sa a mai multor tipuri şi variante de topoare, precum şi în apariţia aici a unei piese compuse — o bară de bronz de care este atîrnată o brăţară, care are greutatea aproape identică cu a unei alte bare de bronz din depozit, acest fapt fiind interpretat ca o dovadă probabilă că astfel de bare au fost întrebuinţate ca lingouri, ca etalon de valoare. B. Hänsel (1981) este de părere că descoperirea de la Crăciuneşti are o poziţie cheie în stabilirea semnificaţiei depozitelor tocmai prin faptul că aici s-a putut demonstra că greutatea pieselor depozitate era cunoscută de depunători. Cele două noi turte de bronz, care se alătură celor patru deja cunoscute, măresc şi mai mult importanţa depozitului de la Crăciuneşti.

Turte de bronz sau cupru de diferite forme şi dimensiuni apar în Transilvania încă în depozitele din Bronzul mijlociu (de ex. Roşiori — Petrescu-Dîmboviţa, 1977, pl. 8, 6, 7), pentru ca în Bronzul tîrziu numărul lor să crească în mod simţitor. Cele perforate, dar mai ales cele ce conţin piese parţial topite, clar sesizabile, sînt însă extrem de puţine, chiar avînd în vedere întinse spaţii geografice.

Turte perforate în mod identic ca cele de la Crăciuneşti au apărut în depozitele de la Bicaz I şi II (Kacsó, 1980, p. 203), Bodrogkeresztúr III (Mozsolics, 1981, fig. 1, 1—6.8—10 ; 2, 1.3.4.6.7.9—12 ; 3, 1—4. 6.7.9—11 etc.) Kazimir (Mozsolics, 1984, p. 35), Popeşti (Orosz, 1907, p. 75), Uioara

detalii de formă. Din datele lui Mihályi rezultă clar că spada cu cupă la mîner de la Călineşti inclusă de mai mulţi autori, inclusiv Hampel şi Lehoczky, în depozit , nu aparţine acestei descoperiri. Pe baza tuturor informaţiilor care ne-au stat la dispoziţie, putem reconstitui astfel depozitul de la Călineşti : 1—2. Celturi. 3—4. Seceri, probabil cu limbă la mîner, una întreagă, doar cu urme slabe de uzură pe tăiş, cu mînerul ceva mai lat, ornamentat cu două nervuri. 5—6. Brăţări cu secţiunea rombică. 7—13. Brăţări cu secţiunea rotundă, ornamentate. 14—15. Verigi de picior, diam. — 11,5 cm. 16. Placă de centură neornamentată, cu capetele semicirculare prevăzute cu cîrlig, deteriorată, lung. — 100 cm (la Mihályi — 96 cm). lăţ. — 9,6 cm. 17. Placă de centură cu capetele rupte, deteriorată, lung. — 78 cm, lăţ. — 7,2—9 cm. 18. Bară de bronz. Depozitul mai conţinea celturi, trei brăţări şi două plăci de centură. Despre locul lor actual de păstrare nu avem nici un fel de date.

[6] Depozit descoperit în anul 1989, păstrat în colecţiile muzeului din Baia Mare şi muzeului şcolar din Petrova.

[7] Hampel menţionează trei piese de bronz (două brăţări ornamentate şi o verigă de picior) care ar fi fost descoperite în Maramureş în anul 1783 şi au ajuns în colecţia Colegiului din Prešov. Teritoriul de descoperire stă însă sub semnul întrebării, întrucît tot Hampel spune că locul de descoperire se afla pe malul Someşului.

[8] Depozit recent descoperit achiziţionat în anul 1988 de muzeul din Sighetu Marmaţiei, compus din brăţări şi verigi de picior.

[9] În colecţia Muzeului Naţional din Budapesta (nr. inv. 62 19 18).

[10] Depozit descoperit în anul 1891 şi păstrat la Muzeul Naţional din Budapesta (107.1891.1—16). Compoziţia sa este următoarea : 1—6. Verigi de picior. 7—9. Brăţări cu secţiunea rotundă, neornamentate. 10—13. Brăţări de acelaşi tip, ornamentate cu crestături sau incizii. 14. Fragment de brăţară sau verigă de picior. 15—16. Obiecte în formă de sulă, confecţionate din verigi de picior. Depozitul este menţionat de mai mulţi autori (Hampel, 1982, p. 169, Pasternak, 1928, p. 171, nr. 60, Roska, 1942, p. 305, nr. 83, Bernjakovič, 1960, p. 353, nr. 20), uneori însă cu informaţii greşite privind alcătuirea sa.

(Rusu, 1981, p. 383), precum şi în tumulul 12 din necropola de la Lăpuş. În timp ce turtele de acest fel din depozitele de la Bicaz I, Bodrogkeresztúr III, Crăciuneşti şi Lăpuş sînt relativ mici şi cu o greutate sub 1 kg, cele de la Bicaz II şi Uioara sînt în majoritatea lor de dimensiuni mari şi cu o greutate de peste 1,5 kg.

În afara turtelor intenţionat perforate, există şi altele cu perforări sau semiperforări, care au fost cauzate de acţiunea gazelor în timpul răcirii pieselor (Pietzsch, 1964, p. 39), cum sînt cele două laterale de la turta fig. 4,2 de la Crăciuneşti, sau reprezintă defecte de turnare, cum este una din perforările de la turta fig. 1, 5 din acelaşi depozit. Astfel de turte au apărut în depozitele de la Bicaz I şi II, Bodrogkerestúr III, Constanţa-Palas (Irimia, 1968, fig. 16, 4), Dresden-Laubegast (Pietzsch, 1964, fig. 14—16), Ság (Mozsolics, 1984, pl. 22. 1), Seleuşu (Petrescu-Dîmboviţa, 1978, pl. 45, 23.33.35), Světec (Kytlicová, 1967, fig. 16, 22), Tatabánya-Bánhida (Mozsolics, 1984, pl. 15. 3), precum şi în descoperirea de dată mult mai recentă din Marea Nordului, în apropiere de Insula Helgoland (Strühmer, Schulz, Willkomm, Hänsel, 1978, fig. 3, 2.3 ; 4, 2.3 ; 5, 6 ; 7, 4).

Scopul perforării intenţionate nu poate fi precizat cu certitudine. Explicaţia cea mai plauzibilă pare să fie aceea că perforările au fost făcute pentru ca turtele să poată fi înşirate pe o frînghie sau nuia (Orosz, 1907, p. 75 ; Vulpe, 1974, p. 14). Există şi alte ipoteze în această direcţie, cum ar fi aceea că perforările au servit pentru a da obiectelor respective o greutate adiţională în cadrul unei acţiuni de schimb (Vulpe, 1974, p. 14) sau aceea că ele au apărut atunci cînd turtele semisolidificate au fost scoase din cuptorul de topire sau atunci cînd s-a verificat compoziţia, respectiv gradul de fluiditate a topiturii (Kacsó, 1980, p. 302 ; Rusu, 1981, p. 383). Numărul mic de turte perforate intenţionat pune însă sub un oarecare semn de întrebare fiecare dintre presupunerile enunţate. Sigur este însă că explicaţia formulată de A. Pietzsch, potrivit căreia perforările sînt cauzate de o acţiune fiziochimică, acceptată de A. Mozsolics (1984, p. 36) pentru întregul ansamblu de turte perforate, este valabilă doar în cazul celor cu perforări accidentale, dovadă în acest sens fiind chiar turtele cu ambele feluri de perforări (la Crăciuneşti exemplarul fig. 4,2).

Turtele fig. 1, 4.5 conţin, după cum s-a văzut, piese parţial topite. Turta fig. 4,2 conţine de asemenea fragmente mici de piese finite, a căror apartenenţă la o anumită categorie de bronzuri nu poate fi însă precizată, precum şi probabile deşeuri de turnare. Turta fig. 1, 4 a fost realizată prin turnarea metalului fluid peste obiecte, ele apărînd astfel pe suprafaţa rotunjită a turtei, celelalte două prin introducerea obiectelor în masa de metal fluid, ele fiind prezente pe suprafaţa relativ plată a turtelor. Topirea doar parţială a pieselor finite este urmarea unui proces termic, respectiv scăderea cu cîteva grade a temperaturii metalului fluid în contactul cu piesele finite, care foarte probabil nu au fost preîncălzite.

Turte de acest fel se găsesc în depozitele de la Bicaz I şi II, Bodrogkeresztúr III, precum şi în cele de la Márok şi Öreglak (Mozsolics, 1984, p. 36). Analizele Röntgen ale turtelor de la Uioara indică existenţa unor piese finite şi în masa cîtorva exemplare de aici (Rusu, 1981, p. 382 sq.). Depozitele menţionate aparţin perioadei de maximă dezvoltare a metalurgiei bronzului din Bazinul carpatic, atunci cînd cerinţa crescîndă de metale

era satisfăcută atît prin topirea de noi minereuri, cît şi prin retopirea unor piese de bronz devenite neutilizabile.

În privinţa turtelor de la Crăciuneşti mai trebuie notat că cinci dintre ele, şi anume cele perforate, n-au putut fi întrebuinţate pentru confecţionarea obiectelor de bronz, aceasta datorită faptului că fiecare dintre ele conţine încă o cantitate relativ mare de zgură, care ar fi trebuit în mod necesar eliminată prin retopire. Spre deosebire de acestea, fragmentul neperforat fig. 4,4 , evident o bucată tăiată dintr-o turtă de dimensiuni mai mari, judecînd după aspectul său şi greutatea sa (403 g faţă de 666 g, 608 g, 453 g, 613 g şi 562 g a celorlalte turte, care au însă dimensiunile metrice mult mai mari), pare să fi fost propice pentru turnarea de obiecte.

★

Depozitul de la Crăciuneşti se înscrie într-un grup unitar de descoperiri de bronzuri din Depresiunea Maramureşului, ce se caracterizează prin prezenţa masivă a topoarelor cu disc şi spin, a celturilor cu plisc, a brăţărilor cu secţiunea rotundă şi a verigilor de picior. Aceste bronzuri au fost confecţionate foarte probabil în atelierele din depresiune, din minereuri extrase cu precădere din zona Munţilor Ţibleş. Cu toată apariţia lor ceva mai sporadică, presupunem că tot în aceste ateliere au fost realizate şi topoarele cu gaură de înmănuşare transversală de tip Ungureni-Dragomireşti, celturile zvelte de tip Rozavlea, poate şi vîrfurile de lance, în timp ce pumnalele, topoarele cu aripioare şi, altele, intrate de asemenea în compoziţia depozitelor maramureşene, sînt mai degrabă piese turnate în ateliere aflate în afara depresiunii.

Predominanţa unor tipuri de piese în depozitele din Maramureş, dar şi compoziţia lor generală, indică evidenta lor asemănare cu depozitele contemporane din regiunea Someşului mijlociu şi inferior, precum şi din întregul bazin al Tisei superioare, în acelaşi timp, deosebirea lor destul de netă faţă de depozitele din alte teritorii. Diferenţele ce se constată între depozitele datate în fazele mai vechi ale Bronzului tîrziu permit concluzia că ele nu aparţin unei serii unitare, omogene de depozite, care ar fi caracteristică pentru întregul Bazin carpatic sau chiar numai pentru Transilvania, ci unor tipuri de depozite cu o răspîndire geografică mai limitată. Confecţionarea bronzurilor ce intră în alcătuirea depozitelor a fost determinată şi condiţionată de necesităţile, posibilităţile, preferinţele şi tradiţiile unor grupuri de populaţii deosebite, diferenţiate cultural, eventual şi etnic încă în această etapă de evoluţie.

Depozitele din nordul Transilvaniei contemporane cu descoperirea de la Crăciuneşti aparţin tipului *Uriu-Opályi*. Aria de răspîndire a depozitelor de acest tip depăşeşte însă zona menţionată, ea acoperind de fapt aria de răspîndire a culturii Suciu de Sus, respectiv a aspectelor la a căror geneză a contribuit această cultură, şi anume aria grupului Lăpuş şi a culturii Berkesz [11]. Atelierele în care se confecţionau obiectele din depozitele

[11]. T. Kemenczei (1984, p. 31 sqq.), deşi menţionează în mai multe rînduri şi tipul de depozite Uriu-Opályi, consideră întemeiată despărţirea depozitelor din teritoriul culturii Berkesz de cele din teritoriile culturilor Lăpuş şi Noua, pentru primele folosind denumirea de tip Opályi, pentru celelalte termenul de tip Uriu. Apropierile dintre depozitele din ariile Berkesz şi Lăpuş sînt însă evident mai mari decît deosebirile, astfel că ele pot fi atribuite unui tip comun. În

de tip Uriu-Opályi își procurau materia primă din rezervele de minereuri aflate în nordul Transilvaniei. Stăpînă pe aceste resurse, populația de aici a avut probabil și un rol politic-militar mai deosebit.

Faptul că depozitele de tip Uriu-Opályi reprezintă un fenomen geografic și cultural limitat este dovedit printre altele și de răspîndirea depozitelor ce conțin exclusiv topoare cu disc și spin, respectiv brățări sau brățări și verigi de picior. Acestea se găsesc aproape exclusiv în aria aspectelor culturale mai sus menționate.

În Transilvania se deosebesc încă două tipuri de depozite, ce sînt cronologic paralele cu cele de tip Uriu-Opályi. Depozitele din centrul și sudul Transilvaniei sînt foarte asemănătoare celora din Moldova. Ele aparțin desigur unui tip comun : *Ruginoasa-Cara*, care este în legătură cu evoluția cultuii Noua[12]. Piesele predominante în depozitele de acest tip sînt celturile de tip transilvănean și secerile cu cîrlig. Caracteristice pentru acest tip sînt și depozitele formate numai din seceri sau din celturi. În vestul Transilvaniei sînt prezente depozitele de tip *Arpășel*, compuse exclusiv sau predominant din obiecte de podoabă[13]. Ele aparțin grupurilor înrudite Igrița și Cehăluț.

Depozitele de tip Uriu-Opályi, la fel ca și cele de tip Ruginoasa-Cara și Arpășel, se extind pe o perioadă relativ îndelungată de timp. A. Vulpe (1974, p. 15 sq.) consideră că depozitele, numite de el de tip Uriu-Dragomirești, caracterizează o perioadă de aproximativ două secole și că cele mai recente dintre ele sînt contemporane cu depozitele-turnătorie, de felul celora de la Uioara, Spălnaca, Aiud etc. Ele n-au fost deci simultan îngropate, ci depuse succesiv. Pentru o cronologie mai fină a acestor depozite, A. Vulpe are în vedere evoluția tipologică în trei-patru etape a topoarelor cu disc și spin. T. Kemenczei (1984, p. 32) atribuie de asemenea depozitele de tip Opályi la două grupuri de vîrste deosebite, dintre care cel vechi are ca tip conducător topoarele cu disc și spin de tip B_3 și cele de tip B_4 timpurii, cel recent variantele tîrzii de topoare de tip B_4.

M. Rusu (1963, p. 183) consideră că ascunderea depozitelor incluse de el în grupul Uriu-Domănești a fost cauzată de factori interni (schimbări sociale, lupte între diferite triburi) și de factori externi (pătrunderea culturii Noua din Moldova în Transilvania). Și în concepția lui T. Kemenczei îngroparea depozitelor de tip Opályi a avut o cauză istorică concretă, și anume înaintarea în direcția nordică a populației Pecica-Belegiš dinspre teritoriile aflate la sud de Mureș. Potrivit părerii lui A. Vulpe (1974, p. 16),

măsura în care sînt însă necesare precizări regionale, este preferabilă folosirea necumulată a celor două denumiri.

[12] Cu privire la încadrarea depozitelor din teritoriul culturii Noua au fost exprimate și alte păreri. Astfel, M. Petrescu,-Dîmbovița (1971 a, p. 177 ; 1971 b, p. 109 ; 1977, p. 21 ; 1978, p. 81) distinge în cadrul depozitelor transilvănene ce aparțin seriei Uriu-Domănești, respectiv fazei Uriu, trei grupuri regionale. Primul grup este localizat în zona nord-vestică a Transilvaniei și atribuit culturilor Suciu de Sus și Otomani, al doilea și al treilea grup sînt plasate în centrul, respectiv sud-estul Transilvaniei și atribuite culturii Noua. Numai ultimul dintre grupurile menționate este adus în relație directă cu depozitele extracarpatice, la rîndul lor împărțite în mai multe serii. B. Hänsel (1976, p. 29 sqq.) discută mai detaliat numai depozitele din spațiul extracarpatic. Cele aflate în legătură cu cultura Noua sînt împărțite în două grupuri cronologice deosebite : Gura-Rîșești și Bozia-Doljești. Primul grup, în care apar doar patru depozite din Moldova (Ulmi, Rîșești, Băleni, și Duda) este apreciat ca avînd puține corespondențe cu depozitele din Bazinul carpatic.

[13] Cf. C. Kacsó, *Der Hortfund von Arpășel* (în pregătire pentru tipar).

ipoteza că marea majoritate a depozitelor reprezintă depuneri votive pare a fi cea mai plauzibilă, întrucît numai astfel se poate explica evoluţia lor tipologică aproape continuă pe o perioadă mai îndelungată de timp.

Cercetarea monumentelor ce aparţin Bronzului tîrziu din nordul Transilvaniei a arătat că în perioada corespunzătoare depozitelor de tip Uriu aici n-au avut loc tulburări mai importante. În teritoriul menţionat schimbările culturale s-au datorat în special evoluţiei interne a comunităţilor locale. În cadrul acestei evoluţii s-a petrecut şi fenomenul de renunţare la anumite forme ceramice şi elemente decorative şi adoptarea altora. Acest fenomen a putut fi clar evidenţiat în necropola tumulară de la Lăpuş, unde în prima fază, pe ceramica fină sau semifină, predomină decorul excizat-incizat, iar în faza a doua decorul canelat. În ambele faze, ceramica de uz comun este decorată cu striuri. Fireşte, nu s-a schimbat de la o fază la alta structura etnică a populaţiei ce s-a înmormîntat aici, au apărut în schimb importante modificări în anumite domenii ale vieţii materiale şi spirituale.

În condiţiile de stabilitate menţionate, lipsesc motivele care ar fi putut determina comunităţile sau indivizii să-şi ascundă valorile. Depozitele de bronzuri din nordul Transilvaniei, în majoritatea sau chiar totalitatea lor, posibil şi tezaurele de aur, trebuie deci considerate ca depuneri succesive, ce au avut loc în cadrul unor ceremonii religioase.

O analiză mai amănunţită a situaţiei etno-culturale din Bronzul tîrziu în celelalte teritorii transilvănene va duce probabil la concluzii asemănătoare, deşi particularităţile de dezvoltare au fost desigur deosebite.

Diferenţe cronologice clare între depozitele de tip Uriu-Opályi sînt totuşi greu de stabilit, chiar dacă se are în vedere evoluţia tipologică a tipului conducător : toporul cu disc şi spin, aceasta întrucît pentru apariţia diferitelor variante ale menţionatei arme pot fi aduse în discuţie şi alte considerente decît cea a succesiunii lor, de exemplu existenţa unor ateliere specializate în confecţionarea uneia sau alteia dintre variante sau producerea concomitentă a mai multor variante în acelaşi atelier.

În depozitele maramureşene se constată următoarea distribuţie şi combinaţie a topoarelor cu disc şi spin :

	Dobrocina	Tip B_3		Tîrguşor	Tip B_4	
		Cehăluţ	Breb		Sarasău	Rohod
Rozavlea III	×	×				
Solotvino T	×	×				
Budeşti		×				
Cîmpulung la Tisa II		× ?				
Dragomireşti		×				
Ieud		×				
Sighetu Marmaţiei IV		×				
Crăciuneşti	×	×	×	×		
Breb			×	×		
Sarasău III		×	×		×	
Sîrbi III		×	×		×	
Săliştea de Sus					×	×
Borşa Şieu I						×

Se deosebesc astfel trei grupuri de depozite. În primul, cel mai numeros, se află topoarele de tip B_3, variantele Dobrocina și Cehăluț, în al doilea și cele de tip B_3, variantele Breb și Tîrgușor, în al treilea și topoarele de tip B_4, variantele Sarasău și Rohod. În depozitul de la Crăciunești mai apare un topor cu disc și spin, care este o sinteză tîrzie a tipurilor B_2 și B_3. Acest topor, deocamdată singular, a fost încadrat într-o variantă aparte — Crăciunești, considerată contemporană cu varianta Tîrgușor (Vulpe, 1974, p. 13).

Întrucît evoluția topoarelor cu disc și spin s-a desfășurat într-un interval de timp mai îndelungat, este aproape cert că depozitele ce conțin numai topoare de tip B_3 sînt mai vechi decît depozitele în care apar și topoarele de tip B_4.

Se consideră în general că procesul de intensificare a metalurgiei bronzului din Transilvania și-a avut începuturile în perioada corespunzătoare cu faza Reinecke Bronz D din Europa centrală. Avînd în vedere tipologia unor piese de bronz care indică o evoluție directă de la tipurile caracteristice Bronzului mijlociu la cele specifice Bronzului tîrziu, dar și unele paralele cu descoperirile din Europa de est (Hänsel, 1968, p. 60 și 68; Vulpe, 1970, p. 21 și 59; Kemenczei, 1984, p. 32), este de presupus că aceste începuturi se datează cel puțin cu o etapă mai devreme decît perioada menționată (cf. și Hänsel, 1976, p. 27; Kemenczei, 1984, p. 88). În acest fel și unele dintre depozitele de tip Uriu-Opályi, printre care desigur și o parte dintre cele descoperite în Depresiunea Maramureșului, se încadrează într-o perioadă premergătoare celeia ce corespunde fazei Reinecke Bronz D.

BIBLIOGRAFIE

Bernjaković, 1960 = K. Bernjaković, *Bronzezeitliche Hortfunde vom rechten-Ufergebiet des oberen Theisstalles (Karpatoukraine USSR)*, SlovArh, 8, 1960, p. 325—392.

Brunn, 1959 = W. A. von Brunn, *Die Hortfunde der frühen Bronzezeit aus Sachsen-Anhalt, Sachsen und Thüringen*, Belin, 1959.

Hampel, 1880 = J. Hampel, *Magyarhoni régészeti leletek repertóriuma*, ArchKözl 13, 1880, p. 39—75.

1886 = *Trouvailles de l'âge de bronze en Hongrie*, Budapesta 1886.

1982 = *A bronzkor emlékei Magyarhonban 2*, Budapesta 1892.

Hänsel, 1968 = B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken 1—2*, Bonn 1968.

1976 = — *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau 1—2*, Bonn 1976.

1981 = — Recenzie la M. Petrescu-Dîmbovița, *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung — und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens (1978)*, PZ, 56, 1981, p. 284—286.

Hoernes, 1904 = M. Hoernes, *Őskori és romai leletek Magyarorszagbol a becsi udvari természetrajzi mizeumban*, ArchÉrt. 24, 1904, p. 204—211.

Irimia, 1968 = M. Irimia, *Un depozit de bronzuri de la Constanța*, Pontice 1, 1968, p. 89—105.

Kacsó, 1977 = C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea metalurgiei cuprului și bronzului în nord-vestul României*, Apulum 15, 1977, p. 131—154.

1980 = *Date preliminare cu privire la descoperirile de bronzuri de la Bicaz, jud. Maramureș*, SCIVA 31, 1980, p. 295—303.

Kacsó și Mitrea, 1976 = C. Kacsó și I. Mitrea, *Depozitul de bronzuri de la Rozavlea, jud. Maramureș*, SCIVA 27, 1976, p. 537—548.

Kemenczei, 1984 = T. Kemenczei, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, Budapesta 1984.

Kytlicová, 1967 = O. Kytlicová, *Die Beziehungen der junj-und spätbronzeitlichen Hortfunde südwärts und nordwärts des Erzgebierges*, Arbeits- u. Forschungsber. Sachsen 16/17, 1967, p. 139—171.

Lehoczky, 1892 = T. Lehoczky, *Adalekok hazánk archeologiájához különös tekintettel Beregmegyére és környekére*, 1, Mukačevo 1892.

Mozsolics, 1973 = A. Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens*, Budapesta, 1973.

1981 = *Gusskuchen aus wieder eingeschmolzenem Altmetall*, în *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte*, I, Coblenz-Festschr.; *Arbeits- u. Forschungsber*, Sachsen Beih, 16, Berlin 1981, p. 403—417.

1984 = *Ein Beitrag zum Metallhandwerk der ungarischen Bronzezeit*, 65, BerRGK, 1984, p. 20—72.

Nistor şi Vulpe, 1969 = Fr. Nistor şi A. Vulpe, *Bronzuri inedite din Maramureş în colecţia prof. Francisc Nistor din Sighetu Marmaţiei*, SCIV, 20, 1969, p. 181 —194.

1974 = *Depozitul de bronzuri de la Crăciuneşti-Maramureş*, SCIVA, 25, 1974, p. 5—11.

Orosz, 1907 = E. Orosz, *A papfalvi bronzleletektöl (Kolozs m.)*, ArchÉrt, 27, 1907, p. 73—76.

Pasternak, 1928 = J. Pasternak, *Ruské Karpaty v archeologii*, Praga, 1928.

Petrescu-Dîmboviţa, 1971 a = M. Petrescu-Dîmboviţa, *Les dépots de bronzes sur le territoire de la Roumanie (de Bronze D au Hallstatt B inclusivement)*, *Actes du VIIIe Congr. Intern. Sciences Préhis. Protohist.* 1, Belgrad 1971, p. 175—192.

1971 b = *Quelques considérations concernant la fin de l'âge du-bronze et le début du Hallstatt dans l'éspace carpatho-balkanique*, St.Balc. 5, 1971, p. 107—117.

1977 = *Depozitele de bronzuri din România*, Bucureşti, 1977.

1978 = *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*, PBF, 18, 1, München, 1978.

Pietzsch, 1964 = A. Pietzsch, *Zur Technik der Wendelringe. Arbeits-u. Forschungsber*, Sachsen Beih., 4 , Berlin 1964.

Popescu, 1945 = D. Popescu, *Bronzearmreifen aus der Maramureş*, Dacia, 9—10, 1941—1944 (1945), p. 521—542.

Roska, 1942 = M. Roska, *Erdély régészeti repertóriuma*, I, Cluj, 1942.

Rusu, 1963 = M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 177—210.

1981 = *Bermerkungen zu den grossen Werkstätten- und Giessereifunden aus Siebenbürgen*, în : *Studien zur Bronzezeit (von Brunn-Festschr.)*, Mainz/Rhein, 1981, p. 375—402.

Stürhmer, Schulz, Willkomm, Hänsel, 1978 = H. H. Strühmer, H. D. Schulz, H. Willkomm B. Hänsel, *Rohkupferfunde vor Helgoland*, Offa, 35, 1978, p. 11—35.

Vulpe, 1970 = A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, I, PBF, 9, 2, München, 1970.

1974 = *Datare şi consideraţii de ordin general (cu privire la depozitul de la Crăciuneşti)*, SCIVA, 25, 1974, p. 11—17.

UNVERÖFFENTLICHTE STÜCKE AUS DEM BRONZEHORT VON CRĂCIUNEŞTI

ZUSAMMENFASSUNG

Es werden fünf unveröffentlichte Stücke (Tüllenbeil, Armband, Fußring, zwei Gußkuchen) vorgelegt, die zu dem, im J. 1972 entdeckten Bronzefund von Crăcineşti gehören.

Der Bronzehort von Crăciuneşti, bemerkenswert durch das Vorkommen einiger Typen und Varianten von Äxten, enthält auch Stücke von besonderen Interesse. So sind hier zwei ähnliche Bronzebarren vorhanden, von welchen einer durchlocht ist : an ihn wurde noch seinerzeit ein Armband angefügt. Das Gewicht dieses zweiteiligen Stückes ist ungefähr gleich mit dem anderen Bronzebarren.

Von den sechs Gußkuchen desselben Fundes sind fünf durchlocht. Drei der durchlochten Gußkuchen enthalten klar ersichtliches eingeschmolzenes Altmetall.

Der Bronzefund von Crăciunești sowie andere zahlreiche zeitgenössische Funde aus der Maramuresch-Niederung werden in dem Typ Uriu-Opályi eingereiht. Das Verbreitungsgebiet der Bronzefunde von diesem Typ deckt das Areal der Suciu-Kultur, bzw. der kulturellen Erscheinungen mit welchen sie sich in unmittelbaren Zusammenhang befindet, u. zw. die Berkesz-Kultur und die Lăpuș-Gruppe.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

DESPRE CĂRĂMIZILE CU ȘTAMPILĂ ALE LEGIUNILOR V MACEDONICA ȘI XI CLAUDIA LA DUNĂREA DE JOS ȘI PE LITORALUL NORDIC AL MĂRII NEGRE

de EMILIA DORUȚIU-BOILĂ

Studiile de istorie militară au luat un mare avînt grație numeroaselor săpături arheologice efectuate pe teritoriile fostelor provincii ale Imperiului roman, publicării de *corpora* de inscripții, congreselor despre frontierele romane ce au avut loc cu mare regularitate începînd din anul 1949.

În țara noastră cercetările în castrele de-a lungul frontierelor Daciei și ale Moesiei inferioare, precum și stadiul avansat al publicării inscripțiilor au avut drept urmare o mai bună cunoaștere a istoriei militare a fostelor provincii Dacia și Moesia Inferior. Au fost publicate rezultatele cercetărilor arheologice din castre din cele mai de mult cunoscute sau din cele nou identificate, precum și istoria unităților legionare și auxiliare care au staționat în aceste castre, au fost studiate materialele aparținînd trupelor (armament, ateliere ceramice și cărămizi, țigle și olane cu ștampilele lor). În ultimul timp au apărut studii deosebit de amănunțite ale acestor ștampile, încercîndu-se o tipologie a ștampilelor legiunilor VII Claudia, IIII Flavia Felix, XI Claudia și, parțial, ale legiunii V Macedonica, precum și ale unităților care au staționat în Dacia în timpul Imperiului timpuriu și după retragerea aureliană.

Se cunosc astfel tipurile de ștampile ale legiunii V Macedonica în timpul staționării sale în Dacia (după anii 163/166 pînă la retragerea aureliană), precum și cele după revenirea legiunii în castrul de la Oescus în sec. III, cînd a trimis detașamente pentru construirea unor capete de pod în stînga Dunării în timpul lui Constantin cel Mare și al împăraților ce i-au urmat. Sunt mai puțin cunoscute ștampilele legiunii din timpul șederii sale la Troesmis și din timpul participării la războaiele de cucerire a Daciei. Deși se știa că o parte din cărămizile legiunii descoperite în castrele din Oltenia, îndeosebi cele de la Turnu Severin și Sucidava, datau din timpul revenirii în castrul de la Oescus, fapt subliniat încă de Gr. Tocilescu, deosebirea dintre cele din prima jumătate a sec. II și cele din sec. III—IV era mai greu de făcut, atîta vreme cît tipul ștampilelor din perioada staționării la Troesmis nu era cunoscut. S-a stabilit că în timpul șederii legiunii în Dacia legiunea a primit epitetul Pia Constans, epitet ce apare în formă prescurtată și în ștampilele pe cărămizi [1]. Prin analogie cu ștampilele celorlalte legiuni de la Dunăre, s-a constatat că spre sfîrșitul sec. II textul lor s-a simplificat, apărînd doar inițialele *LVM* în cartuș dreptunghiular (fig. 1) [2]. Vom elimina din discuția noastră aceste două tipuri, luînd în considerare numai ștampilele asemănătoare cu cele cunos-

[1] Gr. Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturali ale Muzeului Național de Antichități din Bucuresci*, București, 1902, p. 332 (citat de aici înainte MonEpSc); E. Ritterling, RE, XII, 1925, col. 1580; Doina Benea, ActaMN, 15, 1978, p. 242; eadem, Apulum, 16, 1978, p. 203.

[2] M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987, p. 26; legiunea a purtat și epitetele *pia fidelis*, cf. *ibidem*.

S C I V A, tomul 41, nr. 3 — 4, București, iulie—decembrie 1990, p. 251—271

cute în prima fază a staționării la Oescus, precum și cele despre care știm că datează din perioada 103/106 — 163/167 și au fost descoperite la Troesmis sau în castrele din raza de acțiune a legiunii de la Troesmis.

Ne-am fi așteptat ca în Oltenia materialul tegular cu ștampila legiunii V Macedonica datînd din prima jumătate a sec. II să fie mai numeros, pentru că pe teritoriul său au fost construite castre pe măsura înaintării

Fig. 1. Turnu Severin (col. MNA, inv. III, 852).

Fig. 2. Bumbești (după Al. Bărcăcilă).

Fig. 3. Bivolari (?) (după D. Tudor).

trupelor romane în timpul războaielor purtate de Traian, iar după încheierea cuceririi Daciei o parte din Oltenia a aparținut Moesiei inferioare. Totuși cărămizile legiunii sunt rare în castrele de la începutul sec. II : Începînd dinspre vest, în literatura de specialitate se citează un fragment găsit la Bumbești (fig. 2) [3], azi dispărut. Alt exemplar provine probabil de la Bivolari (Arutela, fig. 3). La Stolniceni, lîngă Rîmnicul Vîlcea, așezare identificată cu Buridava menționată de Ptolemeu (Buridavensioi, Geogr., III, 8, 3), Tabula Peutingeriana (Burridava, VIII, 2) și Papyrul Hunt (col. II, 28), au apărut în cursul cercetărilor arheologice în termele aparținînd castrului parțial distrus numeroase țigle, cărămizi și olane cu ștampilele legiunilor Moesiei Inferioare și ale unor unități auxiliare. Ștampilele legiunilor cuprind în același cartuș numele a două sau, după opinia primului editor, D. Tudor, trei legiuni ale Moesiei Inferioare : legiunea V Macedonica, I Italica și XI Claudia. Unele cărămizi poartă imprimate într-un cartuș separat numele meșterului ce conducea cărămidăria (*magister figlinarum*) nume ce nu au mai fost atestate pe cărămizile din Dobrogea : [? *Iul*] *ius Aper*, [*Cor*]*nelius Severus* [4] (fig. 4—12). Pentrucă au fost des-

[3] Al. Bărcăcilă, BCMI, 1927, p. 44 ; D. Tudor, OR[1], SE, 172 ; OR[2], SE, 283 ; OR[3], SE 420 ; Gr. Florescu — C.C. Petolescu, IDR, II, 1977, nr. 178, unde se transcrie [*l(egio) V*] *M(acedonica)* ; la Al. Bărcăcilă, [*L (egio) V*] *Mac (edonica)*. Bivolari : D. Tudor, SCIV, 19, 1968, 2, p. 331, fig. 1/1 = IDR, II, 579.

[4] Pentru cercetările de la Stolniceni, vezi D. Tudor, OR[3], p. 311 și 220—223 ; Idem, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană*, București, 1969, p. 368—369 ; Idem, SMMIM, 1, 1968, p. 17—29 ; TIR, L, 34, p. 68—69 ; D. Tudor, 17, 1966, 3, p. 593, nr. 1, fig. 2/2 = OR[3], SE, 395, nr. 2 ; fig. 2/1 = OR[3] 397 = Ann Ep, 1969—1970, nr. 553 ; IDR, II, nr. 556—559 ; Gh. Bichir, Thraco-Dacica, 6, 1985, p. 93—104, mai ales p. 99—102 cu fig. 6—11. Numele meșterilor cărămidari ștampilate pe unele din cărămizile de la Stolniceni aparțineau unor gradați ai atelierelor. Organizarea cărămidăriilor militare s-a păstrat într-o inscripție cursivă pe o cărămidă de la Turnu Severin (Al. Bărcăcilă, Buletinul Muzeului Militar, 1, 1937, 2, p. 26 ; Idem, AO, 17, 1938, p. 49 ; M. Macrea, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 279—280 ; D. Tudor, OR[1], SE, 40 ; OR[2], SE, 48 ; OR[3], SE, 58 ; IDR, II, 107) : *Aurelius Me/rcurius milis c(ohor)/tis P(rimae) Sagitt(ari-*

coperite la Stolniceni şi cărămizi sau ţigle cu ştampila *P* (*edites*) *S* (*ingulares*), s-a presupus că aici a fost sediul legatului Moesiei Inferioare în timpul războaielor de cucerire a Daciei [5]. Dar faptul că apar pe aceeaşi ştampilă două (sau eventual trei) legiuni ale Moesiei Inferioare ar pleda mai de grabă pentru datarea acestor ştampile după încheierea primului război dacic sau chiar după întemeierea provinciei Dacia, cînd estul Olteniei şi Muntenia au fost înglobate Moesiei Inferioare; altfel ar fi mai greu de explicat de ce din marele număr de trupe care au luat parte la războaiele lui Traian, doar legiunile acestei provincii apar grupate în aceeaşi ştampilă.

În Muzeul din Caracal se păstrează mai multe fragmente de cărămizi cu ştampila legiunii XI Claudia descoperite la Reşca [5 bis]. Întrucît primul editor (D. Tudor) redă numele întreg al legiunii (*LEG. XI C. p. f.*) şi conform cu tipologia ştampilelor legiunii, fragmentele ar data din timpul lui Traian (fig. 13).

În Muntenia cărămizi, ţigle şi olane cu ştampilele legiunilor şi ale unor unităţi auxiliare din armata Moesiei Inferioare au fost găsite în castrele din zona subcarpatică, Drajna de Sus, Voineşti, Mălăieşti, Tîrgşor, Pietroasele. La Drajna de Sus au fost descoperite cărămizi cu ştampilele celor trei legiuni ale Moesiei Inferioare. Ele datează din timpul domniei lui Traian; la începutul domniei lui Hadrian castrul a fost distrus şi părăsit odată cu celelalte fortificaţii din Subcarpaţii Munteniei (fig. 14 a, b; 15)[6].

orum) in/ figlinis magis/ter super mi/lites LX. Scripsit/ Aurelius Iulianus/ milis co(ho)rtis prima(e). Cum a explicat M. Macrea şi cum reiese din inscripţie, cărămidăriile militare aveau un *magister figlinarum*, un gradat (*immunis*) ce se bucura de anumite privilegii şi care conducea o echipă de soldaţi lucrători aparţinînd unităţii militare care poseda atelierul de fabricat cărămizi. Din inscripţia de pe cărămida de la Turnu Severin, scrisă de un soldat al cohortei I Sagittariorum, nu reiese dacă *magister in figlinis* avea în subordinea sa *LX* sau *IX* soldaţi-meşteri. C.C. Petolescu (IDR, II, 107), după ce afirmă că în inscripţie nu e scris clar dacă în atelier lucrau 60 sau 9 soldaţi, traduce prin *XX* (douăzeci), vezi şi B. Lörincz, ZPE, 61, 1985, p. 230, nota 16. Gradul *magister in figlinis* a mai fost atestat şi în alte părţi ale Imperiului (CIL, III, 8279 de la Holedorn: *magister figlinarum*; *custos figlinarum*, în Mainzer Zeitschrift, 34, p. 105—107, citat după M. Macrea, *loc. cit.* şi *magistri figlinarum* în articolul mai sus citat al lui B. Lörincz). Legiunea XI Claudia apare numai pe una din ştampilele de la Stolniceni, iar lectura nu pare foarte sigură. S-ar părea că aceste cărămizi au fost produse într-o vreme cînd legiunea XI Claudia nu venise încă la Dunărea de Jos sau era de curînd venită. K. Strobel ZPE, 68, 1987, p. 282—284 exclude lectura *leg. XI Cl.* de pe ştampilele IDR, II, 556 şi 557. Fig. 4, 5, 6, 7 sunt după D.Tudor, SCIV, 16, 1965, 1, p. 184, nr. 13; 8, 9, şi 10, 11, 12 după Gh. Bichir, *loc. cit.*; În IDR, II. 558 ştampila cu numele [*Cor*]*nelius Severus* poate fi întregită *le*[*g(io) I Ital. et V Mac*] cf. Gh. Bichir. *loc. cit.* fig. 9.

[5] Gh. Bichir care a condus săpăturile de la Stolniceni între 1971 şi 1983, *loc. cit.*, p. 93, a găsit 87 cărămizi cu ştampila *P (edites) S(ingulares)* în nivelul de locuire din perioada Traian-Hadrian, iar în săpăturile anterioare au mai apărut 3 (D. Tudor, SCIV, 16, 1965, 1, p. 184, nr. 13, fig. 4,5; Idem, Dacia, N. S., 8, 1964, p. 364, p. 346; Idem, OR³, SE, 400; IDR, II, 564.

[5 bis] D. Tudor, BCMI, 30, 1937, 93, p. 117, nr. 300; Idem, OR³, SE 113; IDR II, 381; D. Tudor vorbeşte de mai multe cărămizi cu ştampila legiunii XI Cl. în Muzeul din Caracal. Ştampile ale legiunii XI Claudia au fost descoperite la Reşca recent în cursul săpăturilor întreprinse de Gh. Poenaru-Bordea şi Cr. Vlădescu (acum la Muz. Militar Central, SMMIM, 13, 1980, 93). La Reşca au apărut şi cărămizi cu ştampila cohortei I Fl. Commagenorum; ele ar putea data de la începutul sec. II întocmai ca acelea de la Drajna; vezi mai jos, nota 6.

[6] Ştampile de la Drajna au fost publicate de Gr. Tocilescu, AEM, 14, 1981, p. 14 sq (probabil acestea erau cărămizile din colecţiile MNA acum cedate Muzeului de Istorie al României); CIL, III, 12530, a—c şi Gh. Stefan, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 115—144; vezi şi IDR, II, 601 şi 602.

Fig. 4. Stolniceni (după D. Tudor).

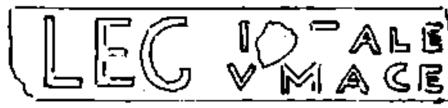

Fig. 7. Stolniceni (după D. Tudor).

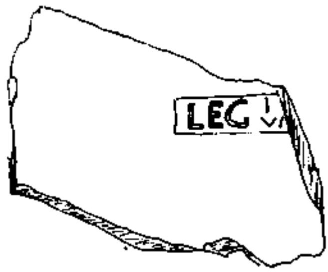

Fig. 8. Stolniceni (după Gh. Bichir).

Fig. 5. Stolniceni (după D. Tudor).

Fig. 9. Stolniceni (după Gh. Bichir).

Fig. 6. Stolniceni (după D. Tudor).

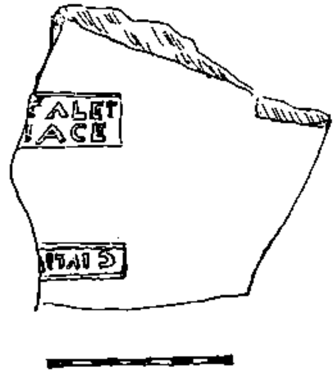

Fig. 10. Stolniceni (după Gh. Bichir).

Fig. 11. Stolniceni (după Gh. Bichir).

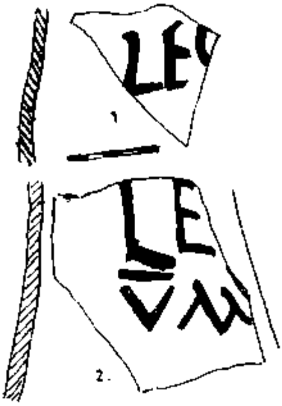

Fig. 12. Stolniceni (după Gh. Bichir).

Fig. 13. Reșca (Romula) (după IDR, II, 381).

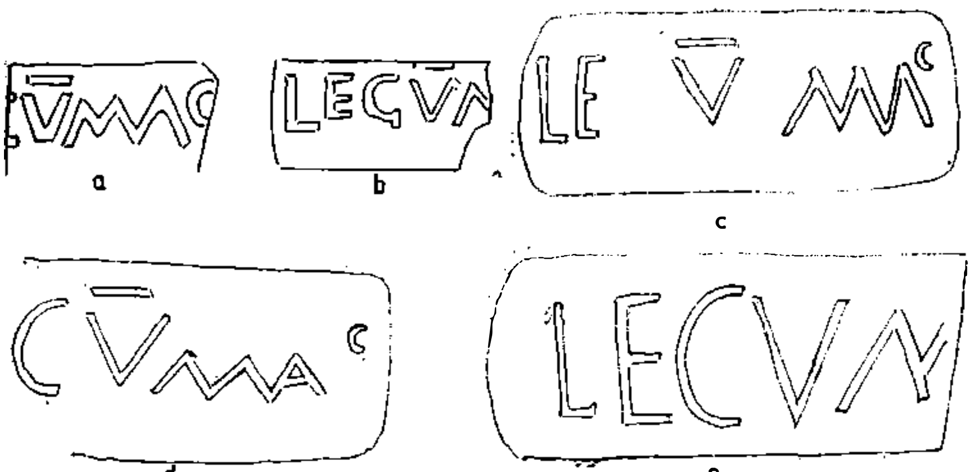

Fig. 14. a-b Drajna de Sus (după Gh. Ștefan; c, d, e, MNA).

Ștampilele legiunii XI Claudia sunt de același tip cu cele de la Voinești și Tîrgșor. Voinești, situat la 15 km N de castrul de la Jidava, se afla în zona limes-ului „transalutan". Săpăturile recent efectuate aici au scos la lumină un castellum, unde au fost găsite și țigle cu ștampile ale legiunii XI Claudia și ale cohortei II Commagenorum (fig. 16) [7]. La Mălăiești, pe valea Teleajenului, a fost descoperit un castru de pămînt datînd din timpul lui Traian. Între materialele arheologice găsite aici se cunosc și cărămizi cu ștampila legiunii V Macedonica [8]. La Tîrgșorul Vechi au apărut cărămizi cu ștampila

[7] Marin Bădescu, SCIVA, 1981, 32, p. 292, fig. 1; cf. N. Gudea, *Limeskongress Aalen*, 1983, p. 489; tipul ștampilelor cohortei I Fl. Commagenorum este identic cu cel al ștampilelor de la Drajna; vezi și C.C. Petolescu, T. Cioflan și M. Bădescu, Dacia, N.S., 25, 1982, p. 377, nr. 130.

[8] C. Zagoritz, *Castrul de la Mălăiești*, Ploiești, 1940, p. 4—16; Revue de Transylvanie, 6, 1940, 1, p. 34; Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 142; SCIV, 6, 1955, p. 271—279; Dacia, N.S., 4, 1960, p. 332; 5, 1961, p. 370, 375; TIR, L., 35, p. 30.

legiunii XI Claudia de un tip identic cu cel de la Drajna de Sus (fig. 19 a—b şi 20)[8bis]. În cursul cercetărilor arheologice efectuate în ultimul deceniu la Pietroasele, jud. Buzău, s-a constatat că fortificaţia construită în vremea

Fig. 15. Drajna de Sus (după Gh. Ştefan).

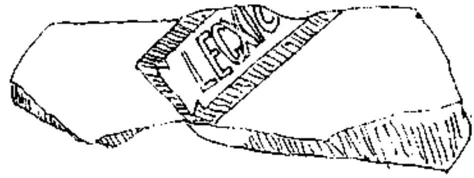

Fig. 16. Voineşti-Muscel (după M. Bădescu).

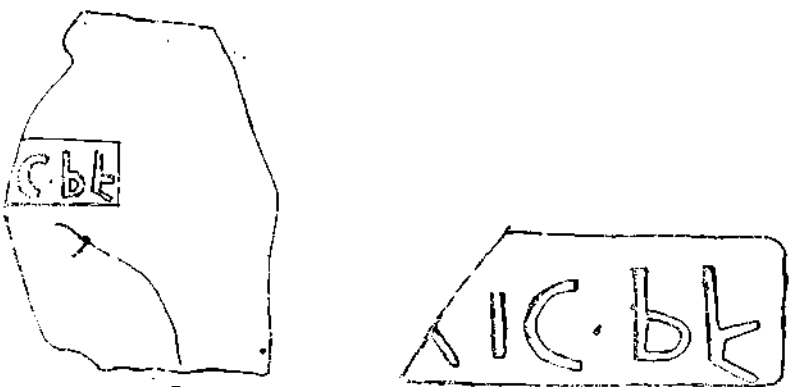

Fig. 17. a Pietroasele (după Gh. Diaconu); b localitate necunoscută (col. MNA, inv. 07298).

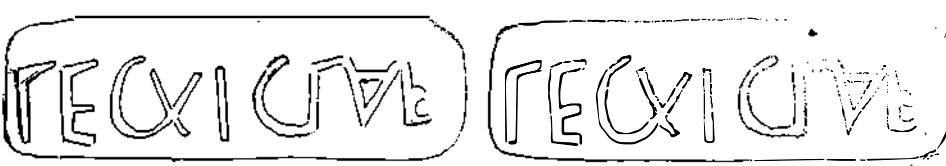

Fig. 18. Localitate necunoscută (col. MNA, inv. 07963; 07973).

lui Traian a dăinuit pînă în timpul lui Valens. Cu prilejul acestor cercetări au fost găsite cărămizi cu ştampila legiunii XI *Claudia pia fidelis*, din epoca lui Traian, şi XI Claudia Antoniniana din epoca lui Caracalla (fig. 17 a;

[8bis] Gh. Diaconu, *Necropolele din secolele III—IV e.n. de la Tîrgşor*, Bucureşti, 1965, p. 11 şi pl. 6 de la p. 156. Cărămizile legiunii XI Claudia au fost găsite în necropolă, pe nivelul roman din sec. II, prima jumătate; cf. IDR, II, 606. Pentru cercetările de la Tîrgşor vezi şi Gh. Diaconu şi M. Tzony, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 368, nr. 133; Dacia, N.S., 25, 1981, p. 376, nr. 120; ştampilă asemănătoare, de provenienţă necunoscută, în fostele colecţii ale MNA, inv. nr. 01267.

fig. 17 b şi 18 a—b provin din col. MNA)[9]. În anii dintre cele două războaie de cucerire a Daciei, cînd Oltenia şi Muntenia au fost anexate Moesiei Inferioare, legiunea V Macedonica a fost transferată la Troesmis, iar legiunea XI Claudia a fost instalată pentru patru secole la Durostorum ; în Dobro-

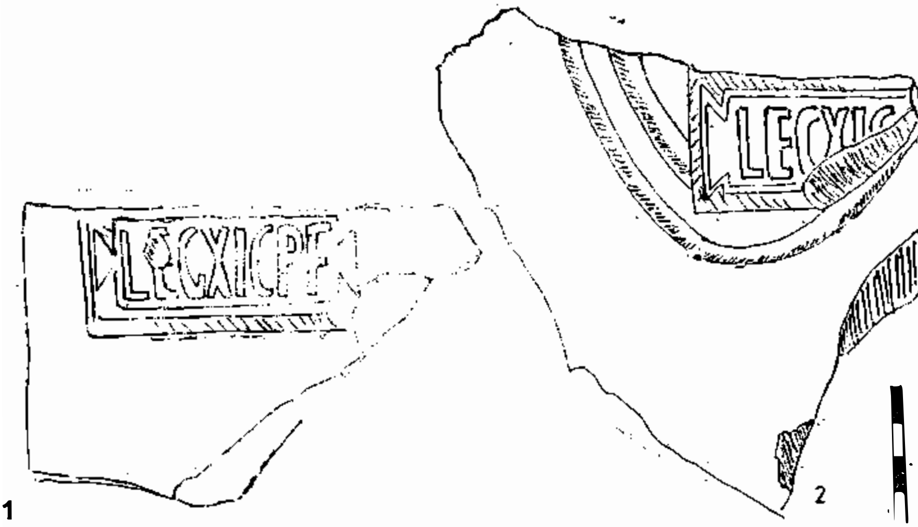

Fig. 19. Tîrgşor. Sec. III (după Gh. Diaconu).

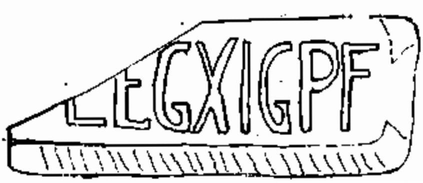

Fig. 20. Localitate necunoscută (col. MNA, inv 05267).

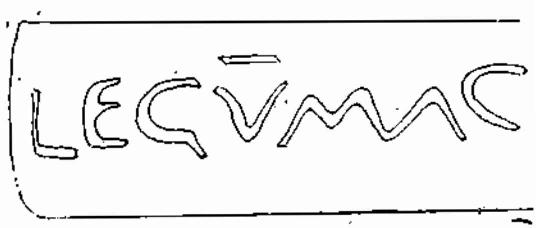

Fig. 21. Turnu Severin (col. MNA, inv. III, 838).

gea, pe malul drept al Dunării au fost întemeiate o serie de castre şi au fost aduse trupe auxiliare la Sacidava (Dunăreri), Rasova, Capidava, Carsium, Cius, Troesmis, Arubium, Dinogetia, Noviodunum, Aegyssus, iar pe malul stîng al fluviului au fost stabilite capete de pod la Barboşi, Orlovka (identificată ipotetic cu anticul Aliobrix) şi probabil, la Ismail. Se cunosc numele unora din trupele care au staţionat în sec. II în aceste castre : *cohors I Cilicum*, *cohors VII Gallorum*, *cohors I Germanorum*, *cohors I Lusitanorum Cyrenaica*, *legio V Macedonica*, *ala II Aravacorum et Hispanorum*, *ala I Dardanorum*, *cohors II Mattiacorum*, *classis Flavia Moesica*, *cohors II Flavia Brittonum*.

[9] Gh. Diaconu, M. Tzony, Dacia, N. S., 21, 1977, p. 206, fig. 9 ; cf. IDR, II, nr. 605 ; cf. N. Gudea, *loc. cit.* p. 489 sq. Ştampilă asemănătoare în colecţiile MNA, nr. 07928 ; Pentru săpăturile arheologice de la Pietroasele, vezi şi Gh. Diaconu, şi V. Drîmboceanu, *Şantierul arheologic Pietroasele*, Buzău, 1978 ; Idem, Materiale, Oradea, 1979, p. 319—320 ; M. Tzony, Materiale Tulcea, 1980, p. 349.

După cucerirea Daciei şi după organizarea militară şi politică a provinciei, legiunile Moesiei Inferioare şi-au îndreptat activitatea spre sectorul răsăritean al graniţei dunărene şi anume, de la Novae spre est, incluzînd în sfera lor de acţiune cele două maluri ale fluviului pînă la vărsarea în Mare, precum şi litoralul nordic al Pontului, unde au fost întemeiate fortificaţii cu garnizoane ale unor vexillatii ale armatei provinciei.

Ca urmare a deplasării sarmaţilor spre vest, împăratul Hadrian a întreprins în anii 171—118 o reformă administrativă în ţinuturile de la nordul Dunării, pînă atunci sub autoritatea legatului şi a armatei Moesiei Inferioare : partea de est a Olteniei a fost înglobată Daciei Inferioare, iar Muntenia a fost parţial părăsită; într-o vreme încă neprecizată a fost ridicată o a doua linie de apărare la est de Olt, linie ce lega Dunărea de pasul Bran, constînd dintr-o serie de castre de-a lungul unui *vallum*. Nu se cunosc numele unităţilor militare care au staţionat în aceste castre. Ele au dăinuit în sec. II—III şi au continuat să funcţioneze după ce castrele din zona subcarpatică au fost părăsite în anii 117—118.

Perioada în care partea de răsărit a Olteniei a aparţinut Moesiei Inferioare a durat doar două decenii, ceea ce ar explica de ce urmele activităţii trupelor Moesiei sunt atît de rare în Oltenia. Credem însă că suntem îndreptăţiţi să atribuim perioadei timpurii unele din cărămizile cu ştampile ale legiunii V Macedonica descoperite la Turnu Severin (fig. 21)[10].

Urmele legiunilor Moesiei Inferioare în aşezările de pe malul drept al Dunării la est de Novae, unde a staţionat legiunea I Italica, sunt comparativ cu cele din Oltenia şi Muntenia foarte numeroase, ele constînd din inscripţii lapidare şi tegulare. În timp ce inscripţiile pe piatră indică în cele mai multe din cazuri prezenţa trupelor sau a unor detaşamente, ştampilele pe cărămizi puteau documenta prezenţa lor efectivă, participarea la construirea unor edificii sau fortificaţii, dar şi numai circulaţia şi utilizarea lor ca material de construcţie. Prezenţa legiunii I Italica e atestată la Novae şi în aşezările din apropiere, dar şi în castrele care au fost pînă în anii 163/167 în raza de acţiune a legiunii V Macedonica. Inscripţii pe piatră şi cărămizi ale legiunii XI Claudia au fost găsite răspîndite pe tot cuprinsul provinciei şi în fortificaţiile de la nordul Dunării, precum şi la nord-estul Gurilor Dunării, pe litoralul de nord al Mării Negre şi în Crimeea.

Legiunea V Macedonica a fost transferată de la Oescus la Troesmis în intervalul dintre cele două războaie dacice, fie îndată după organizarea provinciei Dacia, cînd partea de vest a Dunării moesice nu mai constituia o graniţă a imperiului, aceasta fiind apărată de trupele Daciei. Sfera de acţiune a legiunii V Macedonica a fost stabilită pe baza materialului epigrafic de la Capidava spre nord-est, ea incluzînd capetele de pod din stînga Dunării şi staţiunile de pe litoralul nordic al Mării Negre. Problema răspîndirii cărămizilor legiunii V Macedonica a mai fost tratată în legătură cu o încercare de stabilire a teritoriului militar al legiunii, teritoriu înţeles în sensul larg de zonă de acţiune militară (fig. 22—28)[11]. Spre a se delimita

[10] Unele cărămizi cu ştampila *Leg. V Mac.* provenind de la Turnu Severin ce se păstrează în fostele colecţii MNA ar putea data din vremea construirii podului lui Traian peste Dunăre. Fig. 21 reproduce o ştampilă a legiunii V Macedonica din colecţia mai sus amintită (inv. III 838, 839, 840); inventarul vechi al MNA indică locul de găsire Turnu Severin. Dar marea majoritate a cărămizilor legiunii descoperite aici poartă doar siglele *LVM* şi datează din perioada după părăsirea Daciei, cf. IDR, II, 99.

[11] E. Doruţiu-Boilă, SCIV, 23, 1, 1972, p. 45—62.

Fig. 22. Capidava (după ISM, V, 54).

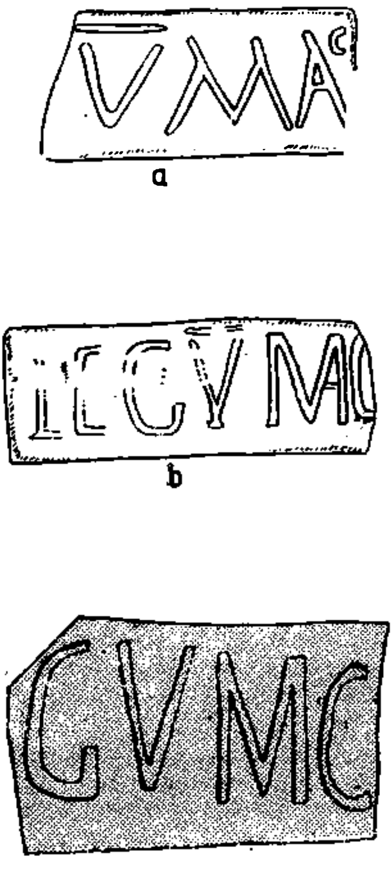

Fig. 23. a—c Troesmis (după ISM, V, 215 a—c).

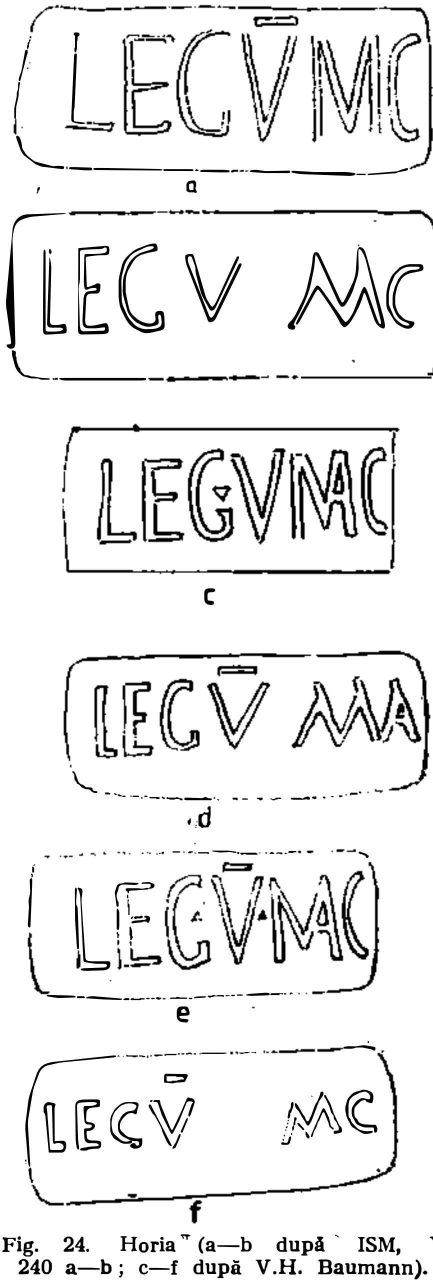

Fig. 24. Horia (a—b după ISM, V 240 a—b; c—f după V.H. Baumann).

sfera de influenţă a legiunilor provinciei, răspîndirea materialului epigrafic al legiunii a fost pus în legătură cu sistemul de enumerare al trupelor auxiliare în unele diplome militare. S-a constatat că diplomele militare nu înşiră întotdeauna trupele în ordinea lor numerică, caz în care criteriul

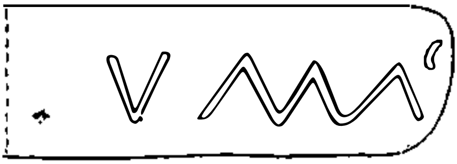

Fig. 25. Măcin (Arrubium) (după ISM, V, 254).

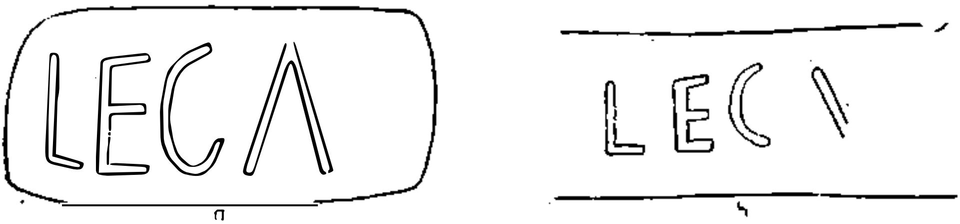

Fig. 26. a—b Dinogetia (după ISM, V, 264 a—b.)

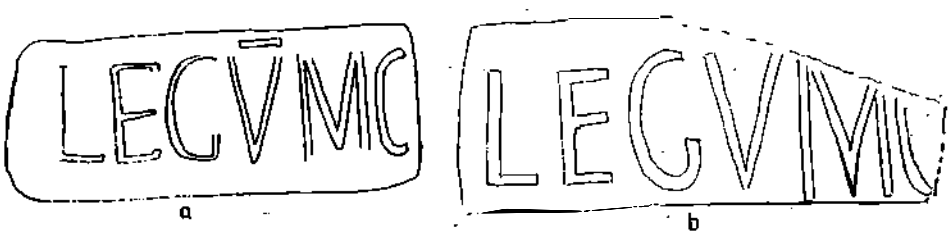

Fig. 27. a—b Noviodunum (după ISM, V, 284 a—b).

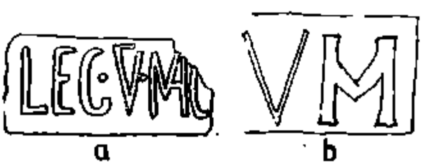

Fig. 28. a—b Barboşi (după ISM, V, 305 a—b).

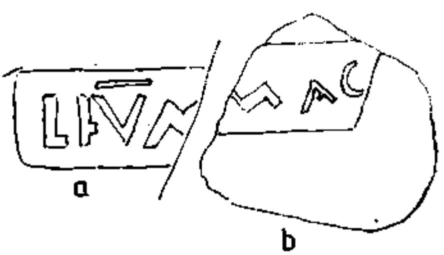

Fig. 29. a—b Izvorul-Pîrjoaia (după Pontica, 18).

de enumerare a trupelor ar fi fost unul teritorial, auxiliile formînd o unitate tactică cu legiunile [12]. Cărămizile de la Tyras şi Chersones denumesc fie o legiune cu auxiliile ei, fie cele trei legiuni şi unităţile lor auxiliare [13], fapt ce a condus la concluzia că acestea din urmă aparţineau din punct de vedere tactic comandamentului unei legiuni anume. Această concluzie a fost contestată de unii specialişti, sistemul de enumerare a auxiliilor în

[12] A. Radnóti, *Limesstudien*, Basel, 1959, p. 134—150; A. Radnóti & L. Barkóczi, ActaArchHung, 1951, p. 191—226.

[13] Vezi mai jos prezentarea materialului tegular din aceste centre şi ilustrarea lor.

diplomele militare diferit de cel numeric fiind explicat prin diversitatea metodelor de ţinere a evidenţei trupelor în cancelariile guvernatorilor, iar expresia *legio ... et auxilia eius* ar fi denumit o stare provizorie ce înceta odată cu împrejurarea care a determinat crearea ei (de exemplu, o campanie militară [14]. Această interpretare o considerăm ipotetică întrucît documentele de la Tyras şi din celelalte centre din nordul Mării Negre folosesc constant expresia controversată.

Pe lîngă materialul epigrafic tegular menţionat în studiul citat mai sus, cercetările arheologice au mai adus la lumină şi altele, cum ar fi cele de la Horia (fig. 24 c—f)[15], de la Sacidava, Rasova-Pescărie şi Izvorul-Pîrjoaia (fig. 29 a, b)[16], cu tipurile cunoscute şi altele necunoscute pînă acum. Aşa cum am subliniat mai sus, prezenţa acestor cărămizi nu înseamnă întotdeauna şi prezenţa unor unităţi sau a unor detaşamente, în cazul nostru ale celor două legiuni, V Macedonica şi XI Claudia, ci folosirea materialului de construcţie produs în atelierele legiunilor pentru ridicarea unor edificii cu caracter militar. Nu suntem înclinaţi să deducem din prezenţa cărămizilor în anumite puncte (cum ar fi Rasova, Sacidava, Pîrjoaia sau chiar oraşele greceşti de pe litoralul dobrogean al Mării Negre) apartenenţa acestora la teritoriul militar sau la sfera de acţiune a legiunii, aşa cum s-a procedat uneori [17], ci doar circulaţia materialului tegular al legiunilor în antichitate sau chiar mai tîrziu. De asemenea nu credem că acest material a fost folosit în construcţii civile, rostul ştampilării lor fiind tocmai acela de a arăta că ele au fost fabricate în ateliere militare şi erau destinate să fie folosite pentru construcţii militare. Descoperirea izolată a unor cărămizi cu ştampila legiunilor în centrele greceşti de pe litoral (Histria, Tomis, Callatis) nu implică nici ea prezenţa în acele centre a unor garnizoane legionare [18], ci doar circulaţia întîmplătoare a materialului tegular, eventual într-o epocă mai tîrzie, pentru a fi întrebuinţate în edificii din timpul Imperiului tîrziu sau chiar în epoca modernă, aduse ca obiecte de colecţii particulare sau curiozităţi. Această concluzie s-ar impune mai ales pentru cărămizile ale căror condiţii de descoperire sunt necunoscute. Deşi subiectul acestui articol este în principal răspîndirea cărămizilor legiunii V Macedonica, întrucît acestea apar împreună cu cărămizi ale celorlalte legiuni ale

[14] Discuţia generală şi „la zi" a problemei, la M. Roxan, *Roman Military Diplomata and Topography*, Limesstudien Aalen, 1983, p. 768—778.

[15] Vezi mai sus nota 11, precum şi materialul tegular cuprins în ISM, V : Capidava, 54 a, b, fig. 22 ; Troesmis, 215 a, b, c (fără d) şi fig. 23 ; Horia, 240, fig. 24 a—f ; Arrubium, 254, fig. 25 ; Dinogetia, 261, fig. 26 ; Noviodunum, 284 = SCIV 23, 1972, 1, p. 59, fig. 2/6, în prezentul studiu, fig. 27 ; Barboşi, 305, fig. 305 b (a este *LVM*). Ştampilele de la Horia descoperite ulterior publicării volumului ISM, V, au fost incluse de V. Baumann, *Ferma romană din Dobrogea*, Tulcea, 1986, p. 117.

[16] Vezi C. Scorpan, BAR, International Series, 88, 1980, p. 137. Tegulele de la Rasova, punctul „Pescărie", cca 40 piese cu ştampilele legiunilor XI Claudia, V Macedonica şi I Italica au fost comunicate la sesiunea ştiinţifică a Muzeului de Arheologie din Constanţa în noembrie 1987. Din descrierea prezentată de T. Cliante a reieşit că ştampilele legiunii V Macedonica descoperite la Rasova sunt de două tipuri, dintre care unul are literele *MA* în ligatură, iar *V* are linia orizontală de deasupra încadrată de două linii oblice, probabil asemănătoare cu cele din ştampila legiunii I Italica de la Tyras, vezi mai jos, nota 41 ; tegulele legiunii V Macedonica de la Izvorul-Pîrjoaia, Pontica, 18, 1985, p. 143, fig. 1,3 şi p. 147, fig. 2,1, au ştampilele de un tip ce n-a mai fost atestat pînă acum în alte aşezări (fig. 29, a, b).

[17] De ex. A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, Bucureşti, 1977, p. 33 ; C. Scorpan, *loc. cit.*

[18] Opinie apărată de Al. Suceveanu, RRH, 13, 1974, 2, p. 226.

provinciei, nu putem să nu amintim pe scurt şi unele chestiuni privind materialul lor tegular.

Cărămizile cu ştampila legiunii XI Claudia sunt foarte numeroase, răspîndite pe o arie largă într-o mare varietate de tipuri, fapt ce se explică prin şederea îndelungată a legiunii în castrul de la Durostorum. Tipologia şi răspîndirea cărămizilor cu ştampila legiunii au făcut obiectul unor studii amănunţite şi laborioase, încercîndu-se o încadrare cronologică, în stadiul actual al cercetărilor, provizorie [19]. Pornind de la unele observaţii ale lui E. Ritterling, s-a stabilit că tipurile mai vechi (din perioada staţionării legiunii în Germania şi Pannonia) poartă ştampila *LEG XI CPF*, începînd cu Traian sau Hadrian *LEG XI CL P F*, iar de la mijlocul sec. II epitetele *P (ia) F(idelis)* au început să fie omise, textul ştampilei simplificîndu-se; în timpul lui Caracalla aproape toate legiunile Moesiei şi ale Daciei, precum şi unele unităţi auxiliare poartă, pe lîngă iniţialele legiunii, supranumele imperial *Antoniniana*, prescurtat *ANT* sau *AN* în ligatură — nume ce a fost dat probabil cu ocazia unor victorii imperiale la care unităţile şi-au adus contribuţia sau aveau doar un rost propagandistic; în timpul lui Gallienus legiunilor li s-au reînnoit anual numărul epitetelor *P (ia) F(idelis)*. (*P(ia) III F(idelis) III* spune o inscripţie de la Durostorum, iar monedele din Dacia poartă gravate *Leg. V Mac. P (ia) VII F(idelis) VII*)[20]. Ştampilelor cu supranumele imperial *Antoniniana*, specialiştii le-au mai adăugat tipul *LEG XI CLAV* (pe care l-au citit *CLAU*, dar care ar putea fi mai de grabă *CL AN(toniniana)* [21]. În 1961 am inventariat cărămizile cu ştampilă din fosta colecţie a Muzeului Naţional de Antichităţi; între acestea, un număr destul de mare de cărămizi cu ştampila legiunii XI Claudia au, în chip regretabil, loc de descoperire necunoscut. În afară de tipurile pe care autorii studiului amintit mai sus le-au inclus în tipologia propusă (numai pentru ştampile pe cărămizi al căror loc de descoperire este cunoscut, cele mai multe din colecţiile Muzeului din Călăraşi provenind de la Durostorum, dar şi din alte localităţi, cărămizi descoperite de autori sau citate în literatura de specialitate), printre cărămizile catalogate la MNA am găsit şi alte tipuri de ştampile, de ex. cele cu epitetul *Antoniniana* în ligatura *AV* au la capăt un semn ce pare a fi un *P* (fig. 18). Subliniem că tipologia propusă de M. Zahariade şi Cr. Muşeţeanu este deosebit de utilă, căci adună un mare număr de tipuri de pe un spaţiu vast, cuprins între Durostorum şi coastele Crimeei. Chiar dacă sistemul de clasificare întocmit de autori va suferi inevitabile schimbări, acesta este un punct de plecare şi bază de discuţie pentru cercetările viitoare.

[19] În primul rînd pentru că cercetările arheologice de la Durostorum sunt abia la început. Pentru tegulele legiunii XI Claudia, vezi E. Ritterling, RE, XII, 1925, col. 1698; C. Muşeţeanu, M. Zahariade, D. Elefterescu, SMMIM, 12, 1979, p. 164—185 şi 13, 1980, p. 85—105

[20] Inscripţia a fost descoperită la Ostrov şi publicată de M. Bărbulescu şi A. Rădulescu Pontica, 15, 1982, p. 153—159; E. Ritterling, RE, XII, 1925, art. *Legio*, col. 1343; 1394; A. Passerini, DE, IV, Roma, 1949, p. 563.

[21] C. Muşeţeanu, M. Zahariade, D. Elefterescu, SMMIM, 13, 1980, p. 101—102.

În ce priveşte tipologia ştampilelor legiunii V Macedonica, tot ce putem spune este că din timpul staţionării la Troesmis au fost găsite în aceleaşi aşezări sau în aşezări diverse mai multe tipuri sau variante. De exemplu, la Drajna de Sus, al cărei rol strategic a durat aproximativ douăzeci de ani, au fost găsite două-trei forme de ştampile, dintre care unele au apărut şi în alte aşezări fortificate romane, altele au fost găsite pînă acum numai la Drajna. Această constatare ar putea să fie explicată mai curînd prin producerea lor în ateliere diferite sau cu matriţe diferite, decît printr-o succesiune în timp. Acelaşi lucru este valabil în cazul ştampilelor găsite în *villa rustica* de la Horia, unde au fost găsite mai multe tipuri datînd dintr-un interval de timp de una sau două generaţii (fig. 24 a—f). Varietatea tipurilor de ştampile într-un interval de timp relativ scurt arată dificultatea stabilirii unei cronologii pe baza sistemului de prescurtare, a formei literelor sau a prezenţei respectiv a absenţei epitetelor, precum şi a formei cartuşului. Tipurile şi variantele acestor ştampile pot fi grupate fără ca acestea să se încadreze rigid într-o anumită cronologie. Concluzia noastră este valabilă şi pentru ştampilele celorlalte unităţi militare, fapt subliniat încă de Gr. Tocilescu [22] şi este în acord cu constatările autorilor studiului despre ştampilele legiunii XI Claudia.

În afara tipurilor de ştampilă ale legiunii V Macedonica sau XI Claudia cunoscute din centrele din stînga Dunării sau din Dobrogea, la Tyras şi în celelalte puncte fortificate de pe ţărmul de nord al Mării Negre au apărut ştampile ale vexillatiilor celor trei legiuni ale Moesiei Inferioare, în a cărei sferă de supraveghere se aflau centrele amintite. O parte din aceste ştampile au apărut cu prilejul cercetărilor arheologice efectuate de P. Nicorescu în jurul anilor 1920 fiind publicate concomitent de profesorul ieşean şi de arheologul şi colecţionarul Gr. Avakian [23], şi indepedent unul de altul. Ştampila fragmentară imprimată de trei rînduri a fost întregită de Gr. Avakian : [*L*]*eg. I It. Leg.*/ *V M (acedonica) Leg. XI Cl*(*audia*) / [*leg.*] *X* [*Gem*(*ina*)| (fig. 30), iar de P. Nicorescu, în analogie cu textul unei ştampile de la Charax, [*ve*]*x.* [*Moes. Inf.*]. N. Gostar a preluat lectura lui Gr. Avakian, necunoscînd întregirea propusă de P. Nicorescu sau neştiind că este vorba de acelaşi fragment şi a conchis că la Tyras a staţionat şi un detaşament al legiunii X Gemina [24], făcînd legătura cu o ştampilă a legiunii descoperită la Celei (Sucidava), publicată de D. Tudor. Ştampile întregi cu text asemănător au fost descoperite ulterior la Tyras : *Leg. I It. Leg.*/ *V M*(*acedonica*) *Leg. XI Cl*(*audia*) / *et aux*(*ilia*) *S.M.T.Pl.*, (*centurio*) *L*(*egionis*) *I I*(*talicae*) (fig. 31)[25]. Abrevierile

21 MNA, nr. 07963, 07973 ; vezi şi D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superioare şi a Daciei*, Cluj, 1983, pl. I, 2, 3 etc.

22 MonEpSc, p. 324 şi urm.

23 Gr. Avakian, CNA 5, 49—50, 1924, p. 22 ; Paul Nicorescu, ED, 2, 1924, p. 414, fig. 75. P. Nicorescu a întregit textul ştampilei prin analogie cu ştampila de pe o cărămidă de la Charax publicată de M. Rostovzev, Klio, 2, 1902, p. 80—95.

24 N. Gostar, AUI, S.N., sec. III, Istorie, tom 11, 1965, p. 108 ; D. Tudor, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 377, nr. 8 ; Idem, OR³, SE, 218 ; C.C. Petolescu, IDR, II, 237.

25 P. Nicorescu, *Garnizoana romană din Sudul Basarabiei*, ARMSI, ser. III, tom. 19, mem. 16. Bucureşti, 1937, p. 2 şi fig. 3, 4, 5. Prezenţa legiunii X Gemina la Tyras a fost preluată în literatura rusă care tratează despre unităţile militare romane din oraşul de la gura Nistrului, vezi P. D. Karyskovskij I. B. Kleiman, *Drevnji gorod Tira*, Kiev, 1985, p. 98 şi nota 425, cu trimitere la articolul, citat la nota 24, al lui N. Gostar.

S.M.T.Pl. cu *MT* şi *PL* în ligatură, reprezintă numele centurionului care comanda vexillatia compusă din detaşamente ale celor trei legiuni în garnizoană la Tyras. Prin urmare, . . .]*x*. din fragmentul descoperit şi publicat în 1724 de P. Nicorescu şi Gr. Avakian trebuie întregit [*Au*]*x(ilia)*, restituirea [*Leg.*] *X* [*Gem(ina)*] şi ipoteza participării acestei legiuni la luptele din timpul lui Traian la Dunărea de Jos, propuse de N. Gostar fiind eronate.

În acelaşi lot de cărămizi descoperite de P. Nicorescu în cercetările sale de la Tyras se află două fragmente dintr-o ştampilă :

Leg [*V*] *M (acedonica)* (fig. 32) [26]. N. Gostar a atribuit această ştampilă legiunii I Minervia, luînd ca model o ştampilă pe o cărămidă din Muzeul din Tecuci, cu loc de descoperire Tyras [27] ; cf. opiniei sale ştampila ar fi aparţinut legiunii I Minervia : *LEG. M*, N. Gostar neobservînd între *Leg.* şi

Fig. 30—31. Tyras (după P. Nicorescu).

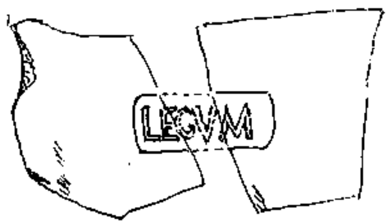

Fig. 32. Tyras (după P. Nicorescu).

Fig. 33. Poiana. (după N. Gostar).

M vreun semn ce ar fi putut să corespundă numărului legiunii şi a conchis că legiunea I Minervia ar fi participat la operaţiuni militare la Dunărea de Jos în timpul lui Traian (fig. 33). Reluînd lectura ştampilei acestei cărămizi, S. Sanie a constatat că ea provenea de la Poiana şi că între *Leg.* şi *M*,

[26] P. Nicorescu, EDR, 2, 1924, p. 413, fig. 73 ; Fr. Avakian, CNA, 2, 1924, nr. 49—50, p. 20—21 ; rectificarea propusă de R. Saxer, *Epigraphische Studien*, 1, 1967, p. 90, nota 494 a trecut neobservată.

[27] AUI, 11, 1969, p. 1—8 ; cf. P. D. Karyskovski şi I. B. Kleiman, *op. cit.*, p. 98 şi nota de la aceeaşi pagină. K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Tajans*, *Antiquitas* I, 33, Bonn, p. 80 sq., în capitolul despre participarea legiunii I Minervia la războaiele dacice spune că legiunea a fost mutată în anul 101 la Dunăre venind din Germania superioară. În cel de-al doilea război dacic unitatea a luptat sub comanda lui Hadrian. K. Strobel aminteşte în acest context cărămida cu ştampila legiunii publicată de N. Gostar şi altele de la Novae. Legiunea I Minervia a revenit la baza ei din Germania Superioară în 106, după încheierea războiului de cucerire a Daciei.

semnul V este vizibil [28]. Cărămida aparţinuse legiunii V Macedonica, aceasta nemaiputînd fi folosită ca argument pentru prezenţa legiunii I Minervia la începutul sec. II la Dunărea de Jos. Dealtfel ipoteza susţinută de N. Gostar ar fi fost dificil de dovedit, căci descoperirile arheologice de la Tyras au arătat că cea mai veche garnizoană instituită de Traian data după încheierea războaielor de cucerire a Daciei, iar în 106 legiunea I Minervia se afla din nou în sediul din Germania Superioară.

Conform datelor pe care le deţinem pînă azi, garnizoana romană de la Tyras era compusă în vremea lui Traian dintr-un detaşament al legiunii V Macedonica comandată de un centurion care avea sub ordinele sale cîţiva *principales*, cum rezultă din ştampile pe cărămizi şi inscripţii pe piatră, dintre care cea mai veche este o dedicaţie în onoarea împăratului Traian din iniţiativa vexillatiei legiunii V Macedonica şi a auxiliilor sale, guvernator fiind polyonymul Q. Pompeius Falco (a. 116—117) ; din aceeaşi vreme datează placa de marmură închinată centurionului legiunii V Macedonica, M. Ennius Illadianus, comandantul vexillatiei care a dedicat monumentul în timpul lui Q. Pompeius Falco ; inscripţia onorifică i-a fost pusă de către principales în subordinea sa : *actuarius*, *valetudinarius*, *eques* ... ; din anii şederii legiunii V Macedonica la Troesmis datează o altă inscripţie dedicată centurionului T. Trebius Fronto, comandantul detaşamentului de la Tyras, de către subofiţerii aflaţi în garnizoană ; inscripţia este fragmentară şi se păstrează doar numele unui signifer, *Iul(ius) Val(ens)* [29]. Cum s-a arătat mai sus, inscripţiile pe piatră şi ştampilele pe cărămizi sau ţigle atestă prezenţa în garnizoana de la Tyras a legiunilor XI Claudia şi I Italica [30]. Un primipilaris al uneia din legiunile Moesiei este menţionat

[28] Silviu Sanie, *Civilizaţia romană la Est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. — III e.n.)*, Iaşi, 1987, p. 87 şi pl. 21/9

[29] P. Nicorescu, ARMSI, ser. III, tom. 26, mem. 16, p. 502 şi urm. ; Idem, ARMSI, ser. III, tom. 19, mem. 16, Bucureşti, 1937, p. 219—222 ; pt. ştampile pe cărămizi, ale garnizoanei din Tyras, *ibidem*, pl. IV, 3 şi V, 4.

[30] Pînă acum, cel mai vechi document despre prezenţa armatei romane la Tyras este dedicaţia mai sus amintită a lui Pompeius Falco. Cum a reieşit din noile lecturi ale papyrului Hunt, în r. 21 din col. II, unde primii editori au citit *Ṭyrae ịn praesidio in is eq(uites) I* ... (R. Fink, JRS, 1958, p. 107 ; *Roman Military Records on Papyrus*, 1971, p. 223) s-a constatat că lectura *Tyrae* nu e posibilă, pentru că prima literă nu este un *T*, ci eventual un *K* ; dacă prima literă era un *K*, următoarea ar fi trebuit să fie *alpha* şi atunci cuvîntul ar fi de citit *Kas<t>rae*. *Castra* ca toponime sunt atestate în Dalmatia, pe drumul dintre Salonae şi Servitium, altul în Macedonia pe *via Egnatia*, la vest de Heraclea Lyncestis (Monastir) sau *Castra Augustoflaviensia* în Moesia Superioară sau *Ulcisia Castra* în Pannonia Inferioară. Oricum, această localitate se afla *extra provinciam*, deci în afara Moesiei Inferioare. *Casra* ar fi o formă pentru *castra*, exemple de omitere a literei *t* în textele latine se mai întîlnesc, de ex. *cum epis<t> ulis* (R. Fink, *op. cit.*, 1, 44k2 ; 83, 16) ; vezi şi *Chartae Latinae Antiquiores*, III, 1963, p. 127 — 130, nr. 219, îndeosebi comentariul de la p. 130 unde se observă că Tyras ar fi trebuit să fie amintită la coloana *intra provinciam*, căci oraşul a fost anexat Moesiei din timpul lui Nero ; lectura este însă incertă, după cum arată şi R. O. Fink, care a citit aici *Kas<t>rae*. La Procopius, *Castra* este adeseori redat corupt, fără *s*, ca în *Katta* (ed. Haury, p. 120, 20), *Katrelates* (p. 120, 22), *Katrasema* (p. 120, 40 ; cf. I. I. Russu, Revue de Linguistique, 8, 1963, 1, p. 123—132) ; Din verificarea lecturii r. 21 din col. II a papyrului Hunt reiese că Tyras nu figura ca loc de garnizoană a cohortei *I Hispanorum equitata* în timpul războaielor dacice, cu alte cuvinte, papyrul Hunt nu poate documenta prezenţa la Tyras a acestei cohorte, fapt ce nu exclude existenţa în oraş a unei vexillatii—nedocumentate pînă acum — aduse încă din vremea lui Nero sau Vespasian.

în două inscripții descoperite la Oescus și onorat pentru a fi dus la bun sfîrșit o campanie împotriva carpilor la Tyras în jurul anilor 214, sub Caracalla [31].

La Orlovka (identificată ipotetic cu Aliobrix), pe malul stîng al Dunării, în fața ruinelor de la Isaccea (Noviodunum), au fost descoperite urmele unei fortificații antice, inscripții monumentale și tegulare încă de la mijlocul secolului trecut [32]. B. Latyschev a publicat șase fragmente dintr-o dedicație pentru Marcus Aurelius pusă sub îngrijirea legatului legiunii V

Fig. 34. a—b Orlovka (Aliobrix?) (după KSOdesa, fig. 3/9—10).

Macedonica, legat al cărui nume a căzut în lacună. Tegulele descoperite aici în cursul unor săpături arheologice efectuate în jurul anilor '60 poartă ștampilele legiunilor V Macedonica, I Italica (fig. 34, a, b) și ale flotei moesice [33].

[31] CIL, III, 14416; D. Tudor, Latomus, 19, 1960, 2, p. 350—356; B. Gerov, *Acta of the Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy* Cambridge, 1967, Oxford, 1971, p. 431—436; Emilia Doruțiu-Boilă, SCIV, 24, 1973, 3, p. 435—441; B. Dobson, *Die Primipilares. Entwicklung und Bedeutung, Laufbahn und Persönlichkeiten eines römischen Offizierranges* (Beihefte der Bonner Jahrbücher, Bd. 37), Köln-Bonn, 1967, p. 295, nr. 191; C.C. Petolescu, SCIVA, 39, 1988, 3, p. 281—286. Primii editori ai inscripției de la Oescus au întregit în r. 13 numele adversarilor cu care a luptat personajul cinstit de inscripție (Aurelius Flavinus), nume din care s-a păstrat doar litera *C*, cu cel al carpilor. Această întregire a fost confirmată de a doua inscripție descoperită la Oescus și apărată de B. Gerov și E. Doruțiu-Boilă. D. Tudor, B. Dobson și C. C. Petolescu au preferat lectura *C[ennos]*, bazîndu-se pe informația lui Cassius Dio (LXXVII, 14) care relatează despre luptele purtate de Caracalla cu neamul cennilor, precum și pe revizuirea lecturii inscripției întreprinsă de D. Tudor. În sprijinul acestei întregiri ar veni onorarea lui Aurelius Flavinus cu titlul de *buleuta civitatis Tungrorum*, de pe Rinul Inferior, precum și disocierea onorurilor primite de personajul cinstit în inscripție, odată pentru vitejia împotriva C[ennilor] și a doua oară pentru acțiuni duse la bun sfîrșit la Tyras (așa Dobson și C. C. Petolescu). Întregirea *Cę[nnos]* propusă de D. Tudor și preluată de C.C. Petolescu este discutabilă. La Cassius Dio numele cennilor este corupt, iar legătura dintre luptele lui Caracalla în 213/214 împotriva acestor neamuri și titlul onorific *buleuta civitatis Tungrorum* este artificială. Caracalla n-a luptat în anii 213/214 la Rinul de Jos ci pe Rinul Superior împotriva chattilor. Cenni erau un neam situat în zona Alpilor raetici, numiți de Plinius, N. H., III 137, în forma *Ucenni*, iar de Florus II22,4 *Cenni (Breunos, Cennos atque Vindelicos per privignum suum Claudium Drusum pacavit)*, cf. RE, 3, C, 1897, col. 1899; L. Schmidt, *Die Westgermanen*, II/1, München, 1940, p. 138, și nota 7; despre luptele lui Caracalla împotriva Germanilor, vezi K. Dietz, *Zum Feldzug Caracallas gegen die Germanen*, în *Limeskongress*, Aalen, 1983, p. 35—136. În inscripția de la Oescus în r. 13, ar putea fi întregit în cel mai bun caz numele chattilor, dacă e să acceptăm interpretarea lui B. Dobson — care n-a cunoscut cea de-a doua inscripție a lui Aurelius Flavinus publicată de B. Gerov — cel al cennilor fiind exclus din rațiuni de natură istorică. Noi rămînem însă la prima lectură, situînd întreaga acțiune relatată în inscripția de la Oescus la Dunărea de Jos și îndreptată împotriva carpilor.

Alte inscripții de la Tyras din timpul lui Septimius Severus, Caracalla și Geta, IOSPE, I^2, 6, iar din anul 214, o inscripție votivă publicată de P. O. Karyškovskij, în Antičnaja Tira, p. 86, nr. 4.

[32] Aliobrix, menționată de Ptolemeu (III 10, 7) a fost prima dată identificată cu Orlovka, în literatura mai veche Kartal, de P. Nicorescu, identificare preluată cu noi argumente de N. Gostar, cf. ARMSI, ser. III, tom. 26, mem. 16, 1944, p. 507, respectiv Latomus, 26, 1967, p. 987—995; pentru descoperirile din secolul trecut, vezi IOSPE, I^2, Introducerea de la p. 1, precum și inscripțiile 1 și 2.

[33] I. D. Golobko, R. Bondary, A. G. Zaghinailo, KS Odessa, 1963, 1965, p. 68—80.

Pe malul stîng al brațului Chilia, la Ismail, a fost descoperit un alt castellum roman de unde provine un fragment de inscripție pe o bază dedicată în onoarea lui Ti. Claudius Pompeianus, ginerele lui Marcus Aurelius, consul ordinarius a doua oară în anul 173 [34]. Textul inscripției de la Ismail este identic cu cel al unei inscripții de la Troesmis (CIL, III, 6176 = = ISM, V, 146).

Pe țărmul de nord al Mării Negre romanii au instalat mai multe garnizoane : la Olbia inscripțiile menționează vexillatii ale legiunilor Moesiei Inferioare, XI Claudia, V Macedonica și I Italica. Cea mai tîrzie inscripție pusă de unități militare romane la Olbia datează din timpul lui Philippus Arabul.

Despre garnizoanele de pe coasta de nord a Mării Negre și din Crimeea M. Rostovtzew a tratat într-un capitol introductiv din faimosul corpus al lui B. Latyschew, IPE, vol. I², precum și într-un studiu aparte publicat în 1902 [35]. O foarte bună privire generală asupra sistemului apărării romane a coastei nordice a Pontului Euxin o datorăm studiului lui D. Tudor din 1956 [36].

Centrul puterii romane în nordul Mării Negre se afla la Chersonesos, unde au fost descoperite cărămizi cu ștampila legiunii XI Claudia și inscripții pe piatră, scrisori imperiale, inscripții onorifice, votive și funerare, relativ numeroase, majoritatea în limba latină [37] ; acestea menționează vexillatii ale armatei Moesiei Inferioare compuse în principal din legiunile XI Claudia și I Italica. Comandantul garnizoanei de la Chersonesos era un *tribunus militum*, cum rezultă dintr-un document din timpul lui Commodus [38], precum și din inscripția în onoarea lui Ti. Plautius Felix Ferruntianus, *tribunus militum leg(ionis) I Itali(cae), praepositus vexillationibus Ponticis aput Scythiam et Tauricam* [39]. În afară de ofițerii și soldații legiunilor, la Chersonesos inscripțiile menționează și militari din classis Flavia Moesica și din cohortele I Bracaraugustanorum, I Cilicum, II Lucensium.

Notă adițională : CIC — Cohors I Cilicum

În cursul săpăturilor de la Dinogetia, efectuate încă prin 1937, au apărut cărămizi cu ștampila *CIC* fără cartuș, cu literele adîncite (fig. 35). Ștampila a fost citită *C(ohors) I C(ilicum)*, lectură adoptată de majoritatea

[34] cf. N. Gostar, *Hommages à Marcel Renard*, II, Bruxelles, 1969, p. 290—301 și pl. XIV ; Idem, Apulum, 7, 1968, p. 381—390 : N. Gostar a interpretat cele două inscripții în cinstea lui Pompeianus ca documente ale unor lupte conduse de celebrul general al lui Marcus Aurelius la Dunărea de Jos împotriva alanilor în timpul guvernării lui Pertinax. Asupra acestei ipoteze vom reveni cu un alt prilej.

[35] Klio, 2, 1902, p. 80—95.

[36] AUB, Seria Științelor Sociale. Istorie, 5, 1956, p. 45—73.

[37] E. I. Solomonik, *Latinskie nadpisi Chersonesa Tavriceskogo*, Moscova, 1983.

[38] *Flavius Sergianus Sosibius, trib. mil. leg. I. Italicae*, IOSPE, I², 417 (= Solomonik, *op. cit.*, nr. 9).

[39] CIL, VIII, 619 = ILS, 2747. Cele trei legiuni au fost documentate la Chersonesos prin numeroase inscripții : leg. V Macedonica, IOSPE, I², 549 ; KS Moscva, 1981, 168, p. 58 — 62 (= Solomonik, *op. cit.*, nr. 21) ; leg XI Claudia : IOSPE, I², 748 (= Solominik, *op. cit.*, nr. 8) ; IOSPE, I², 675 ; IOSPE, I², 551 (= Solomonik, *op. cit.*, nr. 31) ; IOSPE, I², 552 (= Solomonik, *op. cit.*, nr. 32) ; IOSPE, I², nr. 547 (Solomonik, *op. cit.* nr. 20) ; *Legio I Italica* : IOSPE, I², 548 (= Solomonik, *op. cit.*, nr. 14) ; IOSPE, I², 417 (= Solomonik, *op. cit.*, nr. 9) ; IOSPE, I², 572 (= Solomonik, *op. cit.* 12) ; IOSPE, I², 548 (= Solomonik, *op. cit.*, nr. 14) ; IOSPE, I², 547 (= Solomonik, *op. cit.*, nr

cercetătorilor, uneori cu oarecare îndoială [40]. La Tyras au fost de asemenea descoperite țigle sau cărămizi cu ștampile păstrate fragmentar ce purtau siglele *CIC* (*centurio*) *I*, în cartuș, întregite de Paul Nicorescu, descoperitorul lor, *C*(*ohors*) *I C* (*ilicum*) (*centuria*) *I* . . . (fig. 36) [41]. Apariția acestei ștampile la Tyras a condus la concluzia că unitatea a fost în garnizoană la

Fig. 35. Dinogetia (după ISM, V, 264).

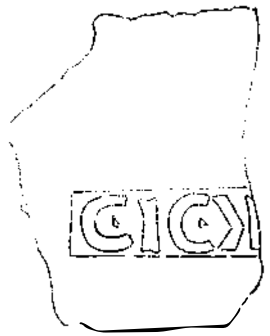

Fig. 36. Tyras (după P. Nicorescu).

Tyras încă din vremea lui Traian și a fost ulterior transferată la Chersonesos, unde au fost descoperite numeroase inscripții ce menționează această unitate.

D. Tudor într-un documentat studiu privind activitatea cohortei I Cilicum în Scythia Minor și Taurida, studiu prilejuit de emendarea lecturii inscripției CIL, III, 14447/2 [42], a pus la îndoială lectura *C*(*ohors*) *I C*(*ilicum*) de pe cărămizile de la Dinogetia și Tyras, fără a propune o altă întregire, decît vag, în sensul că aceasta ar putea proveni dintr-un atelier privat sau aparținînd oricărei alte cohorte cu aceleași inițiale. Opinia lui D. Tudor pornea de la premisa că la Tyras și Chersonesos nu au staționat unități auxiliare întregi, ci numai detașamente în vexillatii împreună cu subunități din legiunile Moesiei Inferioare; la acest argument a adăugat citirea în ultimul rînd al inscripției de la Azarlîc- Cetatea a numelui tribunului cohortei I Cilicum, căruia i s-a încredințat rezolvarea litigiului de hotărnicie dintre *civitas Ausdecensium* și o comunitate de daci, citire ce a permis presupunerea că garnizoana cohortei se afla undeva în apropiere între Dunăre și Tomis. La MNA D. Tudor a mai descoperit printre inscripțiile inedite un fragment de epitaf pus de un veteran al cohortei I Cilicum la Tomis.

20). Pentru unitățile auxiliare menționate în inscripțiile de la Chersonesos, vezi D. Tudor, *loc. cit.* la nota 36. În Crimeea se mai afla un *castellum* întemeiat încă de Vespasian: era situat pe coasta de sud a peninsulei, la Aj Todor, lîngă Yalta, identificat cu anticul Charax: aici au fost descoperiți denari republicani și imperiali între Galba și Gordian al III-lea. Latyschew, IOSPE, I², 674 — 683 a publicat inscripțiile descoperite aici, însoțindu-le de un amplu studiu introductiv al lui M. Rostovzev, p. 508—510; între acestea, trei cărămizi cu ștampilele legiunilor I Italica, XI Claudia și, eventual ale flotei din Ravenna. O țiglă cu ștampila legiunii XI Claudia se mai cunoaște ca provenind dintr-un punct situat în sud-vestul Crimeei, Alma-Kermen, cf. T. N. Vysotskaja, *Pozdnije Skify v jugo-zapadnom Krymu*, Kiev, 1972, p. 54.

[40] ISM, V. 264, cu bibliografia.

[41] ARMSI, ser. III, tom. 26, mem. 16, p. 501 și pl. 1, fig. 1.

[42] Vezi mai sus, nota 36, p. 58—59 și fig. 4 b.

Cărămizile cu ştampila *CIC* şi noua lectură a inscripţiei CIL, III, 14437/2 au ridicat două probleme : interpretarea iniţialelor *CIC* şi locul de garnizoană a cohortei I Cilicum.

Într-o lucrare cu caracter monografic *Armata în Dobrogea romană*, Bucureşti, 1977, A. Aricescu a preluat lectura propusă D. Tudor, localizînd garnizoana cohortei I Cilicum la Azarlîc-Cetatea. Autorul studiului armatei din Dobrogea romană a mers mai departe şi a stabilit că numele cetăţii ausdecensilor ar fi fost *Tilikion* amintit de Procopius printre fortificaţiile refăcute de Iustinian *(De Aedificiis*, IV, 7, 10—14). Numele fortificaţiei ar fi fost transmis eronat de Procopius şi anume, în loc de *T* ar trebui citit *K*, adică φρούριον Κιλκίων, cetatea Cilicilor, după numele unităţii ce a stat în garnizoană pe vechiul teritoriu al comunităţii ausdecensilor ; chiar dacă localitatea nu s-a numit iniţial astfel, în timpul staţionării cohortei în sec. II—III şi-a luat noul nume, păstrat cîteva veacuri după ce unitatea nu mai exista, nume menţionat de Procopius în lista fortificaţiilor reclădite în sec. VI.

În urma cercetărilor arheologice recente efectuate la Dunăreni (Muzait), identificat cu Sacidava, au fost descoperite mai multe inscripţii puse de tribunul cohortei I Cilicum, inscripţii datate în sec. II—III (ultima e închinată lui Philippus junior în 244 — 246), fapt ce a condus la concluzia de necontestat că garnizoana cohortei a fost în sec. II — III la Sacidava, pe Dunăre, şi nu în interiorul ţinutului, la Azarlîc-Cetatea [43]. Această localizare anulează identificarea fortificaţiei de la Cetatea cu Tilikion al lui Procopius şi emendarea Τιλιχίων în Κιλιχίων [44].

Dar ce este *CIC*? În primul rînd avem de-a face cu două tipuri de ştampile : 1, ştampila de la Tyras, în cartuş şi relief, fragmentară şi 2, ştampila cu litere adîncite , fără cartuş, de la Dinogetia.

1. Ştampila de la Tyras a putut fi între timp întregită prin analogie cu alte ştampile similare dar întregi descoperite la Tyras în forma *CIC (centurio) I [eg. I Italicae]*. *CIC* erau probabil iniţialele numelui centurionului legiunii I Italica din vexillaţia de la Tyras şi, prin urmare, nu avea vreo legătură cu cohors I Cilicum. Leg. I Italica are pe această ştampilă linia orizontală deasupra numărului legiunii încadrată de două linii oblice (fig. 37) [45]. O ştampilă asemănătoare, cu loc de descoperire necunoscut, se păstra în colecţiile Muzeului Naţional de Antichităţi (fig. 38).

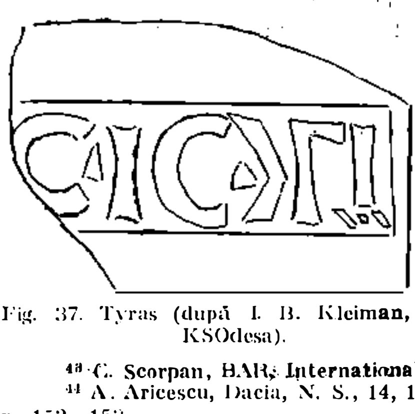

Fig. 37. Tyras (după I. B. Kleiman, KSOdesa).

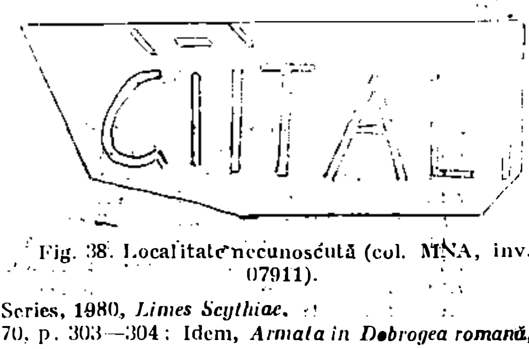

Fig. 38. Localitate necunoscută (col. MNA, inv. 07911).

[43] C. Scorpan, BAR, International Series, 1980, *Limes Scythiae*.

[44] A. Aricescu, Dacia, N. S., 14, 1970, p. 303—304 ; Idem, *Armata în Dobrogea romană*, p. 152—153.

[45] I. B. Kleiman, KS Odessa, 1963, 1965, p. 179—182 şi fig. 2 şi 3.

2. Ștampila *CIC* de la Dinogetia este tîrzie și reprezintă fie numele atelierului fie inițialele unei unități de tipul *cuneus* [. . .] necunoscut încă. Nici în acest caz *CIC* nu este o ștampilă a cohortei I Cilicum.

ÜBER DIE ZIEGELSTEMPEL DER LEGIONEN V MACEDONICA UND XI CLAUDIA AN DER UNTEREN DONAU UND IM NÖRDLICHEN SCHWARZMEER-GEBIET

ZUSAMMENFASSUNG

Die hier gesammelten Tegulae der Legionen V Macedonica und XI Claudia stammen aus dem 2. u. 3. Jh. sowohl aus dem Gebiet links der Donau wie aus den nördlich des Schwarzen Meeres liegenden Städten. Diese Tegulae samt anderen epigraphischen denkmälern bezeugen, daß die Legionen Niedermösiens eine wichtige Rolle in den kriegen für die Eroberung Daziens und in der Verteidigung der eroberten Gebieten. Die Tegulae weisen auch auf die Wirkunsgebiete der beiden Legionen hin: in Oltenien sind häufiger die Tegulae der *Legio V Macedonica* aus der ersten hälfte des 2. Jh., während jene der *legio XI Claudia* viel spärlicher sind. Die *legio XI Claudia* ist in castella Munteniens häufiger dokumentiert ; ihre Stempel sind untereinander sehr ähnlich mit Ausnahme einer Gruppe aus Pietroasele, die aus einer späteren Zeit stammt.

Die Besatzungen der Städte nördlich des Schwarzen Meeres waren aus gemischten Vexillationen der drei Legionen Niedermösiens und deren Hilfstruppen gebildet. Von Tyras bis Kersonesos kommen Stempel typen vor, die einander sehr ähnlich sind.

Rechts der Donau, in der Dobroudscha waren alle Truppeneinheiten von Durostorum bis Axiopolis der *legio XI Claudia* unterstellt. Nördlich von Axiopolis war das Wirkungsgebiet der *legio V Macedonica* und später der *legio I Italica*, nachdem die erstere nach Dazien versetzt wurde.

Der Stempel *CIC* stammt nicht vom *cohors I Cilicum*, sondern es ist ein Bruchstück eines Stempels der legio I Italica das auch die Anfangsbuchstaben des Namens des Zenturios trägt. Dabei handelt es sich um einen rahmenlosen Stempeltyp mit versenkten Buchstaben aus der späten Kaiserzeit.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 20. Entdeckungshort unbekannt (Sammlung MNA).
Abb. 21. Turnu Severin (Sammlung MNA).
Abb. 22. Capidava (nach ISM, V, 54).
Abb. 23. a—c Troesmis (nach ISM, V, 215).
Abb. 24. Horia (a—b nach ISM, V, 240 a—b ; c—f nach V. H. Baumann).
Abb. 25. Măcin (Arrubium) (nach ISM, V, 254).
Abb. 26. a—b Dinogetia (nach ISM, V, 261 a—b).
Abb. 27. Noviodunum (nach ISM, V, 284, a—c).
Abb. 28. a—b Barboși (nach ISM, V, 305 a—b).
Abb. 29. a—b Izvorul-Pîrjoaia (Constanța), (nach Pontica 18).
Abb. 30—32. Tyras (nach P. Nicorescu).
Abb. 33. Poiana (nach N. Gostar).
Abb. 34. a—b Orloka (Aliobrix ?) (nach KSOdesa, abb. 3/9—10).
Abb. 35. Dinogetia (nach ISM, V, 264).
Abb. 36. Tyras (nach P. Nicorescu).
Abb. 37. Tyras (nach I. B. Kleiman, KSOdesa).
Abb. 38. Entdeckungshort unbekannt (Sammlung MNA).

CU PRIVIRE LA CERAMICA CU GLAZURĂ PLOMBIFERĂ DIN AMPELVM

de ION T. LIPOVAN

Întîmplător sau în urma unor cercetări arheologice sistematice, în unele așezări urbane, rurale sau castre din provincia Dacia a fost descoperită pe lîngă ceramica provincială romană și ceramică cu glazură[1]. Aceasta, de cele mai multe ori, a fost surprinsă într-o stare de fragmentare accentuată şi într-o cantitate relativ mică în comparaţie cu celelalte categorii de ceramică provincială romană, în consecință a fost prezentată succint și neconcludent. Mai mult, a fost acreditată ideea potrivit căreia această categorie de ceramică ar aparţine unor secole sau epoci mai recente, ex : sec. IV e.n., sau epocii medievale, motiv pentru care ea a fost, putem spune, neglijată. Aceste aspecte au determinat ca ceramica cu glazură din Dacia romană să fie prea puțin cunoscută, literatura de specialitate oferindu-ne informații puține și lacunare, excepție făcînd un studiu mai recent [2].

Descoperirea *in situ* a unor obiecte de ceramică cu glazură într-un context arheologic închis și bine datat din Ampelum [3], considerăm că prezintă o importanță arheologică deosebită, relevantă, constituind o premieră pentru acest gen de descoperiri din Dacia Superior. Ea se constituie într-o bogată sursă de informații, de date inedite, atît prin numeroasele detalii privind tehnologia obținerii acestei categorii de ceramică, cit și prin posibilitatea oferită de contextul în care a fost surprinsă de a putea încadra cronologic producerea ei în *officina* ampelensă. De asemenea considerăm deosebit de importantă descoperirea pe unele fragmente de ceramică cu glazură a inițialelor *G. I. P* [4], realizate în pasta moale, prin incizie, ștampilare sau în tehnica barbotinei. Cele trei inițiale sînt sigla unui *tria nomina* aparținînd întreprinzătorului *officinator G. IVLIVS PROCLVS* [5], al cărui complex ceramic a activat în Ampelum pe la mijlocul sec. II e.n.[6].

Întregul lot de obiecte aparținînd acestei categorii de ceramică a fost descoperit într-o stare mai mult sau mai puțin fragmentară, provenind numai de la obiecte rebutate. Acest aspect constituie încă o dovadă peremptorie că ceramica cu glazură descoperită de noi a fost executată în *officina*

[1] C. L. Băluţă, Apulum, 4, 1961, p. 200, 203—204, 206, 212—213 ; E. Chirilă şi colab., *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972, p. 40, pl. XXXI, 4, XXXII, 7 ; Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 55 ; C. L. Băluță, Sargetia, 13, 1977, p. 220 ; P. Diaconu, SCIV, 23, 1972, 3, p. 461—462, nota 4—6 ; N. Gudea, Apulum, 15, 1977, p. 181—182, fig. 17/10—13 ; 19/1 ; D. Alicu, E. Nemeș, *Roman Lamps from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, BAR, Supplementary Series, 18, Oxford, 1977 ; D. Alicu, C. Pop. V. Wollmann, *Figured Monuments from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, BAR, International series, 55, Oxford, 1979 ; D. Alicu, StComCaransebeș, 3, 1979, p. 235—251 ; P. Bona și colab., ActaMN, 19, 1982, p. 319 ; P. Bona și colab., StComCaransebeș, 4, 1982, p. 198 ; P. Bona și colab., ActaMN, 20, 1983, p. 407 ; L. Petculescu, Cercetări Arheologice, București, 6, 1983, p. 49 ; D. Alicu, Apulum 22, 1985, p. 86.

[2] D. Alicu, A. Soroceanu, Potaissa, 3, 1982, p. 52—65, cu bibliografia citată.

[3] I. T. Lipovan, AIIA Cluj-Napoca, 26, 1983—1984, p. 303—304, 306—307, pl. IV, 1—5 ; X, 1, 5, 7.

[4] *Ibidem*, p. 307—308.

[5] I. T. Lipovan, Sargetia, 18—19, 1984—1985, p. 142.

[6] Idem, AIIZ Cluj-Napoca, 26, 1983—1984, p. 310.

ampelensă. Starea fragmentară a obiectelor descoperite ne-a creat posibilitatea identificării cauzelor care au putut determina starea de rebut, precum și apartenența lor unor anumite faze din procesul de execuție. Astfel, unele dintre aceste fragmente provin de la obiecte rebutate la prima ardere, în faza de „biscuit"[7] (fig. 1/2, 4 ; 3/3 ; 4/ 1 a, c ; 5/2, 4) ; din aceeași fază, dar după aplicarea unei pelicule de emulsie albă-văroasă (fig. 3/3 ; 4/ 2 a, c) sau neagră cenușie (fig. 4/ 2 b) ; iar altele de la obiecte rebutate în timpul sau după a doua fază de ardere, respectiv cînd pelicula de glazură era deja realizată (fig. 1/1, 3 ; 2/1—2 ; 3/ 1—2, 4 ; 4/1 ; 5/1, 5 ; 6/1—6 ; 7/1, 3—7 ; 8/1—11 ; 9/1—5).

Coroborarea informațiilor oferite de studiul materialelor prezentate mai sus cu rezultatul analizelor chimice a substanțelor care au concurat la realizarea peliculei de glazură și a elementelor de decor ne-au facilitat reconstituirea, în mare, a procedeului de glazurare practicat în *officina* ampelensă.

Realizarea ceramicii cu glazură în Ampelum a fost posibilă datorită existenței într-o carieră locală, în apropierea atelierelor, a unei argile care prin compoziția ei a putut suporta procesul de verificare impus de tehnologia producerii acestei categorii de ceramică fără a se deforma [8]. Pasta pregătită din această argilă este fină, densă și elastică, iar după ardere a primit o culoare cenușie, cenușie-roșcată, cărămizie sau brună, în funcție de procedeul de ardere aplicat.

După modelare și o verosimilă uscare în aer liber sub șopron, obiectele din argila prezentată mai sus au fost supuse unei prime arderi în cuptorul de olar, la o temperatură relativ joasă. După această ardere obiectele au primit o culoare gălbuie sau brună-roșcată, avînd un grad de vitrificare mai redus, aspect care le face destul de friabile, sînt în așa zisă fază de „biscuit" [9]. În această fază, după răcire și o posibilă retușare, obiectele erau acoperite, prin îmbăiere sau pensulare, cu o peliculă de emulsie, a cărei culoare era determinată de către componentele ei.

Testele de laborator [10] la care a fost supusă substanța albă văroasă recoltată de pe unele fragmente (fig. 4/2 a, c ; 5/3), au relevat prezența unor combinații ale plumbului sub formă de oxid (PbO) și carbonat bazic ($Pb_2(OH)_2CO_3$), de asemenea bioxid de siliciu (SiO_2) și oxid de calciu (CaO), iar sub formă de urme, în cantități nesemnificative : Cu, Zn. Prezența unor combinații ale plumbului în proporție de peste 35 % ne relevă natura plombiferă a glazurei. CaO în emulsie are atribuțiuni multiple, ex : liant al componentelor emulsiei ; fondant pentru coborîrea punctului de topire a SiO_2 și fluidizant.

După aplicarea emulsiei amintite, pe diferitele obiecte din ceramică, acestea au fost supuse la o nouă ardere, la o temperatură de cca 900 —

[7] M. Picon, *Introduction à l'étude technique des céramiques sigillées de Lezoux*, Dijon, 1973, p. 51 ; H. Balfet și colab., *Pour la normalisation de la description des poteries*, Paris, 1983, p. 47. — *Poterie cuite une première fois en vue de recevoir au cours d'une deuxième cuisson un revêtement de glaçure.*

[8] D. Alicu, A. Soroceanu, *op. cit.*, p. 54, nota 21.

[9] Vezi nota 7.

[10] Analizele chimice au fost efectuate la Fac. de Chimie a Universității din Cluj-Napoca, sub îndrumarea conf. Dulămiță și în Laboratorul Grupei de Cercetare ICMN-București de pe lîngă UMMN Zlatna de către ing. Ilie Florea, cărora și aici le exprimăm cordiale mulțumiri.

Fig. 1. Cupă (1); căniță, faza ,,biscuit'' (2); cu glazură (3); tavă *lanx*, faza ,,biscuit'' (4).

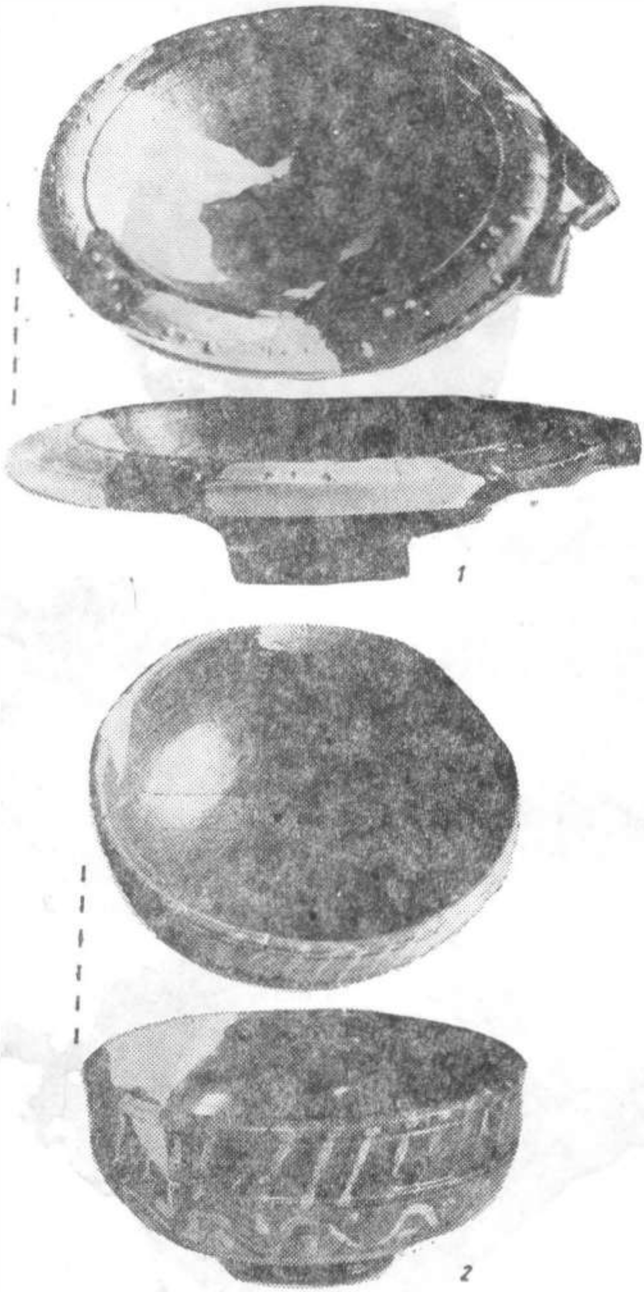

Fig. 2. Castroane (1—2).

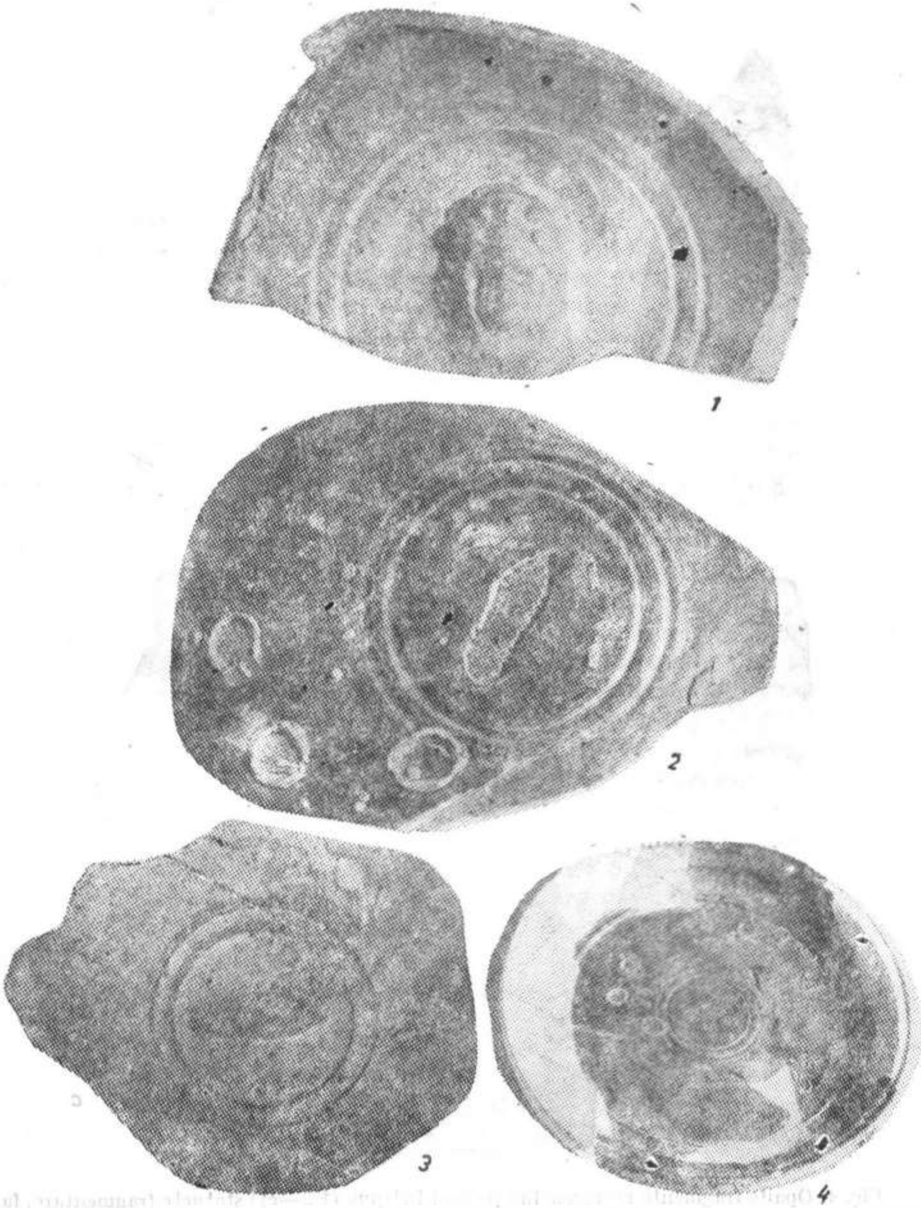

Fig. 3. Farfurie cu decor capul Gorgonei Medusa (1); platou cu glazură şi ştampilă *in solea* (2, 4); platou, faza ,,biscuit'' cu ştampilă *in solea* (3).

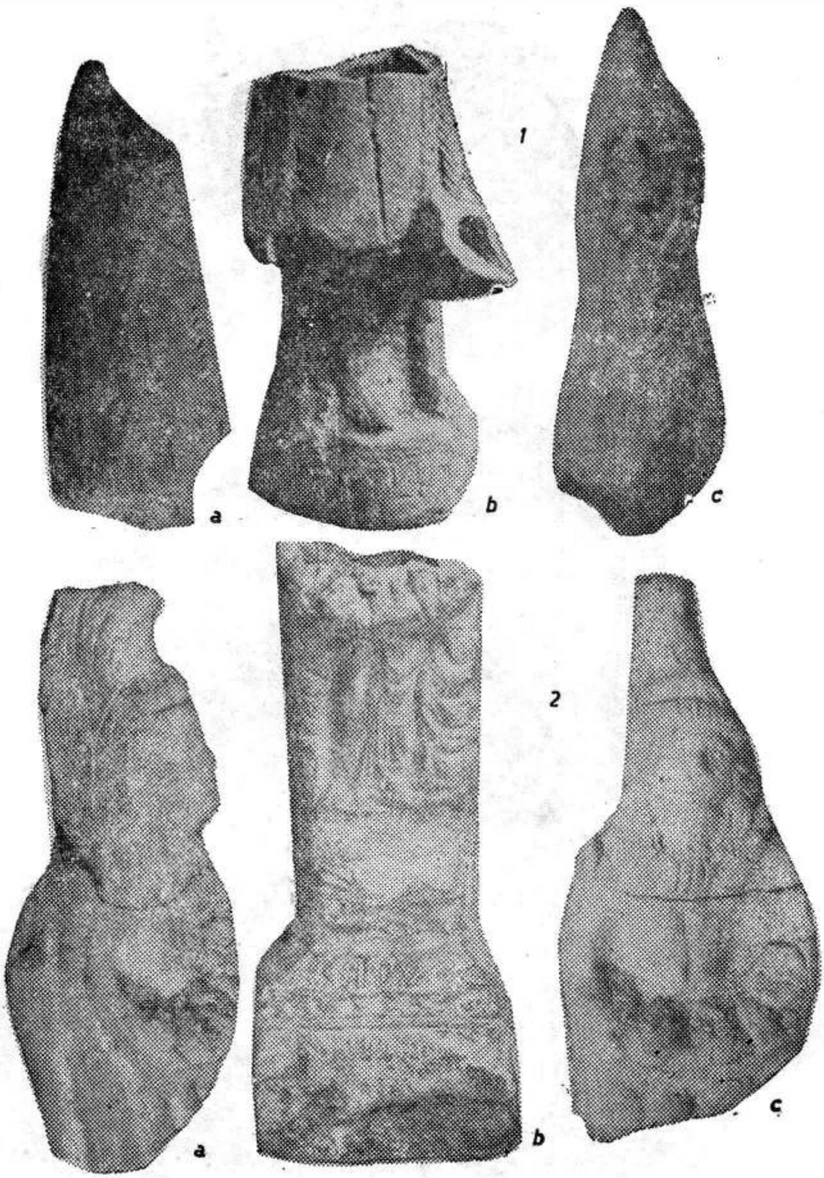

Fig. 4. Opaiţe fragmente reprezentînd pe zeul Priapus (1 a—c); statuete fragmentare, faza „biscuit", reprezentînd pe zeul Attis (2 a—c).

—1000°C [11]. La această temperatură ridicată, emulsia se topea şi da naştere unei pelicule de glazură plombiferă, efectuîndu-se în acelaşi timp şi arderea completă a obiectului. Pe diferitele categorii de obiecte glazura a fost aplicată în funcţie de destinaţie, pe o singură sau pe ambele feţe. Culoarea peliculei de glazură plombiferă este condiţionată de puritatea PbO sau de adaosul voit în emulsie a unor oxizi metalici, ca Fe_2O_3, CuO etc., în funcţie de culoarea urmărită a se obţine. De asemenea, culoarea glazurii plombifere putea să fie determinată şi de proporţia relativă dintre PbO şi SiO_2 [12]. Pelicula de pe obiectele care constituie subiectul prezentei note, are o culoare care variază de la verde oliv şi verde albăstrui la ciocolatiu gălbui cu irizaţii verzi sau roşii [13].

În linii mari, presupunem că acesta a fost procedeul aplicat în *officina* din Ampelum pentru realizarea ceramicii cu glazură plombiferă. Este firesc ca în aplicarea acestui procedeu de glazurare să mai fi fost şi unele „secrete" pe care în faza actuală a cercetărilor nu le-am putut surprinde. Aceste mici „secrete" de fabricaţie făceau ca procedeul glazurării să fie oarecum diferit de la un atelier la altul [14].

Un alt material, deosebit de important, care condiţionează „sine qua non" realizarea ceramicii cu glazură plombiferă este oxidul de plumb — *litarga*, pe care îl considerăm (cu rezerva cuvenită) tot de provenienţă locală. El este un produs secundar rezultat în procesul de extracţie a argintului prin oxidarea progresivă a plumbului, respectiv prin cupelaţie [15], procedeu cunoscut şi aplicat încă din vechime, foarte probabil şi într-o topitorie de metale neferoase la Ampelum.

Ipoteza noastră de lucru privind existenţa unei topitorii pentru metale neferoase în sec. II—III e.n. la Ampelum, în care se practica în mod curent şi procedeul cupelaţiei, se sprijină pe unele aspecte privind compoziţia minereurilor argentifere din Dacia Superior, pe unele analogii din exploatările miniere contemporane (sec. II—III e.n.) din alte provincii romane şi pe informaţiile scrise şi transmise din antichitate.

Argintul în stare nativă în zăcămintele metalifere din ţara noastră se găseşte numai asociat cu alte metale sau sub formă de sulfuri, ex.: PbS — *galena* cu argint asociat în proporţie de 0,01—1,03 % [16] şi argentitul — Ag_2S cu un conţinut de pînă la 87% argint [17]. Obţinerea argintului şi a oxidului de plumb din această asociaţie de sulfuri se făcea prin metoda cupelaţiei.

Ampelum, centrul mineritului aurifer din Munţii Apuseni şi reşedinţa administraţiei montanistice a Daciei Superior [18], concentra întreaga producţie de aur, argint, plumb şi cupru, extrasă din minele din această zonă. După o prealabilă afinare a aurului şi cupelare a argintului în topitoria postulată de către noi la Ampelum, aceste metale erau turnate în lingouri şi expediate unor monetării din alte provincii sau la Roma. Produsul secun-

[11] D. Alicu, A. Soroceanu, *op. cit.*, p. 54

[12] *Ibidem*, p. 53, 61.

[13] I. T. Lipovan, *op. cit.*, p. 303—304, 307—308.

[14] D. Alicu, A. Soroceanu, *op. cit.*, p. 53

[15] *Monografia Uzinei Metalurgice de Metale Neferoase Zlatna (ms)*, p. 130 — 131.

[16] Gh. Mastacan, I. Mastacan, *Mineralogia*, I, Bucureşti (fără an), p. 225—226, 247.

[17] *Ibidem*, p. 249

[18] IDR, III/3, p. 280, 283, cu bibliografia problemei.

dar — *litarga* — era parţial reţinută în *officina* locală pentru realizarea ceramicii cu glazură plombiferă, iar o parte era destinată altor utilizări (*minium*).

În Imperiul roman, în aceeaşi perioadă, respectiv sec. II e.n., în alte provincii unde se extrăgeau aurul, argintul şi alte metale neferoase, sînt atestate topitorii în care se practica în mod curent procedeul cupelaţiei [19] obţinîndu-se şi produsul secundar — *litarga* — PbO. Mai mult, pe lîngă aceste topitorii au fost identificate ateliere în care se realiza ceramica cu glazură plombiferă [20].

Ca o dovadă peremptorie că procedeul cupelaţiei era cunoscut şi aplicat din vechime sînt informaţiile pe care ni le transmit Strabon şi Pliniu cel Bătrîn [21], care descriu instalaţiile şi procedeul de separare a argintului de plumb prin această metodă. Tot Pliniu cel Bătrîn ne transmite informaţii privind şi produsul secundar PbO pe care el îl numeşte *galena*.

Considerăm că în sprijinul ipotezei noastre de lucru privind existenţa în sec. II e.n., la Ampelum a unei topitorii în care se practica procedeul cupelaţiei obţinîndu-se argint şi litargă am prezentat suficiente probe veridice şi că prezentarea în continuare ale altor detalii privind acest subiect ar depăşi cadrul acestei note.

Relatam în rîndurile anterioare că studiul fragmentelor descoperite ne-a facilitat şi elucidarea unora din cauzele care au putut determina starea de rebut. Ea se datoreşte unor abateri de la tehnologia stabilită pentru realizarea acestei categorii de ceramică. O primă abatere ar putea să fie o dozare necorespunzătoare a degresantului utilizat, favorizîndu-se crăparea obiectelor în timpul uscării sau la prima ardere. Utilizarea unei argile cu un conţinut mai mare de impurităţi, care supuse temperaturii de ardere de cca 900—1000°C s-au descompus, a dat naştere unor gaze (CO etc.) [22] care, degajîndu-se din pereţii obiectului, au produs băşici în pelicula de glazură (fig. 3/2, 4). O neuniformă aplicare a emulsiei pe suprafeţele supuse tratării a favorizat apariţia în timpul arderii a unor ,,insule'' neacoperite de pelicula protectoare. Arderea nesupravegheată în cele două faze şi manipularea neatentă a obiectelor au generat de asemenea rebuturi.

Nu au putut să fie identificate acele ,,mini''-cuptoare — vase cu capac în care se întroduceau, pe nişte suporţi, obiectele care erau supuse procedeului glazurării [23].

Formele de vase şi obiecte din ceramică cu glazură plombiferă identificate după restaurare sau reconstituire grafică sînt : *cupă* (fig. 1/1 ; 7/1, 3) ; *urcior* (fig. 7/4) ; *căniţă* (fig. 1/2, 3 ; 7/2 ; 8/1) ; *castroane* (fig. 2/1—2 ; 7/5—7 ; 8/2—3) ; *farfurii* (fig. 3/1 ; 8/4, 7 ; 9/5) ; *platou* (fig. 3/2—4) ; *tavă-lanx* (fig. 1/4 ; 9/1) ; *statuete* (fig. 5/1—5 ; 6/2) ; *opaiţe* (fig. 4/1 a—c ; 9/3—4) ; *reliefuri aplicate şi votive* (fig. 3/1 ; 6/1—6). Unele dintre vasele şi obiectele prezentate mai sus se integrează în tipologia ceramicii provinciale romane din Dacia. Demn de reţinut este că tăvile-lanx descoperite în *officina* ampelensă sînt identice ca formă, dar cu ornamentaţie deosebită faţă de cele din

[19] G.C. Boon, Apulum, 9, 1971, p. 453—503 ; Gh. Popilian, V. Wollman, *Metalurgia*, în *Enciclopedia civilizaţiei romane*, Bucureşti, 1982, p. 491.
[20] G. C. Boon, *op. cit.*, p. 462 ; D. Alicu, A. Soroceanu, *op. cit.*, p. 54, notele 21—24.
[21] Strabon III, 2, 8 ; Pliniu cel Bătrîn, XXXIII 107—XXXIV 159.
[22] D. Alicu, A. Soroceanu, *op. cit.*, p. 54.
[23] *Ibidem*, p. 54.

categoria sigilatelor descoperite în Dacia [24] şi celor cu glazură plombiferă din Sarsina [25].

Decorul purtat de obiectele din ceramică cu glazură plombiferă descoperite în Ampelum a fost executat în timpul modelării obiectelor, în pasta crudă pe faţa exterioară, în treimea superioară, prin incizii, caneluri şi brîuri orizontale, cu ajutorul unui instrument ascuţit, al tiparului, prin ştampilare şi în tehnica barbotinei. Pentru reliefarea unor forme de decor a fost utilizată o angobă de culoare albă gălbuie, aplicată în tehnica barbotinei sau cu ajutorul unei pensule, după realizarea peliculei de glazură. Elementele de decor realizate sînt : figură în relief, executată cu ajutorul tiparului în interiorul vasului reprezentînd pe Gorgona Medusa (fig. 3/1) ; figuri în relief aplicate pe faţa exterioară a vasului (fig. 6/1—2 ab) ; solzi dispuşi pe unul sau mai multe rînduri orizontale (fig. 1/2—3 ; 7/2 ; 8/1) ; coardă de viţă de vie cu struguri (fig. 1/1 ; 7/1) ; linii oblice sau în val alternînd cu ,,buline'' dispuse pe faţa exterioară a vasului (fig. 2/2 ; 7/7) ; proeminenţe mici realizate din bobiţe de cuarţ implantate în pasta crudă şi dispuse în formă de arc de cerc pe buza vasului (fig. 2/1) ; diferite motive fitomorfe aplicate pe buzele unor vase (fig. 8/4, 7 ; 9/5) ; motive decorative incizate în forma literei *S* pe unele torţi (fig. 8/5, 8). Două fragmente provenind de la acelaşi tip de vas—platou, dar de la exemplare diferite, primul aparţinînd fazei de ,,biscuit'' (fig. 3/3), iar cel de-al doilea aparţine fazei de ardere cu glazura aplicată (fig. 3/2, 4), poartă pe faţa interioară a fundului plat, între două caneluri concentrice, o ştampilă *in solea*, inedită, reprezentînd o talpă de încălţăminte cu ţinte — *clavus caligaris*. Vase similare, descoperite la *Sarsina*, poartă pe faţa interioară a fundului delimitat tot de două caneluri concentrice un medalion reprezentînd supliciul lui Marsias [26].

După această succintă încercare de a elucida unele aspecte legate de realizarea în *officina* ampelensă, respectiv în Dacia Superior, în sec. II e.n. a ceramicii cu glazură plombiferă, vom prezenta în continuare materialul arheologic care face obiectul prezentei note, în funcţie de destinaţia probabilă.

CATALOG

A. Vase

1. *Cupă* păstrată fragmentar (fig. 1/1 ; 7/1) — pastă fină cenuşie, glazură uniformă lucioasă, verde albăstruie. De formă bitronconică, poartă un decor din caneluri orizontale aproape pe toată suprafaţa, exceptînd zona diametrului maxim pe care este realizată o coardă de viţă de vie cu frunze şi struguri realizată în tehnica barbotinei cu ajutorul unei angobe albe. Dimensiuni : dg 6 cm ; dm 8,5 cm ; df 6 cm şi h 11 cm.

2. *Cupă*, fragment picior (fig. 7 /3) — pastă fină cenuşie, glazură verde oliv pe faţa exterioară şi verde gălbuie pe talpa piciorului. Dimensiuni ; df 7 cm.

[24] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 59—62, pl. XXIV 263—270 ; XXVI 281—284, 287—288 ; A. Cătinaş, M. Bărbulescu. ActaMN, 16, 1979, p. 109, fig. 5/13 ; D. Isac, C. L. Băluţă, M. Rusu, Apulum, 17, 1979, p. 235—236, pl. VIII, 59—61 ; C. L. Băluţă, Sargetia, 16—17, 1982—1983, p. 212, pl. IV/9.

[25] G. V. Gentili, *Le ceramiche invetriate romane di Sarsina*, în *I problemi della ceramica romana di Ravenna, della valle paduana e dell'alto Adriatico*, Bologna, 1972, p. 177—194, fig. 1, a—d, 4 b, 6—7 ; A. Cătinaş, Potaissa, 2, 1980, p. 87—89, fig. 5/1—2 ; D. Alicu, A. Soroceanu, *op. cit.*, p. 55 ; I. T. Lipovan, op. cit., p. 307, pl. X, 3.

[26] G. V. Gentili, *op. cit.*, p. 187, fig. 3 a.

Fig. 5. Statuetă fragmentară reprezentînd pe zeița Venus, cu glazură (1, 5) ; la fel, fragment f aza ,,biscuit'' (2, 4) ; la fel, faza ,,biscuit'' cu peliculă de emulsie de glazură (3).

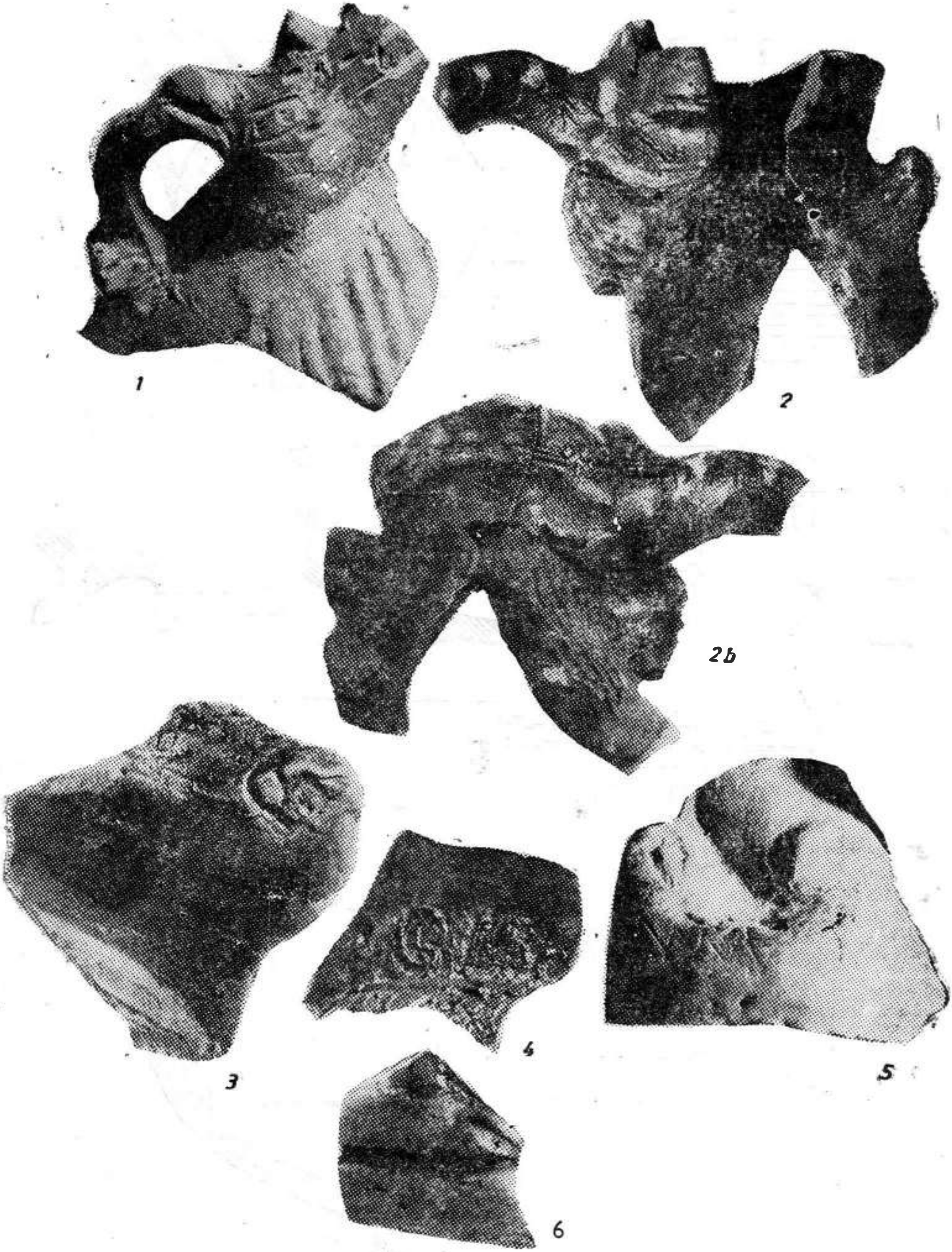

Fig. 6. Relief aplicat, acvilă înghițind un șarpe (1) ; relief aplicat, cap de elefant și rinocer (?) (2 a—b) ; relief cu reprezentări mithriace, fragmente (3—6).

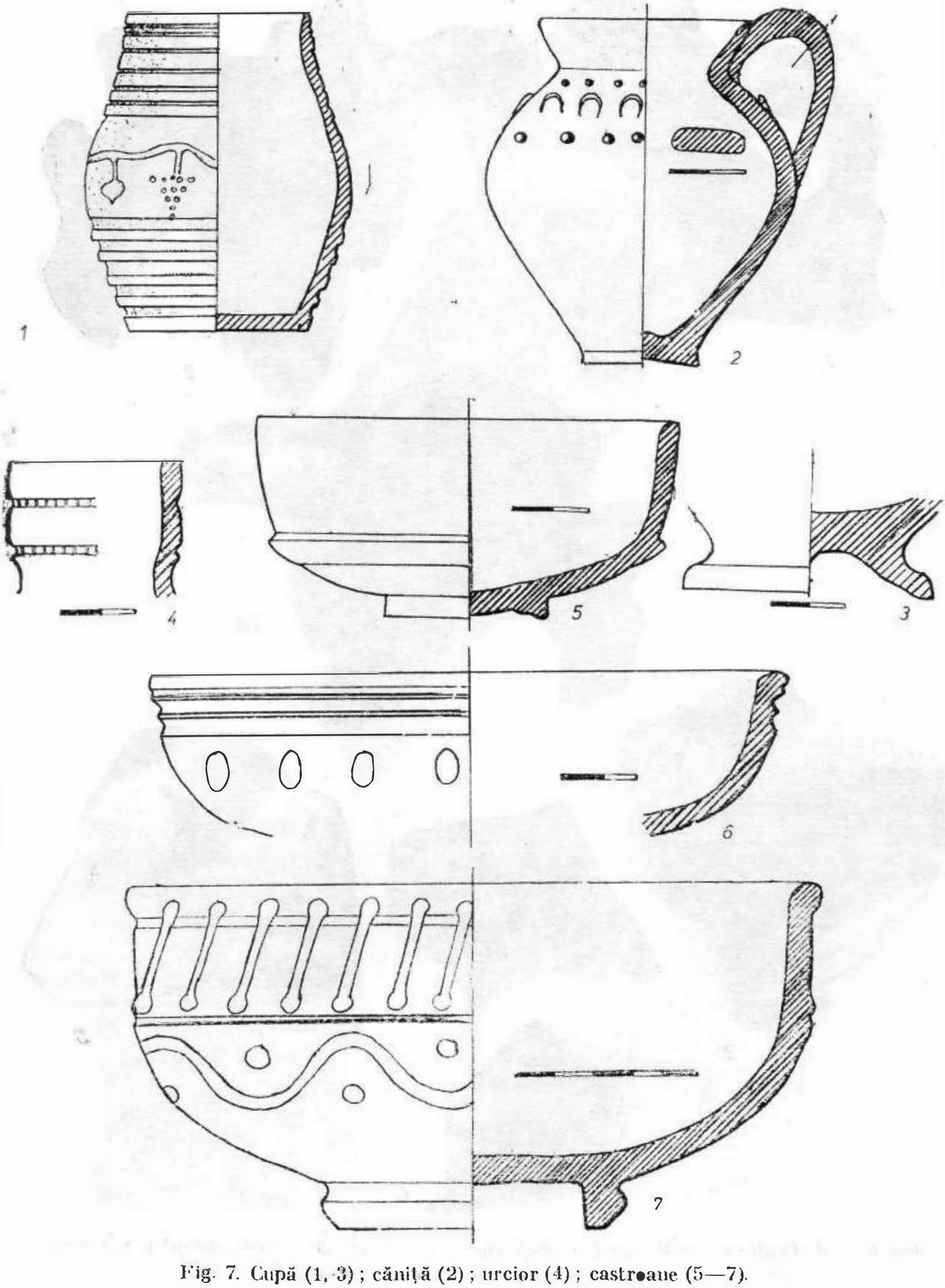

Fig. 7. Cupă (1, 3); căniță (2); urcior (4); castroane (5—7).

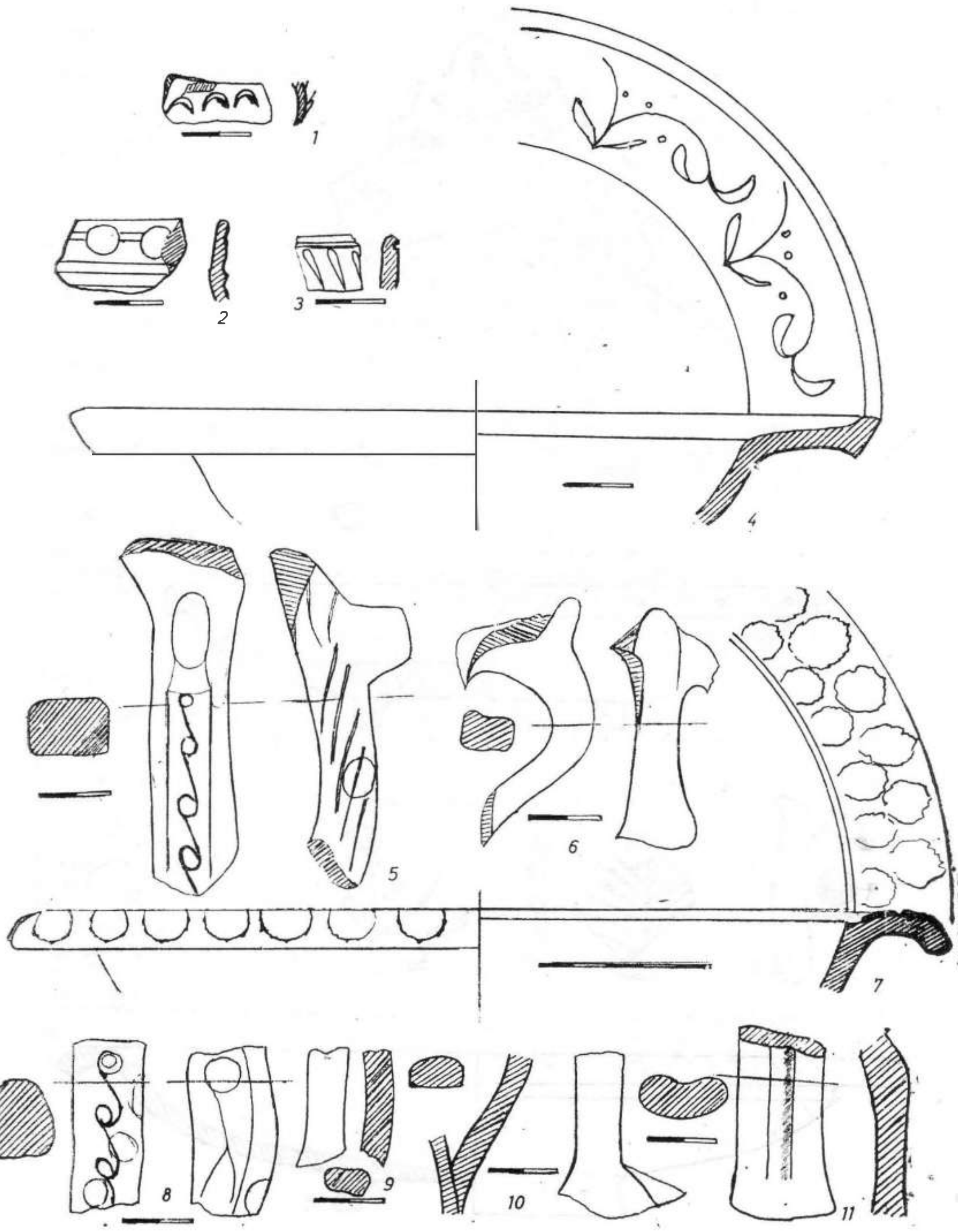

Fig. 8. Căniță (1); castron (2—3); farfurie (4, 7); torți (5—6, 8—11).

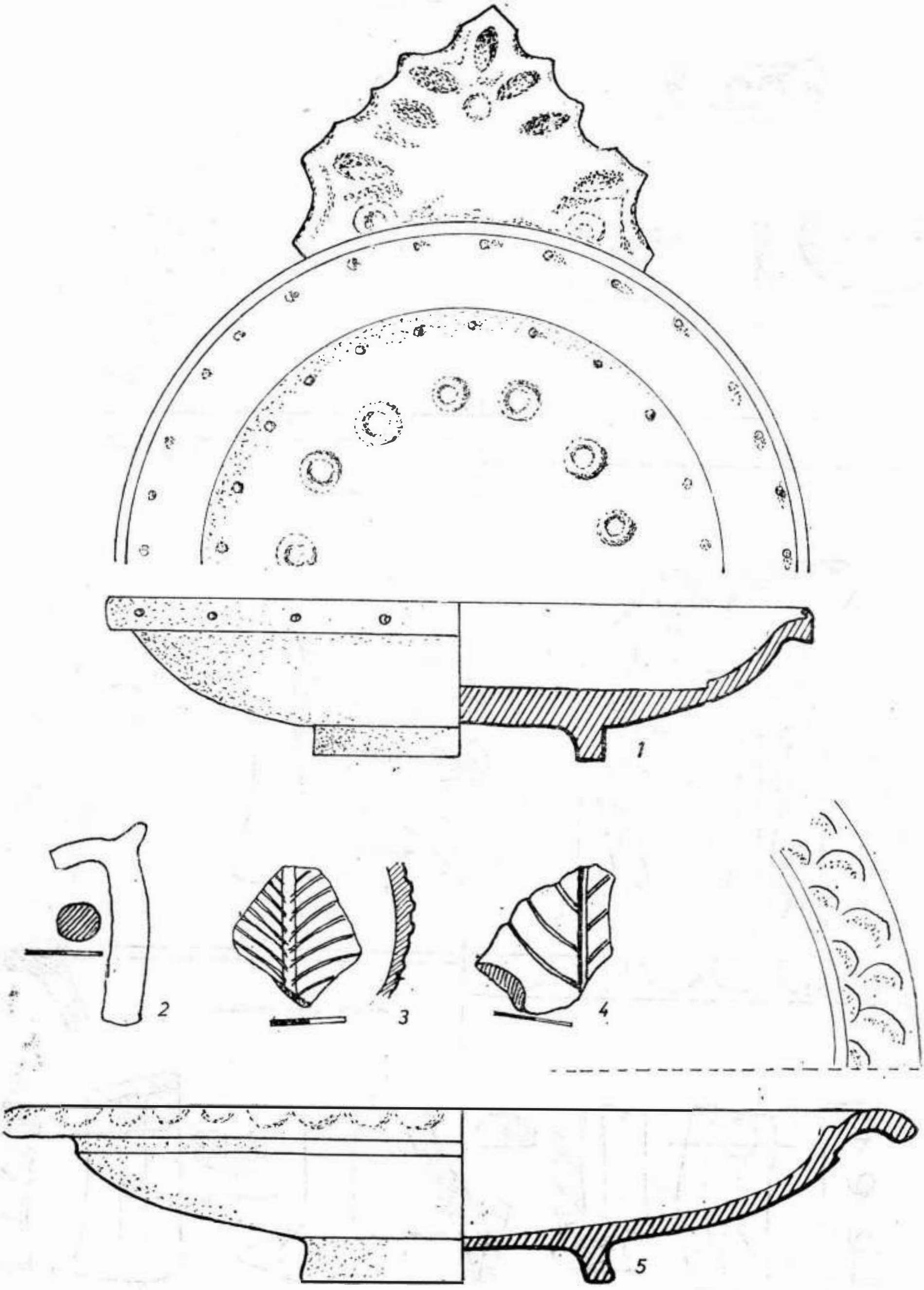

Fig. 9. Tavă — *l a n x* (1) ; toartă (2) ; fragmente opaițe (3—4) ; farfurie (5).

3. *Urcior* fragment (fig. 7/4) — pastă fină cărămizie, pe fața interioară glazură verde oliv, pe fața exterioară decor executat cu rotița dințată. Dimensiuni : dg = 4 cm.

4. *Căniță* cu toartă (fig. 1/2 ; 7, 2) — pastă fină roșie-cenușie , nu este acoperită cu glazură, aparține fazei de ardere „biscuit". Buza scurtă este întoarsă oblic în afară cu o ușoară șănțuire interioară. Corpul bombat, cu diametrul maxim sub mijlocul înălțimii, este decorat cu un șir de solzi în relief încadrați de două șiruri de mici proeminențe în zona urmărului, totul realizat în tehnica barbotinei. Toarta dreptunghiulară în secțiune, ușor supraînălțată. Fundul este ușor concav. Similară tipului de cănițe cu o toartă, fără glazură, răspîndite în Dacia, aparținînd cronologic jumătății a doua a sec. II e.n. și primei jumătăți a sec. III e. n.[27]. Dimensiuni : dg 5,5 cm; dm 8,7 cm ; df 3 cm și h 9,5 cm.

5. *Căniță*[28] cu o toartă (fig. 1/3 ; VII, 2), păstrată fragmentar — pastă fină cenușie roșcată. Ambele fețe sînt acoperite cu o glazură verde oliv. Buza scurtă întoarsă oblic în afară cu o ușoară șănțuire interioară. Corpul bombat, bitronconic, toartă dreptunghiulară în secțiune, ușor supraînălțată, se prinde cu un capăt de buză, iar cu celălalt capăt de corp deasupra diametrului maxim. Fundul ușor concav. Decor un șir de solzi în tehnica barbotinei încadrați de două rînduri de mici proeminențe. Dimensiuni : dg 6,3 cm ; dm 8,7 cm ; df 3,4 cm și h 9,6 cm.

6. *Căniță*[29] fragment (fig. 8 /1), — pastă fină cărămizie, glazură verde oliv. Decor solzi în tehnica barbotinei. Provine din zona de prindere a torții de diametrul maxim. D 3,5 × 1,2 × × 0,3 cm.

7. *Castron*[30] fragmentar (fig. 2/2) — pastă fină cenușie roșcată, glazură verde brunie. Buza îngroșată și evazată. Corpul emisferic se sprijină pe un fund inelar. Toarta în formă de bandă, aplicată lateral pe buză are mai mult rol de ornament. Pe fața superioară a buzei un decor în formă de arc de cerc realizat din mici granule de cuarț. Se pare că această formă de castronel găsește unele analogii în cadrul tipului trei descoperit la Orlea[31], dar fără glazură. Dimensiuni : dg 10,6 cm ; dm 13,7 cm ; df 4,3 cm și h 3,3 cm.

8. *Castron* fragmentar (fig. 7/5) — pastă fină roșie cenușie, glazură lucioasă verde oliv pe ambele fețe. Buza simplă, nervura care desparte cele două părți ale vasului este reliefată. Partea inferioară este de formă bitronconică, fundul profilat și inelar. Aparține ca formă castronului de tipul I fără glazură răspîndit în Dacia[32] romană în sec. II e.n. Dimensiuni dg 11,8 cm ; df 4,8 cm și h 5,4 cm.

9. *Castron*[33] păstrat fragmentar (fig. 2/2 ; 7/7) — pastă fină cenușie roșcată. Pe ambele fețe poartă o glazură verde oliv. Buza ușor îngroșată, sub ea o canelură. Zona de întîlnire a celor două părți ale vasului este marcată de o nervură sub care se află o șănțuire. Partea inferioară tronconică, fundul profilat inelar. Decor pe partea superioară a vasului, linii oblice din angobă albă gălbuie ; partea inferioară poartă un decor în val intercalat de „buline" tot din angobă albă gălbuie, realizat în tehnica barbotinei. Aparține tipului I de castroane fără glazură răspîndit în Dacia romană[34]. Dimensiuni : dg 19 cm ; df 8 cm și h 8,2 cm.

10. *Castron* fragmentar (fig. 7/6) — pastă fină cărămizie, glazură verde oliv pe fața exterioară pînă la diametrul maxim, pe fața interioară glazură verde brunie. Decor trei caneluri orizontale sub buză și „buline" din angobă albă gălbuie sub caneluri. Dimensiuni : dg 16 cm.

11. *Castron* fragment (fig. 8/2) — pastă fină cărămizie. Buza ușor îngroșată este despărțită de restul vasului de o nervură. Pe fața exterioară poartă glazură verde oliv, ornamentată cu un șir orizontal de „buline" din angobă albă gălbuie, pe fața interioară o glazură verde brunie deschisă. D 3,7 × 2,3 × 0,4 cm.

12. *Castron* fragment (fig. 8/3) — pastă fină cărămizie cu nuanțe cenușii. Partea interioară a buzei este ușor teșită în afară. Pe fața exterioară sub buză un canel orizontal. Pe ambele fețe poartă o glazură verde oliv. Decor pe fața exterioară sub buză linii oblice din angobă albă gălbuie, executată în tehnica barbotinei. D 1,8 × 1,7 × 0,5 cm.

13. ***Farfurie***[35] fragmentară (fig. 3/1) — pastă fină cărămizie, pe faza interioară poartă glazură ciocolatie gălbuie cu irizații verzi, pe fața exterioară aceeași glazură dar neuniform aplicată. Peretele lateral este delimitat de fund de două cercuri concentrice. În interiorul acestor

[27] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 106.
[28] I. T. Lipovan, *op. cit.*, p. 307, pl. IX, 5.
[29] E. Chirilă și colab, *op. cit.*, p. 40, pl. XXXII, 7.
[30] I. T. Lipovan, *op. cit.*, p. 304, pl. IV, 2 a—b.
[31] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 120.
[32] *Ibidem*, p. 120.
[33] I. T. Lipovan, *op. cit.*, p. 307, pl. X, 1.
[34] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 119.
[35] I. T. Lipovan, *op. cit.*, p. 350.

cercuri se află capul Gorgonei Medusa, realizat în relief cu ajutorul tiparului. Vase similare au mai fost descoperite la Sucidava-Celei, Orlea și Stolniceni-Buridava dar fără glazură [36]. La Ulpia Traiana Sarmizegetusa a fost descoperită o căniță cu glazură, care purta pe perete în exterior o figură în relief reprezentînd pe Gorgona Medusa [37]. Dimensiuni : df 9,8 cm.

14. *Farfurie* fragment (fig. 8/4) — pastă fină cărămizie cenușie glazură maronie pe ambele fețe. Decor din angobă albă gălbuie executat pe buza evazată, un motiv floral stilizat, în tehnica barbotinei. Dimensiuni : dg 22 cm ; dm 28 cm.

15. *Farfurie* fragment (fig. 8/7) — pastă fină cărămizie, glazură verde oliv pe ambele fețe. Buza evazată poartă un decor din frunze stilizate, executate din angobă albă gălbuie cu ajutorul pensulei. Dimensiuni : dg 22 cm ; dm 28 cm.

16. *Farfurie* în stare fragmentară (fig. 9/5) — pastă fină cenușie, glazură verde oliv pe ambele fețe, decor semilune din angobă altă gălbuie pe partea superioară a buzei realizate în tehnica barbotinei. Fund profilat și inelar, intregibilă. Dimensiuni : dg 28 cm ; dm 35 cm ; df 12,5 cm și h 7 cm.

17. *Platou* în stare fragmentară (fig. 3/3) — din pastă fină roșie brunie. Nu este glazurat, aparține fazei de „biscuit". În mijlocul fragmentului, înconjurată de două caneluri concentrice, se află o ștampilă *in solea* reprezentînd o talpă de încălțăminte cu ținte — *clavus caligaris* [38]. Fundul este profilat și inelat. D 11,5 × 8,9 × 8,6 cm.

18. *Platou* în stare fragmentară (fig. 3 /2,4) — pastă fină cenușie deschisă. Glazură verde deschis pe ambele fețe. Buza ușor evazată și îngroșată este profilată cu ajutorul unor caneluri concentrice. Pereții sînt ușor oblici, iar fundul este profilat și inelar. În centru pe fața interioară, înconjurat de două caneluri concentrice, poartă o ștampilă *in solea* analogă cu aceea de pe fragmentul precedent (17). Dimensiuni : dg 23 cm ; dm 25 cm ; df 8,6 cm și h 4,5 cm.

19. *Tavă — lanx* [39] în stare fragmentară (fig. 1/4) — pastă fină brună roșcată, aparține fazei de „biscuit", pigmentată cu o emulsie de glazură albă gălbuie. De formă rotundă, pereții profilați și ușor înclinați în afară. Buza îngroșată prezintă o șănțuire pe fața interioară. Cele două apucători, plurilobate, sînt inserate pe marginea buzei și poartă un decor format din alveole executate în tipar reprezentînd două feline îmbrățișate — pantere (?). Între cele două feline (?), pe ambele apucători, se află cîte un orificiu cu diametrul de 1,5 cm. Fundul este profilat și inelar. Dimensiuni : dg 31 cm : df 10,7 cm ; h 3,5 cm ; lungimea vasului împreună cu cele două apucători este 45 cm.

20. *Tavă — lanx* fragmentară (fig. 9/1) — pastă fină cenușie, glazură verde albăstruie, decor din angobă albă în formă de mici proeminențe și cerculețe pe buza și fundul vasului, executate în tehnica barbotinei. De formă rotundă, poartă în poziție opusă două apucători plurilobate, decorate cu alveole în poziție simetrică executate în tipar. Fundul este profilat și inelar, întregibilă. Dimensiuni : dg 34 cm ; df 15 cm ; h 8,5 cm ; lungimea vasului împreună cu cele două apucători este 48 cm.

21. *Tavă — lanx*, stare fragmentară avansată — pastă fină brună roscată, aparține fazei de „biscuit". Fragmentele provin de la un vas identic ca formă cu precedentul (20).

22. Două fragmente din peretele unul vas a cărui formă nu o putem preciza. Pastă fină cenușie, pe ambele fețe poartă glazură maronie gălbuie. Un rest de ornament dintr-un grup de caneluri oblice.

23. *Toartă* fragment (fig. 8/5) — pastă fină cărămizie. Pe fața superioară poartă un ornament incizat format din litera *S* înlănțuite, pe fețele laterale incizii oblice. În zona de prindere de gîtul vasului toarta poartă un buton aplatizat. Glazura pe parte superioară este de culoare gălbuie, în rest de culoare verde maronie. D 7,2 × 1,5 × 1,5 cm.

24. *Toartă* fragment (fig. 8/8) — pastă fină cărămizie gălbuie, pe fața superioară decor din litere *S* înlănțuite. Glazură verde gălbuie aplicată numai pe porțiunea decorată, pe restul suprafețelor sînt aplicate neregulat „buline" din angobă albă gălbuie : D 5 × 2,3 × 2,5 cm.

25. *Toartă* fragment (fig. 8/11) — pastă fină cenușie, glazură verde cu pigmenți maronii. De formă bandată cu un singur canel pe fața superioară. D 5,7 × 1,5 × 1 cm.

26. *Toartă* fragment (fig. 8/6) — pastă fină cărămizie, glazură verde oliv, bandată, cu un buton la locul de inserție la buza vasului, deformată în timpul arderii. D 7 × 1,5 × 1 cm.

27. *Toartă* fragment (fig. 8 /9) — pastă fină cărămizie, glazură verde oliv lucioasă, în secțiune este dretunghiulară. D = 3,5 × 1,5 × 0,7 cm.

[36] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 52—53, pl. XXI, 243—245.
[37] Informație amabilă A. Soroceanu, căreia îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre.
[38] I. T. Lipovan, *op. cit.*, p. 304, pl. IV, 4—5.
[39] *Ibidem*, p. 307, pl. X, 3.

28. *Toartă* fragment (fig. 9/2) — pastă fină cenușie, glazură cenușie verde. Un buton pe umăr, pe fața superioară o incizie longitudinală și două „buline" din angobă albă. D 5,5 × 1,2 × × 1 cm.

29. *Toartă* fragment (fig. 8/10) — pastă fină cenușie, glazură verde oliv. D 5,8 × 1,4 × × 0,9 cm.

B. Opaițe

30. *Opaiț* fragment (fig. 4/1 b), reprezentînd pe zeul Priapus[40]. Pastă fină cărămizie brunie. Glazură maronie pe fața interioară a statuetei care are rolul de bazin — *infundibulum* — și pe canalul *phalus*-ului care substituie *rostrum*-ul. Pe suprafața anterioară a postamentului, într-un chenar dreptunghiular, sînt slab incizate inițialele *G.I.P.* Pe spatele statuetei se află un decor din coardă de viță de vie cu struguri. Statueta care are rolul de opaiț este fragmentată în treimea superioară păstrîndu-se o parte din corp, picioarele, *phalus*-ul fragmentat din vechime și soclul. Dimensiuni : dm 3,5 cm ; h 7,5 cm.

31. *Opaiț* fragmentar[41] (fig. 4/1 a, c), provine de la un exemplar similar celui descris mai sus (30), pastă fină cărămizie, aparține fazei de „biscuit". Fragmentul reprezintă partea superioară a statuetei lui Priapus care are rolul de opaiț. Zeitatea poartă o pelerină cu glugă și fără mîneci — *lacerna* — avînd pe spate un ornament din coardă de viță de vie cu struguri, iar în față un decor din linii incizate oblic. Este o formă de opaiț inedită pentru provincia Dacia. Dimensiuni : dm 3,5 cm ; h 9 cm.

32. *Opaiț*, fragment toartă (fig. 9/3) — pastă fină cărămizie, glazură verde închis, în formă de palmetă. D 4 × 3,5 × 0,5 cm.

33. *Opaiț*, fragment toartă (fig. 9/4) — pastă fină cărămizie, glazură verde brunie pe fața superioară, pe nervura mediană și pe unele laterale poartă un rest de decor din angobă albă. D 4,5 × 3,7 × 0,5 cm.

C. Statuete

34. *Statuetă* fragmentară (fig. 5/1) — pastă fină cenușie, glazură verde oliv, reprezintă pe zeița Venus semiundă executată în tipar bivalv[42]. Este fragmentată în zona genunchilor din vechime. D 11 × 4,6 × 0,8 cm.

35. *Statuetă* fragmentară (fig. 5/2) — pastă fină cărămizie brunie, aparține fazei de „biscuit". Provine de la un exemplar similar celui prezentat mai sus (34) și reprezintă porțiunea de la genuchi în jos împreună cu soclul. Pe fața superioară a soclului se află inițialele G.I.P., executate în tehnica barbotinei. D 5,3 × 4,5 × 4 cm.

36. *Statuetă* fragment (fig. 5/3) identic ca formă cu procedentul (35) și este acoperit cu o peliculă de emulsie de glazură de culoare albă văroasă. D 6,2 × 3,6 × 4 cm.

37. *Statuetă* fragment (fig. 5/5) — pastă fină cenușie, glazură verde oliv. Este capul unei statuete a zeiței Venus, similară celei prezentate mai sus (34). D 2 × 1,5 × 1,5 cm.

38. *Statuetă* fragment (fig. 5/4) — pastă fină cărămizie brunie, fără glazură, aparține fazei de „biscuit" Este capul unei statuete a zeiței Venus, identic cu precedentul dar fără glazură. D 2,5 × 1,5 × 1,5 cm.

39. *Statuetă* fragment (fig. 4 /2 a, c) — pastă fină cărămizie gălbuie, aparține fazei de „biscuit". Fragmentul provine de la o statuetă a zeului Attis[43], reprezentînd porțiunea de la brîu în sus. În pliurile veșmintelor s-a păstrat un strat de la o emulsie albă văroasă de origine plombiferă. Dimensiuni : h 11 cm.

40. *Statuetă* fragmentară (fig. 4/2 b) — pastă fină cărămizie brunie, aparține fazei de „biscuit". Reprezintă pe zeul Attis într-o ipostază inedită, are poala încărcată de pîine sau fructe (?). Este fragmentată din zona brîului, se păstrează partea inferioară a statuetei postată pe un soclu masiv. Pe registrul superior al soclului, pe latura din față,este executat în tipar un *cocoș* în fugă spre dreapta, iar pe registrul inferior, tot pe latura din față, este executat în tipar

[40] *Ibidem*, p. 308, pl. V, 4 a—c : Idem, Sargetia, 18—19, 1984—1985, p. 146, pl. II, 3.

[41] I. T. Lipovan, AIIA Cluj-Napoca, 26, 1983—1984, p. 308, pl. V, 4 a ; Idem, Sargetia, 18—19, 1984—1985, p. 146, pl. II, 4 a—b.

[42] I. T. Lipovan, AIIA, Cluj-Napoca, 26, 1983—1984, p. 307, pl. X, 4.

[43] Descoperirea ulterioară a părții superioare a unei statuete similare (fig. 4/a, c), ne permite precizarea că ea reprezintă pe zeul Attis și nu pe Priapus cum eronat a fost prezentat de către noi. Vezi I. T. Lipovan, *op. cit.*, p. 307, pl. X, 5.

un *ciine*[44] în fugă spre stînga. Ambele animale sînt atribute esenţiale ale zeului Attis. Pe suprafaţa oblică dintre cele două registre se află incizate, înainte de ardere, iniţialele *G. I. P. Fe(cit)*. Partea inferioară a soclului poartă un strat de emulsie de culoare cenușie închisă. Dimensiuni: h 17 cm.

D. **Reliefuri aplicate și votive**

41. *Relief* aplicat (fig. 6/1)[45] pastă fină cenușie, glazură maronie verzuie, reprezintă un cap de acvilă care înghite un șarpe.

42. *Relief* aplicat (fig. 6/2 a—b) — pastă zgrunţuroasă cenușie închisă, urme de glazură cenușie verzuie punctată neuniform cu „buline" din angobă albă. Provine din partea superioară a unui gît de urcior pe care a fost aplicat, pe o parte un cap de elefant cu trompă, iar pe cealaltă parte un bot de rinocer (?)[46].

43. *Reliefuri* cu reprezentări *mithriace* (?) fragmentate (fig. 6/3—6), pastă fină cenușie sau gălbuie, glazură verde oliv și maronie verzuie[47]. Un fragment poartă iniţialele *G. I. P.* (fig. 6/4).

În concluzie, coroborarea informaţiilor oferite de studiul materialelor prezentate cu cele din contextul arheologic în care au fost surprinse ne facilitează încadrarea cronologică (cu rezerva cuvenită) a producerii ceramicei cu glazură plombiferă în *officina* ampelensă pe la mijlocul sec. II e.n.

Studiul comparativ al acestei categorii de ceramică cu alte descoperiri similare, din afara graniţelor Daciei citate în literatura de specialitate, ne relevă multe analogii și o certă influenţă a atelierelor din provinciile apusene ale Imperiului [48].

De asemenea se conturează cîteva aspecte inedite privind desfășurarea unor variate activităţi în anticul oraș Ampelum, în sec. II e.n., din domeniul metalurgiei neferoase și meșteșugărești. Aceste activităţi au fost favorizate în primul rînd de resursele naturale oferite de mediul fizico-geografic, de starea materială prosperă ale unor categorii sociale, precum și de prezenţa unui talentat și întreprinzător *officinator*.

În finalul notei noastre venim cu precizarea că ea se vrea un studiu care să elucideze toate elementele de detaliu generate de către subiectul nostru. Este numai o simplă prezentare ale unor observaţii preliminare privind o importantă descoperire, o încercare de a o introduce în circuitul științific și de a pune la dispoziţia specialiștilor un material inedit legat de viaţa social-economică și spirituală din Ampelum în sec. II. e.n., un *unicum* (deocamdată) pentru provincia Dacia Superior.

[44] În faza preliminară a cercetărilor am atribuit imaginea unui *mistreţ* (vezi AIIA Cluj-Napoca, 26, p. 307) dar o mai atentă analiză a conformaţiei corporale, respectiv ale unor detalii caracteristice, cap, gît, picioare, supleţea corpului și modul în care aleargă animalul, ne-au relevat o conformaţie caracteristică unui cîine și nu una greoaie a unui mistreţ, aspect care ne obligă să facem corectura de rigoare.

[45] I. T. Lipovan, *op. cit.*, p. 308, pl. X, 2.

[46] *Ibidem*, p. 308.

[47] *Ibidem*, p. 308, pl. X, 7; Din lipsă de spaţiu, prezentăm doar cîteva fragmente provenite de la reliefuri cu reprezentări mithriace, urmînd ca lotul complet să beneficieze de o prezentare detaliată în cuprinsul unui viitor articol.

[48] G. V. Gentili, *op. cit.*, p. 177—194; M. Picon, *op. cit.*, p. 48, 50; D. Alicu, A. Soroceanu *op. cit.*, p. 54—55, cu bibliografia problemei.

À PROPOS DE LA CÉRAMIQUE À GLAÇURE PLOMBIFÈRE D'AMPELVM

RÉSUMÉ

Parmi les découvertes archéologiques récentes d'Ampelum (a. 1984, auj. Zlatna, dép. d'Alba), se trouvent aussi des produits en terre cuite à glaçure plombifère, en état plus ou moins fragmentaire et provenant seulement des pièces rebutées. C'est en corroborant les informations offertes par l'étude dedites matériaux avec le résultat des analyses chimiques de la composition de la glaçure qu'il est devenue possible la reconstitution du processus pratiqué dans l'*officine* d'Ampelum pour obtenir cette glaçure.

Quelques fragments céramiques portent les initiales *GIP*, représentant les *tria nomina* appartenant à *G. Iulius Proclus*, dont l'atelier était en fonction autour de la moitié du IIe s. de n.è.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. Coupe (1) ; tasse, dans la phase ,,biscuit'' (2) ; à glaçure (3) ; plateau *lanx*, phase ,,biscuit'' (4).

Fig. 2. Bols (1—2).

Fig. 3. Assiette décorée avec la tête de Gorgone Méduse (1) ; plateau à glaçure avec l'estampille *in solea* (2, 4) ; plateau, phase ,,biscuit'' avec l'estampille *in solea* (3).

Fig. 4. Lampes, fragments représentant Priape (1, a—c) ; statuettes fragmentaires, phase ,,biscuit'', représentant Attis (2, a—c).

Fig. 5. Statuette fragmentaire à glaçure, représentant Venus (1,5) ; la même représentation, phase ,,biscuit'' (2,4) ; la même représentation, phase ,,biscuit'' avec une pellicule d'émulsion de glaçure (3).

Fig. 6. Relief appliqué aigle en avalant un serpent (1) ; relief appliqué ; tête d'éléphant et de rhinocéros (?) (2, a—b) ; relief aux représentations mithriaques, fragments (3—6).

Fig. 7. Coupe (1, 3) ; tasse (2) ; cruche (4) ; bols (5—7).

Fig. 8. Tasse (1) ; bol (2—3) ; assiette (4,7) ; anses (5—6 ; 8—11).

Fig. 9. Plateau *lanx* (1) ; anse (2) ; fragments des lampes (3—4) ; assiette (5).

CONTRIBUŢII PRIVIND TOPOGRAFIA DUROSTORULUI

de CRIŞAN MUŞEŢEANU

Unul din cele mai importante centre romane din Moesia Inferioară, Durostorum, nu a fost pînă de curînd obiectul unor cercetări sistematice. Ştirile pe care le avem se datoresc unor informaţii epigrafice, precum şi unor descoperiri arheologice fortuite.

Numele aşezării, de rezonanţă celtică, însemnînd probabil fortăreaţă sau fortăreaţă de pe colină, este o reminiscenţă a existenţei unor grupe ale acestei populaţii asimilate în masa autohtonilor geţi într-un moment cronologic neprecizabil [1].

La începutul veacului al II-lea, cu ocazia războaielor dacice a fost adusă din Pannonia legiunea a XI-a Claudia, care va staţiona aici pînă la sfîrşitul antichităţii [2].

Din vremea lui Hadrian sau cel mai tîrziu a urmaşului său *canabae*-le dezvoltate în jurul castrului primesc titlul neobişnuit de *canabae Aeliae*, gentilicul imperial marcînd o dezvoltare deosebită a lor [3].

Dintr-o inscripţie pusă în cinstea împăratului M. Aurelius Antoninus aflăm că aşezarea devenise *municipium Aurelium Durostorum*. V. Pârvan considera inscripţia din vremea lui Marcus Aurelius, în perioada cînd a domnit singur, adică din februarie 169 şi pînă în noiembrie 176, părere la care s-au raliat toţi cei care s-au ocupat în continuare de această problemă [4].

Nu de mult au fost descoperite la periferia sudică a Silistrei, refolosite în structura unui pod, două blocuri cu inscripţii latine dintre care una vorbeşte de existenţa unui *vicus* datat în anul 209 [5]. Descoperirea a stîrnit o controversă în legătura cu *vicus*-ul amintit. B. Gerov consideră că avem de-a face cu aşezarea civilă dezvoltată din vechiul sit autohton, care, după municipalizarea *canabae*-lor în vremea lui Marcus Aurelius, continuă să ducă o existenţă separată şi să aibă o dezvoltare mult mai modestă [6].

Emilia Doruţiu Boilă este de acord că *vicus*-ul ar reprezenta aşezarea civilă dezvoltată distinct de *canabae* , dar crede că existenţa unui *vicus* în vremea domniei lui *Septimius Severus* ar ridica ipoteza ca nu Marcus *Aurelius* să-i fi acordat titlul de municipiu, ci Caraccala, care oficial purta un nume identic [7].

Investigaţiile arheologilor bulgari întreprinse în ultimii ani în perimetrul Silistrei au dus la descoperirea în partea estică a oraşului a zidurilor

[1] Christian I Guyonwarch'h, Apulum, 7, 1968, p. 208.
[2] V. Parvan, Riv. di Filol.e di Istruz. Class., N.S., 2, 1924, 3, p. 307—340 ; E. Ritterling, RE, XII, 1925, col. 1698 ; R. Syme, *Danubian Papers*, Bucureşti , 1971, p. 90—91 ; ; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, Bucureşti. 1977, p. 37—38.
[3] G. Tocilescu, AEM., 6, 1882, 1, p. 3, nr. 1 ; CIL, III, 7474.
[4] V. Parvan, *op. cit.*, p. 314 ; E. Bujor, SCIV, 11, 1960, 1, p. 141—146 ; R. Vulpe, în *Studia Thracologica*, Bucureşti, 1976, p. 290.
[5] P. Georgiev, Izvestija Varna, 10, 1974, p. 96—97.
[6] B. Gerov, Klio, 59, 1977, 2, p. 299.
[7] Emilia Doruţiu Boilă, Dacia, N.S., 22, 1978, p. 246—247.

unui castru de mari proporţii, precum şi a unor terme [8]. Descoperirile amintite par să clarifice atît locul în care s-a aşezat legiunea a XI-a Claudia, cît şi *canabae*-le aferente. Acestea nu se pot întinde spre est prea departe, deoarece în imediata vecinătate a debarcaderului, de o parte şi de alta a graniţei, se află o necropolă de inhumaţie, care în partea românească a malului se întinde în aval circa 300 m. Necropola se datează în veacul al II-lea [9].

Bazîndu-se pe studiul lui O. Bohn, E. Gren postula existenţa la Durostorum a două aşezări deosebite, *canabae*-le castrului şi aşezarea civilă [10].

R. Vulpe aminteşte de existenţa la circa 1—1,5 km est de Silistra a unor urme arheologice ce par să indice o a doua aşezare dezvoltată din vechiul *oppidum* preroman [11].

Pornind de la vechile informaţii privind prezenţa unor ruine în zonă, precum şi de la apariţia unor cărămizi cu ştampila *Leg(ionis)XI Cl(audiae)/ /Fig(lina) Kas(trorum)*, V. Culică emitea ipoteza localizării în acest loc a castrului şi a *canabae*-lor [12].

Exitenţa acestui tip de materiale tegulare, recoltat într-o zonă unde au fost sesizate o serie de cuptoare , ar părea să indice mai curînd fiinţarea unor ateliere ceramice, părere împărtăşită şi de B. Gerov [13].

Menţiuni despre ruinele în discuţie au fost făcute pentru prima dată de G. Tocilescu cu ocazia publicării inscripţiei amintind de *canabae Aeliae*, descoperită la 4 km est de Silistra, ajunsă acolo probabil într-o epocă ulterioară. Despre perimetrul din aval de Silistra unde au fost recoltate o serie întreagă de piese arheologice se fac dese menţiuni în tot cursul primei jumătăţi a veacului nostru [14].

Vestigiile arheologice sînt azi greu de observat în teren datorită nivelărilor de pămînt făcute acum treizeci de ani, mai precis în 1959, cînd a fost plantată via I.A.S. Ostrov. Totuşi din cînd în cînd mai apar la suprafaţa solului, în urma arăturilor mai adînci, baze de coloane, urme de zidărie, statui, cărămizi şi ţigle, toate marcînd existenţa unei aşezări în spaţiul ocupat acum de plantaţia de vie [15]. Zona începe în dreptul km 131, 400 de pe şoseaua naţională nr. 3 Bucureşti—Constanţa şi se întinde pînă în dreptul km 132, 100. Lăţimea ei este de circa 400 m la nord de şosea pînă în malul Dunării. În mare ea însumează o suprafaţă de peste 24 hectare. Cele mai multe urme arheologice sînt surprinse cum era şi firesc în malul înalt al

[8] Stefana Angelova, Arheologija, 15, 1973, 3, p. 93; Iv. Gladičeva, Arheilogija, 18, 1976, 1, p. 67; P. Donevski, în *Studi e Materiali Mesici e Danubiani (Ratiariensia 3—4). Atti del Convegno Internaz. sul Limes (Decennalia Ratiariensia, Vidin, 1985)*, Bologna, 1987, p. 239—242.

[9] A. Rădulescu, Dacia, N. S., 7, 1963, p. 525; V. Culică, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 137. Informaţii D. Elefterescu, materialele se află în depozitul Muzeului jud. Călăraşi.

[10] O. Bohn, Germania, 10, 1926, p..25—36; E. Gren, *Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römichen Kaiserzeit*, Upsala, 1941, p. 104.

[11] R. Vulpe, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 571—572.

[12] V. Culică. Pontica, 11, 1978, p. 113.

[13] C. Muşeţeanu, D. Elefterescu, Dacia, N. S., 29, 1985, p. 147; B. Gerov, *op. cit.* p. 301, nota 6.

[14] K. Patsch, RE, V, s.v. Durostorum, col. 1863; Gh. Popa Lisseanu, *Încercare de monografie asupra cetăţii Darstorului*, Silistra, 1913, p. 39 şi 49; A. Frova, *Pittura romana in Bulgaria*, Roma, 1943, p. 10; I. Russu, Anuarul Institutului de studii clasice, 3, 1936—1939, p. 182, nr. 10 şi 11.

[15] V. Culică, Pontica, 13, 1980, p. 115; C. Muşeţeanu, Pontica, 15, 1982, p. 255, nr. 1 şi 3.

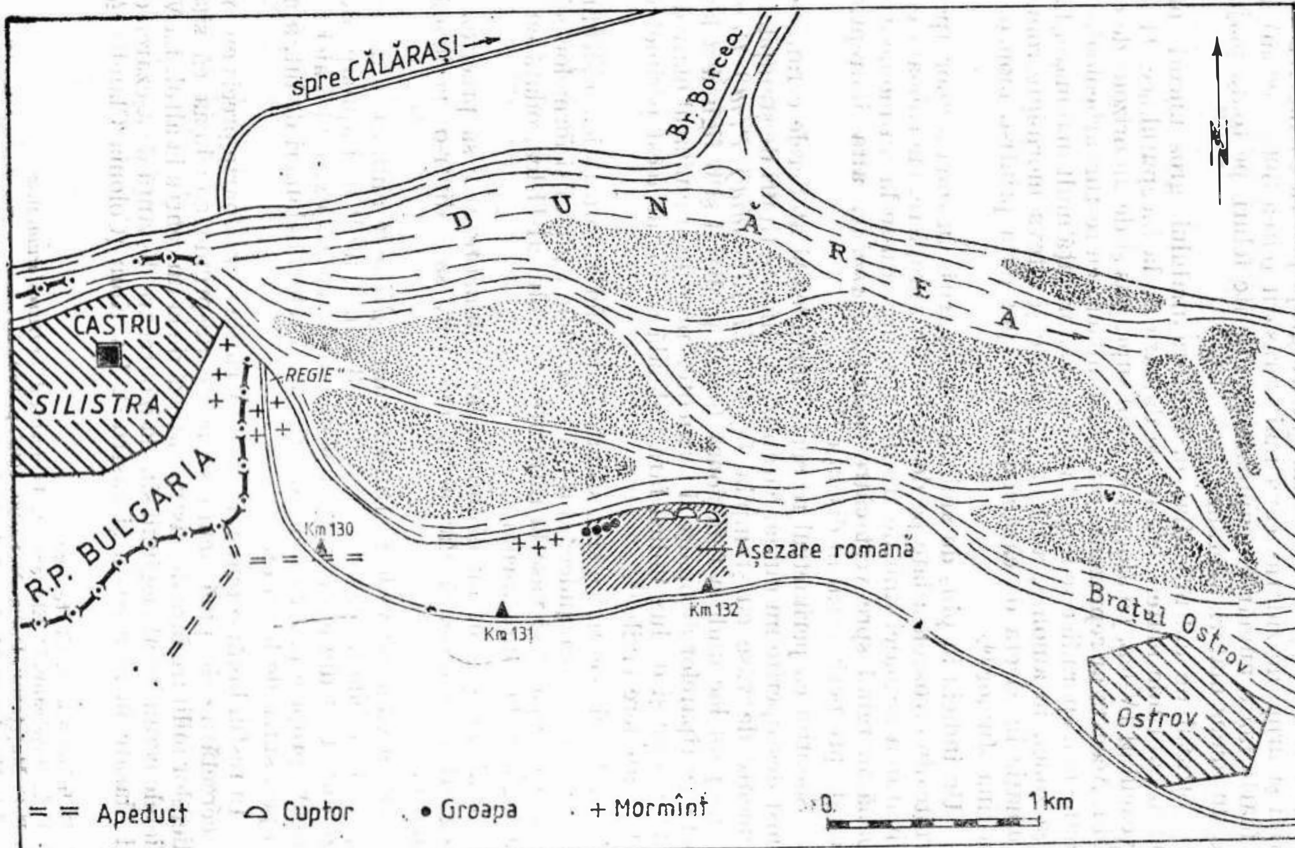

Fig. 1. Zona de descoperiri arheologice de la Ostrov-Regie.

fluviului. Astfel în partea de vest la aproximativ 500 m aval de staţia de pompare a apei pentru irigaţii au fost reperate un număr mare de gropi menajere (folosite probabil la început ca gropi pentru extragerea lutului), fîntîni şi urme de zidărie, ceva mai la răsărit (circa 300—400 m) se află un foarte mare număr de cuptoare de diferite feluri, pe toată plaja existînd un imens material ceramic.

Stratul de cultură aflat în ruptura malului, gros uneori pînă la 1,00 m cuprinde materiale care se datează de la începutul sec. II şi pînă în veacul al IV-lea, pe alocuri el fiind suprapus şi de un orizont de cultură Dridu. Aceasta ar reprezenta o zonă compactă cu resturi arheologice, urme romane mai sporadice se întind însă pe o suprafaţă mult mai mare. La marginea zonei, în amonte, au fost observate şi cîteva morminte romane de înhumaţie în caseta de cărămizi. Ele se pot data printr-o monedă de la Faustina Junior [16].

Un indiciu în plus de amintit este apariţia în zonă a unor apeducte. Pornite din izvoarele aflate pe dealurile din apropiere, ele coboară chiar în vecinătatea actualei linii de frontieră bifurcîndu-se la un moment dat, o coloană mergînd spre vest către castru şi *canabae*, alta îndreptîndu-se spre est spre perimetrul în discuţie [17].

Socotim că perimetrul respectiv includea şi atelierele ceramice. Aici au fost descoperite nu numai cărămizi cu diferite tipuri de ştampile, dar şi fragmente de vase cu ştampila *Leg(io) XI Cl(audia) P(ia) F(idelis)*, este deci un loc unde a funcţionat foarte probabil şi o figlină a legiunii. Existenţa tiparelor de opaiţe şi terracote, precum şi numărul mare de vase de uz comun şi de lux indică fără îndoială că tot în acest perimetru s-au aflat şi ateliere civile [18].

Atelierele ceramice sînt situate la periferia nord-estică a sitului. Ele îşi încep activitatea, judecînd după ştampilele legiunii şi formelor cele mai timpurii de opaiţe şi vase la începutul veacului al II-lea, odată cu stabilirea legiunii la Durostorum [19].

Pînă în prezent nu dispunem de argumente care să precizeze dacă întreg situl se datează din acest moment, sau dintr-o perioadă mai timpurie.

După cum se vede la Durostorum *figlinae*-le militare sînt la o distanţă apreciabilă de castru, circa 2,5—3 km, şi mult mai aproape de situl prezentat. Una din explicaţiile posibile ar fi aceea a existenţei aici a unor elemente propice pentru funcţionarea atelierelor, depuneri de lut, apropierea apei, surse de lemn etc.

În restul lumii romane, fără ca lucrurile să fie foarte precis cunoscute din cercetările de pînă acum se poate desprinde concluzia că situarea atelierelor militare faţă de castru variază de la un centru la altul. La Vetera atelierele ceramice ale legiunii sînt la o oarecare distanţă de aşezarea civilă, fiind plasate între aceasta şi castru [20]. La Köln (Colonia Claudia Agrip-

[16] Informaţie D. Elefterescu.
[17] C. Muşeţeanu, D. Elefterescu, *Apeductele de la Durostorum*, mss.
[18] C. Muşeţeanu, Dacia, N. S., 29, 1985, p. 150.
[19] C. Muşeţeanu, M. Zahariade, D. Elefterescu, SMMIM, 12, 1979, p. 165; C. Muşeţeanu, D. Elefterescu, Dacia, N. S., 27, 1983, p. 111.
[20] H. von Petrikovitz, RE, VIII A_2, s. v. Vetera, col. 1814, pl. 3.

pinensis), C. B. Rügger consideră că *figlinae*-le aflate în apropierea castrului sînt militare [21]. În Pannonia la Aquincum şi Brigetio sînt semnalate ateliere militare în *canabae* [22].

În Britannia la Chester şi Caerleon, spre exemplu, atelierele ceramice ale armatei se află la distanţe apreciabile de castru de circa 10—12 km. La Chester chiar, atelierul legiunii a II-a de la Holt, aflat la 12 km depărtare, este într-o zonă situată la sud de aşezarea civilă de la Heronbridge, sit considerat o dublă aşezare de genul deja cunoscut pe Rin şi Dunăre [23]. Situaţia de aici poate să reprezinte chiar o analogie pentru Durostorum, unde atelierele ceramice nu se află în imediata vecinătate a castrului sau al *canabae*-lor.

Pentru centrele legionare din Moesia Inferioară nici de la Novae şi nici de la Troesmis nu avem încă informaţii, cercetările fiind mult prea sumare.

Nivelul cercetărilor este prea scăzut pentru a putea da amănunte mai detailate asupra stratigrafiei şi topografiei urmelor arheologice. Ceea ce reiese totuşi este existenţa în zonă a unui sit cu un perimetru respectabil, durînd cel puţin cîteva secole, şi avînd o necropolă proprie separată de cea a *canabae*-lor.

Ne mai rămîne să amintim că pe plaja Dunării sau în complexele închise, gropi menajere, aflate în profilul malului, au fost recoltate şi o serie de vase fragmentare (în primul rînd căţui) lucrate cu mîna, aparţinînd populaţiei autohtone. Mărturie a existenţei în acest sit în plină epocă romană a unei componente getice, fapt nu lipsit de importanţă, dar nici unic în provincie [24].

Sperăm că toate aceste argumente concură la făurirea unei imagini mai complexe asupra aşezării romane de aici.

Se ridică întrebarea firească a statutului juridico-administrativ al sitului prezentat. Puţinele date de care dispunem şi lipsa unor săpături sistematice lasă loc mai multor ipoteze.

O primă presupunere ar fi aceea a identificării zonei cu o parte periferică a *canabae*-lor. Chiar dacă sînt cunoscute *canabae* cu o întindere mare în alte părţi ale lumii romane [25], existenţa celor două necropole care despart net *canabae*-le de pe teritoriul actual al Silistrei de aşezarea de la Ostrov-Regie, prezentată de noi, exclud această ipoteză.

Identificarea cu o aşezare derivată din vechiul *oppidum* autohton, ipoteza avansată de R. Vulpe cu ani în urmă, este foarte posibilă. Totuşi pînă în prezent nu au fost sesizate urme mai timpurii de sec. II. Este adevărat că nu a fost cercetată temeinic decît partea periferică a sitului şi orice surpriză este posibilă. În mod normal însă, vechiul *oppidum* ar trebui să fi existat în zona mai înaltă a terenului, pe dealurile din apropiere, spre această încheiere îndemnîndu-ne şi numele însuşi al Durostoru-

[21] C. B. Rügger, *Germania Inferior*, Beihefte der Bonn Jahrb., 39, 1970, p. 103.

[22] Sz. K. Poczy, Acta Archaeologica, 7, 1956, p. 73; Eva Bonis, Folia Archaeologica, 27, 1976, p. 73.

[23] D. I. Mason, Britannia, 19, 1988, p. 179.

[24] V. Culică, *op. cit.*, p. 322, fig. 4,4. Celelalte piese se află în Muzeul jud. Călăraşi.

[25] A. Polter, *Ancient Bulgaria, Papaers presented to the International Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, University of Nottingham, 1981*, Nottingham, 1983, p. 81.

lui, care în celtă ar însemna fortăreaţă sau fortăreaţa de pe colină. Este posibil ca aşezarea civilă să se afle într-un loc deosebit de vechiul sit autohton, cazurile de la Aquincum şi de la Apulum indicîndu-ne şi astfel de situaţii [26].

Vicus-ul menţionat epigrafic în anul 209, fără nume, fapt neobişnuit în Moesia Inferioară, indică faptul că el se afla în zona Durostorului. Topografic însă el nu a fost precizat, inscripţia fiind refolosită şi autorul descoperirii nemenţionînd în imediata vecinătate a podului urmele unei aşezări romane [27].

S-ar putea deci să se facă o legătură între *vicus*-ul menţionat epigrafic şi aşezarea aflată la circa 3 km de castrul legiunii a XI-a Claudia. Faptul că în spaţiul apropiat Durostorului nu mai cunoaştem un alt sit comparabil nici ca proporţii, nici ca abundenţă a pieselor arheologice, ar putea fi un argument în sprijinul acestei ipoteze. Datarea tîrzie a celor două inscripţii ne face totuşi să ezităm asupra identificării *vicus*-ului amintit cu situl prezentat. Ne-am putea gîndi mai curînd că cele două epigrafe, legate între ele prin dedicantul principal G. Antonius Herculanus, ar pomeni mai curînd un *vicus canabarum*, care nu ar fi altul decît *canabae*-le castrului. Se ştie că uneori *canabae*-le de pe lîngă castrele legionare erau menţionate şi cu această formulă [28]. Spre această ipoteză ne face să înclinăm şi lipsa unui nume al *vicus*-ului aşa cum se obişnuia pentru aşezările similare de caracter civil. În sec. II *canabae*-le de pe lîngă castrul legiunii a XI-a Claudia este adevărat că purtau titlul de *canabae Aeliae*, dar este foarte posibil ca în secolul următor, sub o altă dinastie, să se fi renunţat la această denumire.

Indiferent dacă există o relaţie sau nu între epigrafele menţionate şi situl prezentat, rămîne un fapt sigur că în această zonă în apropierea castrului, dar totuşi separat de el, a înflorit o aşezare romană de o importanţă deloc neglijabilă.

Analogiile privind aşa-zisele aşezări duble de pe lîngă castrele de legiune din Pannonia şi Moesia Superioară, ca să nu amintim decît pe cele din apropiere, sînt mult prea cunoscute pentru a insista asupra lor. Din punct de vedere topografic aceste analogii merg în cele mai multe cazuri pînă la identitate cu situaţia de la Durostorum [29]. În Moesia Inferioară faptul este clar precizat epigrafic la Troesmis şi în ultimul timp postulat şi pentru Novae [30].

Pare deci ca nici Durostorum să nu facă excepţie, identificîndu-se şi aici o a doua aşezare, cu caracter civil, distinctă de castru şi *canabae*-le aferente lui.

Sigur că săpăturile arheologice sistematice şi noile descoperiri epigrafice vor aduce elemente hotărîtoare în cadrul discuţiei, la fel ca şi pentru problema datei şi spaţiului municipalizării Durostorului.

[26] T. Naghy, ActaArch, 23, 1971, p. 74; M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 128.

[27] B. Gerov, *op. cit.*, p. 304.

[28] CIL, XIII, 5967; CIL, VIII, 2605; Al. Suceveanu, M. Zahariade, Dacia, N.S., 30 1986, p. 116—117.

[29] A. Mocsy, *Pannonia and Upper Moesia*, Londra, 1974, p. 139—140.

[30] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 571; Emilia Doruţiu Boilă, Dacia, N. s., 16, 1972, p. 133—144; L. Mrosewicz, Balcania Posnaniensie, 3, Poznan, 1984, p. 285—297.

CONTRIBUTIONS TO DUROSTORUM'S TOPOGRAPHY

ABSTRACT

The surface excavated as well as the investigations underbook upon the high bank of the Danube lead to the delimitation of an area rich in archeological testimonies of the Roman period (form the beginning of the 2nd century up to the first half of the 4th century). As far as topography is concerned, they are situated northwards the national highway nr. 3 Bucharest — Constantza. Their perimeter stretches over a surface of abaut 24 hectars, beginning in length near the kilometer 131.400 up to kilometer 132.100, having a width of about 400 meters. The sporadic Roman vestiges extend on a much wider area. On the bank of the Danube, towards the north-easter part of the site, the ceramic workshops were identified, all of them having a military purpose and maybe the civilian ones.

Westwards we noticed some Roman tombs of inhumation in tile casket where we found a coin from Faustina Junior.

An aqueduct collecting the waters of the springs on the hills in the neighbourhood leads to the site.

The author feels inclined to identify the site situated at approximately 2.5—3 km far from the castrum of the 11th Claudia legion and its afferent *canabae* with the so-called double settlement bearing civilian features, specific to the legion castra on the frontiers on the Rhine and the Danube.

There is no doubt that the systematic archeological diggings as well as the new epigraphic discoveries will bring abaut conclusive elements for our discussion and for the question of date and space of Durostorum's municipalisation at the same time.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1 Ostrov-Regic archaeological discoveries area.

MATERIAL ZOOARHEOLOGIC DIN AŞEZAREA MEDIEVALĂ TIMPURIE DE LA DRIDU „LA METEREZE", JUD. IALOMIŢA

de MIRCEA ŞT. UDRESCU

Materialul osteologic animal care face obiectul studiului nostru provine în principal din umplutura „şanţului de apărare'' al aşezării medievale timpurii, datînd din sec. XI—XIII, cercetată la Dridu pe malul drept al Ialomiţei [1]. Este vorba de un eşantion de 1194 piese osteologice identificate [2], la care se adaugă scheletele mai mult sau mai puţin complete a 8 exemplare aparţinînd unor specii diferite (tab. 1). Marea majoritate a fragmentelor osteologice aparţin bovinelor domestice (84,2%), ceea ce

Tabelul 1

Repartiţia numerică şi procentuală a materialului osteologic descoperit în „şanţul de apărare"

	Număr piese	%	Exemplare întregi
Bos taurus	1004	84,2	1
Ovis-Capra	48	4,0	—
Sus domesticus	8	0,7	—
Equus caballus	70	5,9	—
Canis familiaris	62	5,2	6
Felis domestica	—	—	1
TOTAL	1192	100,0	8

face ca în eşantionul nostru să fie aproape total excluse celelalte specii importante în alimentaţie (suine şi ovicaprine). Astfel, procentul de 4,0% atribuit ovicaprinelor este cu mult mai mic decît cel înregistrat în aşezări contemporane din Cîmpia Română, în timp ce suinele, cu un procent de

[1] Materialul osteologic ne-a parvenit prin amabilitatea responsabilei şantierului, Viorica Mihai-Enăchiuc, care ne-a informat asupra condiţiilor de descoperire şi căreia îi mulţumim şi aici. O bună parte din acest material a fost recoltat pe şantier chiar de autorul prezentului studiu. Pentru cercetările de la Dridu — „La metereze", vezi Viorica Mihai, Materiale, 15, Braşov, 1981 (Bucureşti, 1983), p. 439—445 ; eadem, Magazin istoric, 15, 1981, 2, p. 30—32 ; eadem (Viorica Enăchiuc-Mihai), Revista de istorie, 34, 1981, 3, p. 507—512.

[2] Au fost excluse din calcul şi tabele fragmentele de craniu, cu excepţia coarnelor sau a maxilarelor şi mandibulelor cu dentiţie, precum şi coastele sau o parte a fragmentelor vertebrale, provenind în marea lor majoritate tot de la bovine. Toate aceste fragmente neluate în considerare, deoarece prezintă un oarecare grad de nesiguranţă, au fost folosite totuşi pentru sesizarea unor modalităţi de căsăpire a animalelor sau pentru identificarea unor procese patologice. Au fost de asemenea excluse, pentru a simplifica comparaţiile, cele două piese osteologice de păsări domestice (găină).

S C I V A, tomul 41, nr. 3—4, Bucureşti, iulie — decembrie 1990, p. 301—308

numai 0,7%, pot fi considerate drept prezenţă accidentală, datorită şi faptului că sînt bine reprezentate în eşantioanele osteologice provenind din alte aşezări aparţinînd acestei perioade istorice [3]. Dacă proporţia pieselor atribuite calului poate fi considerată drept normală pentru această vreme, în schimb aceea a cîinelui, sensibil mai mare decît valorile înregistrate obişnuit, s-ar putea explica prin faptul că cele 62 piese disparate recoltate din „şanţul de apărare", înregistrate separat de cele 6 schelete de cîine relativ întregi, provin probabil fie de la aceste schelete întregi, fie de la alte exemplare depuse acolo în întregime, dar care au fost doar parţial descoperite sau recoltate.

Bos taurus. Nu există nici o deosebire dimensională între materialul pe care l-am prelucrat ca provenind din „şanţul de apărare" şi piesele recoltate din aşezarea din secolele IX—X de la Dridu, situată în realitate la cca 5 km spre sud-est, pe malul lacului Comana[4] (vezi tab. 2—3). Repartiţia pe clase de înălţime a bovinelor (coeficient Ţalkin) ale căror resturi au fost

Tabelul 2

Media şi limitele de variabilitate ale dimensiunilor la *Bos taurus* în „şanţul de apărare"

	N	Lim.	X		N	Lim.	X
Corn				*Tibie*			
Circumf. bază	4	143—176	158,2	Lung. max.	4	306,5—377,5	330,6
Diam. mx.							
bază	5	48—61	54,4	Lat. prox.	6	86—99	93,7
Diam. min.							
bază	5	36,5—54	46,7	Lat. diaf.	4	33,5—40,5	35,7
Maxilar				Lat. dist.	32	53,5—66,5	60,8
M^1—M^3	6	74—78	75,8	*Astragal*			
Mandibula				Lung. lat.	111	55—71,5	62,6
M_1—M_3	7	83—87	84,6	*Calcaneu*			
P_2—M_3	5	130—137	133,8	Lung. max.	10	123—143	129,5
LM_3	16	33—39	35,9	*Falanga I.*			
Humerus				Lung. lat.	13	50—61	56,7
Lat. dist.	50	68—94,5	81,6	Lat. prox.	13	26—33,5	29,6
Radius				Lat. diaf.	13	20,5—30	26,1
Lung. max.	5	260—314,5	286,0	Lat. dist.	13	22,5—31	28,0
Lat. prox.	21	71—92	79,1				
Lat. supr.art.	21	66—85	72,5				
Lat. diaf.	5	37—44	41,0				
Lat. dist.	5	65—80	72,7				

N = Număr de piese
Lim. = Limite de variabilitate
X = Media

[3] M. Şt. Udrescu, RMM—RM, 1980, 9, p. 104—108; S. Haimovici, SCIVA, 35, 1984, 4, p. 311 şi urm.

[4] Olga Necrasov, S. Haimovici, *Studiul resturilor osoase de animale descoperite în aşezarea feudală timpurie de la Dridu*, în Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, Bucureşti, 1967, p. 202 şi urm. Faptul că celebra staţiune eponimă a culturii Dridu se află la o distanţă atît de mare de aşezarea cu acest nume, este de natură să creeze confuzie. Pentru a o diferenţia de aşezarea de la „La metereze" din care provine materialul pe care-l prelucrăm şi care se află în marginea localităţii Dridu, pe malul Ialomiţei, vom folosi pentru staţiunea eponimă a culturii Dridu termenul de aşezarea Dridu — Comana.

Tabelul 3

Media și limitele de variabilitate ale dimensiunilor metapodiilor la bovine în „șanțul de apărare" și în așezarea de la Dridu-Comana

	Dridu — „La metereze" „șanț de apărare"			Dridu-Comana așezare
	N	Lim.	X	Lim.
*Metacarp**				
Lung. mx.	4	186,5—195	192,0	176—198
Lat. prox.	3	51,5—61	57,7	50—57
Lat. diaf.	3	28—34	32,0	24—35
*Metatars**				
Lung. mx.	5	202,5—224	218,0	190—241
Lat. prox.	4	47—52	49,7	38—50
Lat. diaf.	4	26—30	28,6	21—28,5
Lat. dist.	4	54—61	57,7	45—559

* = Au fost descoperite în așezare 11 metacarpe și 17 metatarse;
N = Număr de piese;
Lim. = Limite de variabilitate
X = Media

descoperite în umplutura „șanțului de apărare", este asemănătoare cu aceea stabilită în așezarea din secolele IX—X (tab. 4). Din cele 9 metapodii întregi găsite în „șanțul de apărare", 6 provin de la animale castrate și 3 de la femele.

Repartiția vîrstelor la care au fost sacrificate bovinele în așezarea de care ne ocupăm relevă faptul (tab. 5) că în marea lor majoritate au fost sacrificate după împlinirea vîrstei de 2,5 ani, cu excluderea aproape totală a exemplarelor imature. Situația este total diferită de aceea din așezarea de la Dridu — Comana unde „materialul atribuit bovinelor aparține unor indivizi de toate vîrstele" [5], cît și în raport cu celelalte așezări contemporane din Cîmpia Română, în care au fost înregistrate toate categoriile de

Tabelul 4

Repartiția taliei la bovinele din „șanțul de apărare" și din așezarea de la Dridu-Comana

	100—105	105—110	110—115	115—120	120—125	125—130	130—135	135—140	TOTAL
„șanțul de apărare"	—	3	4	4	3	2	1	1	18*
Așezarea Dridu-Comana	1	6	6	7	5	1	1	—	27**

* = Aprecierea taliei bovinelor s-a făcut pe baza metapodiilor (9), a radiusului (5) și a tibiei (4);
** = Aprecierea taliei bovinelor s-a făcut pe baza metapodiilor.

[5] Ibidem, p. 228.

Tabelul 5

Repartiţia vîrstelor de sacrificare a bovinelor în „şanţul de apărare" de la Dridu — „La metereze"

	Număr	%
pînă la 6 luni	—	—
6 luni	—	—
6—12 luni	1	4,8
1—1,5 ani	—	—
1,5 ani	—	—
1,5—2 ani	—	—
2—2,5 ani	1	4,8
2,5 ani	2	9,5
2,5—4 ani	7	33,3
peste 4 ani	10	47,6
TOTAL	21	100,0

vîrstă, de la 6 luni pînă la exemplare cu dentiţia în grad mediu sau avansat de uzură. În „şanţul de apărare" a fost surprins şi scheletul unui viţel (0—6 săptămîni), mort probabil la scurtă vreme după fătare şi aruncat pe fundul şanţului.

Ovicaprine. Materialul osteologic atribuit oilor şi caprelor este redus ca număr de piese, ponderea celor două specii sub raport alimentar fiind neglijabilă în comparaţie cu bovinele. Aspectul fragmentar al pieselor nu lasă îndoială asupra caracterului lor de resturi menajere. Asemănător constatărilor din celelalte aşezări contemporane, s-au înregistrat exemplare aparţinînd aproape tuturor categoriilor de vîrstă.

Sus domesticus. Cu numai cîteva fragmente osteologice identificate, porcul domestic nu a contat în economia alimentară. Constatarea este surprinzătoare deoarece în toate aşezările contemporane de pe întreg teritoriul ţării, inclusiv în aceea de la Dridu — Comana, porcul domestic este bine reprezentat alături de bovine şi ovicaprine, reprezentînd o componentă importantă din alimentaţie. Eşantionul studiat fiind suficient sub aspect statistic, este improbabil ca situaţia să se datoreze unui lot nereprezentativ.

Equus caballus. Cu 5,9% din totalul pieselor osteologice identificate, calul ocupă un rol relativ modest ca furnizor de hrană. Dealtfel, aceasta este ponderea sa în mai toate aşezările culturii Dridu. Un metacarp întreg permite aprecierea taliei exemplarului la 128,8 cm, valoare modestă dar nu discrepantă în raport cu cele întîlnite în aşezări medievale timpurii.

Canis familiaris. În afara celor 6 schelete de cîine mai mult sau mai puţin complete, s-au înregistrat alte 62 piese osteologice disparate. Craniile exemplarelor întregi n-au putut fi reconstituite decît parţial şi incomplet. Nu s-a putut deci calcula nici unul dintre cei trei indici (cefalic, al botului şi de lăţime a botului) care permit caracterizarea mai nuanţată a acestor exemplare provenind din umplutura „şanţului de apărare". Talia medie, calculată pe 20 piese întregi ale scheletului apendicular, este de 54,7 cm (tab. 6, 7). Se poate spune că sîntem în prezenţa unor cîini în marea lor majoritate de talie medie. Eliminînd eventualele diferenţe legate de

sex, repartiţia pe clase a taliilor sugerează prezenţa probabilă a două „varietăţi" de cîini de talie medie, folosiţi poate diferenţiat pentru paza locuinţelor şi a turmelor.

Felis domestica. A fost identificat un schelet de pisică domestică. Este vorba de un exemplar relativ tînăr, la care se mai observă urmele

Tabelul 6

Media şi limitele de variabilitate ale principalelor dimensiuni la *Canis familaris* în „şanţul de apărare" de la Dridu — „Lametereze"

	N	Lim	X		N	Lim	X
Craniu				*Humerus*			
$P - M^2$	6	63—73	70,8	Lung. max.	8	154,5—184,5	169,5
Prosthion-Akrokran	3	179—205	194,0	Lat. prox.	8	28—37	31,3
Prosthion-Basion	2	169 —182,5	175,7	Lat. diaf.	9	10,5—14	12,7
Prosthion-Staphilion	4	87—102,5	97,6	Lat. dist.	9	27,5—36	32,6
Staphilion-Basion	2	81,5—89	85,2	*Radius*			
Lat. min. frontală	5	34—42	37,7	Lung. max.	5	160,5—18	173,5
Lat. max. frontală	7	46,5—64	54,0	Lat. prox.	4	19—19,5	19,2
Lat. constr. postorb.	8	34,5—43,5	38,7	Lat. diaf.	6	11—14	12,8
Euryon-euryon	6	50,5—57	54,2	Lat. dist.	6	21,5—27	24,7
Lat. mx. cdl. occip.	6	37—43	40,1	*Femur*			
Mandibulă				Lung. max.	8	169—196	181,7
$P_1 - P_4$	5	36—44	41,1	Lat. prox.	6	34—43	37,4
$M_1 - M_3$	5	36—39	37,0	Lar. diaf.	9	12—14,5	13,3
$P_1 - M_3$	5	71—82	77,3	Lat. dist.	6	27—35	31,2
Lung. M_1	5	20,5—23,5	22,6	*Tibie*			
Gros. la jumăt. M_1	5	11—13	11,9	Lung. max.	10	168—204	186,0
Inălţ. post. M_1	5	24,5—27	25,4	Lat. prox.	8	30—36	33,4
				Lat. diaf.	11	11—14,5	12,9
				Lat. dist.	12	20—26	23,0

Tabelul 7

Repartiţia pe clase de vîrstă a taliei cîinilor din „şanţul de apărare" de la Dridu „La metereze"

TALIA*	50—52	52—54	54—56	56—58	58—60	60—62	TOTAL
Humerus	3	—	1	2	—	—	6
Radius	—	1	—	—	—	—	1
Femur	2	1	—	1	1	—	5
Tibie	3	1	—	2	—	—	6
Talia medie**	—	—	1	—	—	1	2
TOTAL	8	3	2	5	1	1	20

* = Pentru calcularea taliei s-au folosit indicii Harcourt;
** = Exemplarele întregi la care talia s-a putut calcula pe 2— n piese scheletice

cartilagiilor de creştere. Folosind tabelele dimensionabile ale lui M. Teicher[6] pentru separarea domestic/sălbatic (tab. 8), exemplarul a fost considerat a fi domestic.

Paleopatologie. S-au întîlnit cîteva piese osteologice cu semne de paleopatologie. O tibie stîngă de *Canis familiaris* : jumătatea distală

Tabelul 8

Dimensiunile scheletului de *Felis domestica*

	Lung. mx.	Lat. prox.	Lat. diaf.	Lat. dist.
Humerus	94	16	7	18
Ulna	106,5	—	—	—
Femur	101,5	19	8	19
Tibia	108	19	8	13,5

diafizară este îngroşată pe toată circumferinţa osului, în această zonă fibula sudată la tibie cu dispariţia completă a limitelor dintre cele două oase. Epifizele nu sînt afectate. Este foarte probabil vorba de un proces inflamator (osteomielită?). Şase coaste de *Canis familiaris* provenite de la acelaşi exemplar : cele şase piese prezintă fracturi în plan transversal (5) sau oblic (1), consolidate corect cu calusuri deformante. Sediul fracturilor este în regiunea curburii maxime costale sau uşor deviat către capătul sternal. Două fragmente costale de *Bos taurus* : cele două piese prezintă semnele unor fracturi, una în plan transversal şi alta în plan oblic, consolidate corect, cu calusuri puţin deformante. Un metatars cu cuboscafoidul adiacent : se observă un proces de artroză a articulaţiei genunchiului cu anchiloză parţială, avînd în vedere că suprafeţele de articulaţie cu astragalul şi calcaneul de pe cuboscafoid sînt normale. În schimb, întreaga suprafaţă articulară proximală a metatarsului este complet deformată, la fel ca şi suprafaţa de articulaţie a cuboscafoidului cu metatarsul. Se observă şi o bogată reacţie osoasă periarticulară la nivelul de contact al celor două oase prezente. Un cuboscafoid cu marele cuneiform drept : cele două piese sînt sudate, cu ştergerea aproape completă a limitelor dintre ele.

Se cuvine menţionată prezenţa unui astragal de cal, la care buza medială, în partea opusă tuberozităţii astragaliene, este străbătută de un orificiu circular cu diametrul de 5—6 mm, prin care piesa a fost agăţată ca obiect de podoabă (?). Se observă urme de tocire atît la nivelul orificiului prin care era trecut şnurul, cît şi pe buza medială în punctul cel mai proeminent prin care piesa se atingea de corp.

*

În încercarea de a sprijini desluşirea funcţiei pe care a avut-o „şanţul de apărare" ca şi cunoaşterea mai detaliată a aşezării căreia i-a apar-

[6] M. Teichert, Alt-Thüringen, 15, Weimar, 1978, p. 32—67.

ţinut acesta din urmă, considerăm necesare cîteva concluzii. Ele se bazează în special pe compararea materialului osteologic descoperit în umplutura şi pe fundul „şanţului de apărare" cu cel provenind din aşezarea de la Dridu—Comana şi din alte aşezări relativ contemporane din Cîmpia Română.

Comparaţia evidenţiază unele asemănări :

— specia cea mai bine reprezentată ca număr de piese este *Bos taurus* ;

— principalele dimensiuni prelevate şi taliile calculate pe baza oaselor lungi de bovine sînt asemănătoare în toate aşezările de care dispunem ;

— se înregistrează un procent asemănător de piese osteologice atribuite calului.

Apar totodată unele deosebiri importante :

— procentul foarte mare de piese osteologice aparţinînd bovinelor domestice (84,2%) descoperite în „şanţul de apărare" ; procentul este în realitate chiar mai mare, deoarece pentru a păstra cît mai aproape de realitate repartiţia procentuală pe specii a pieselor identificate, am omis din tabel unele fragmente cu semne de întrebare (resturi vertebrale, coaste, fragmente de craniu altele decît coarnele şi piesele cu dentiţie) ;

— lipsa aproape totală (0,7 %) a pieselor atribuite porcului domestic, foarte bine reprezentat în celelalte obiective contemporane ;

— procentul redus de ovicaprine (4,8%), mult mai mic decît în alte aşezări contemporane ;

— particularităţi în privinţa sacrificării diferitelor categorii de vîrstă a bovinelor, cu procent neglijabil de animale tinere sau imature sacrificate, deosebind situaţia din „şanţul de apărare" faţă de aceea de la Dridu — Comana şi din alte aşezări ;

— lipsa completă a pieselor osteologice de animale sălbatice, care în celelalte aşezări sînt constant prezente.

Deosebirile semnalate se amplifică prin descoperirea pe fundul „şanţului de apărare" a unui număr apreciabil de schelete de cîine, animale probabil moarte accidental şi aruncate acolo, precum şi a unui schelet de pisică şi a unuia de viţel foarte tînăr, permiţînd aceeaşi interpretare. Se pune deci problema utilizării „şanţului de apărare", cel puţin în faza finală a funcţionării sale, ca loc de depozitare a reziduurilor şi resturilor menajere, a cadavrelor de animale moarte accidental, interpretare susţinută şi de prezenţa tot pe fundul acestui şanţ a numeroase fragmente ceramice provenind de la piese ce se întregesc parţial. Cel puţin în epoca în care au ajuns pe fundul „şanţului de apărare" şi în umplutura lui materialele zooarheologice prelucrate, este foarte puţin probabil ca el să fi avut un rol militar.

Structura pe specii a acestor materiale, total diferită de aceea din alte aşezări relativ contemporane, procentul foarte ridicat de piese de bovine, absenţa aproape totală a celorlalte specii importante în alimentaţie, lipsa animalelor vînate, sugerează utilizarea incintei mărginite de „şanţul de apărare" ca loc pentru adăpostirea unei turme de bovine. Cei care păzeau şi îngrijeau turma şi-au asigurat hrana aproape exclusiv pe seama acesteia. Interpretarea explică în bună măsură şi prezenţa în „şanţul

de apărare'' a numărului mare de schelete de cîini, animale folosite la paza și manevrarea turmei și care au putut muri accidental.

Un semn de întrebare ce rămîne deocamdată fără răspuns este motivul pentru care nu s-a adoptat aici o îngrăditură de lemn care pentru paza și integritatea vitelor ar fi fost mai economică și chiar mai lipsită de pericole în ceea ce privește pericolul accidentării animalelor. S-ar putea ca reconstituirea detaliilor „șanțului de apărare'', eventual existența unei căptușeli din lemn care se continua în elevație deasupra solului, să dea răspuns întrebării.

LE MATÉRIEL OSTÉOLOGIQUE ANIMAL DÉCOUVERT DANS L'ÉTABLISSEMENT DES XIe—XIIIe SIÈCLES DE DRIDU „LA METEREZE'', DÉP. D'IALOMIȚA

RÉSUMÉ

Sont présentés les résultats de l'étude du matériel ostéologique animal découvert dans l'ainsi-dite „fossé de défense'' se trouvant prés l'établissement des XIe—XIIIe siècles de Dridu, sur la rive sud d'Ialomița. On a identifié 1194 pièces ostéologiques et aussi 8 squelettes plus ou moins complets (6 de chien, un de chat domestique et un de bovins). La majorité considerable des fragments ostéologiques identifiées ont été attribues au bovins (84,2%); les ovicaprins (4%) et les suines (0,7%) representent un pourcentage negligeable.

La structure par espéces — totalement différente de celle des autres établissements contemporaines de la Plaine Valaque, aussi que le manque totale des espèces sauvages, nous ont permis de supposer que l'enclos bordé par la dite „fossé de defense'' a été utilisé comme abri, trés probablement pour un troupeau de bovins.

CASTRUL DE LA HOGHIZ ÎN LUMINA UNOR NOI DESCOPERIRI MONETARE

de CORNELIU POPA

În vara anului 1988 am găsit în colecția profesorului de istorie Silviu Lancea de la Școala generală Hoghiz (jud. Brașov) doi denari romani [1]. Din informațiile obținute rezultă că monedele au fost descoperite în primăvara anului 1986 pe teritoriul castrului de doi elevi care le-au încredințat profesorului. Elevii cu care au stat de vorbă au relatat că au găsit monedele lîngă zidul de est al castrului. Deplasîndu-ne la fața locului, am stabilit locul descoperirii, indicat de elevi, și am constatat că monedele fuseseră găsite pe nivelul de călcare al castrului de piatră în zona în care se făcuseră săpături în anii 1976 și 1977 de către cercetătorul clujean D. Protase.

Iată cele două monede (fig. 1) :

1. AR. Traian, 2,63g, 18 mm ; BMC III, p. 114, Roma, grupa a VI-a, a. 112—117 ;
2. AR. Hadrian, 2,85g, 19 mm ; BMC III, p. 246, Roma, grupa a II-a, a. 118.

Fig. 1. 1 denar de la Traian ; 2 denar de la Hadrian.

[1] Monedele se află în colecția profesorului S. Lancea care ne-a permis să le publicăm. Îi mulțumesc și pe această cale dr. Alexandru Barnea pentru sprijinul în reelaborarea articolului prezent.

Monedele pe care le prezentăm întregesc cu încă două exemplare numărul denarilor de la Traian și Hadrian descoperiți în zona de sud-est a Transilvaniei, de felul celor de la Hărman, Rîșnov și Brașov [2]. În același timp, ele vin să completeze informațiile noastre despre castrul de la Hoghiz, importantă fortificație romană de pe malul Oltului.

Castrul de la Hoghiz, aflat în fața comunei Ungra, pe malul stîng al rîului, a fost cercetat sistematic în anii 1949 [3], 1975 și 1976 [4]. De formă dreptunghiulară, i s-au putut preciza două faze de construcție: prima, de pămînt, cînd s-a ridicat o incintă dublă alcătuită din două rînduri de palisadă la distanța de 3 m una de alta, cu berma de 2,50 m și șanț ai cărui pereți sînt drepți; a doua fază, cînd peste castrul de pămînt s-a ridicat cel de piatră care păstrează, în general, dimensiunile castrului de pămînt de cca, 220 × 165 m. Este un castru cu dublu zid, cel interior de 2,70 m, iar cel exterior de 0,90 m, avînd temelia din blocuri mari de piatră legate cu mortar, iar paramentul este clădit din blocuri de piatră fasonată. Colțurile castrului sînt rotunjite și prevăzute cu cîte un turn [5]. Acest castru, împreună cu cele de la *Caput Stenarum* și de la Brețcu, prezintă, prin alcătuirea incintei duble, o particularitate remarcată pînă acum doar la castrele din colțul de sud-est al Transilvaniei [6].

În castrul de la Hoghiz au staționat mai multe unități militare auxiliare, precum *ala I Asturum*, *cohors III Gallorum* și, probabil, *numerous Illyricorum*, așa cum o dovedesc inscripțiile și materialele tegulare provenite din descoperiri întîmplătoare sau sistematice de acolo [7]. Dintre descoperirile monetare din castru și din așezarea civilă din apropiere sînt semnate în literatura de specialitate emisiuni de la Traian, Antonius Pius, Severus Alexander, Iulia Mameea și Gordian al III-lea [8], precum și emisiuni de după retragerea stăpînirii romane din Dacia, de la Probus, Diocletian, Constantius Chlorus, Maximin Daza, Constantin cel Mare, Constantin al II-lea, Constantius al II-lea, Iulian Apostata, Iovian, Valentinian, Gratian, Valentinian al II-lea, Theodosius și Arcadius [9].

Monedele pe care le-am prezentat se înscriu în rîndul celor sigur găsite în castru, fiind și cele mai vechi. Opinăm că ele aparțin fazei a doua a castrului de la Hoghiz, adică a castrului de piatră ridicat în primii ani ai domniei lui Hadrian, poate chiar în anul 118, după victoria trupelor guvernatorului Q. Marcius Turbo împotriva sarmaților iazigi și roxolani. Față de aceste evenimente, Hadrian a luat măsuri de fortificare a graniței estice pe linia Oltului și de reorganizare a provinciei cucerite de Traian la prima diviziune administrativă prin constituirea provinciilor Dacia Inferior și Dacia Superior [10]. Cu acest prilej a fost adusă la Hoghiz o *vexillatio* a Legiunii a XIII-a Gemina care, pe lingă construcția castrului a ridicat și un monument imperial de piatră din care s-a păstrat un fragment descoperit în anul 1940 în ruine și aflat astăzi la muzeul din Sibiu. Întregirea inscripției a dat naștere unor discuții contradictorii [11] și a fost rezolvată printr-o lectură plauzibilă abia de curînd [12].

Rezultă așadar că monumentul dedicat lui Hadrian s-a făcut concomitent cu ridicarea castrului de zid, în perioada cînd împăratul se afla în Dacia și reorganiza provincia cucerită de Traian, foarte probabil în anii 118—119 e.n., așa cum o dovedesc și monedele de care ne-am ocupat la începutul acestor rînduri.

[2] Maria Chițescu, Mariana Marcu, Gh. Poenaru Bordea, Cumidava 11, Brașov, 1978, p. 17.

[3] K. Horedt, SCIV, 1, 1950, p. 124; idem, Materiale, 1, 1953, p. 788—789.

[4] D. Protase, Sargeția, 13, 1977, p. 191—202.

[5] Cr. M. Vlădescu, *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986, p. 81; idem, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983, p. 117.

[6] D. Protase, în *Limes XI*, Budapesta, 1977, p. 307—309.

[7] IDR III/4, p. 183—192.

[8] K. Horedt, Materiale, 1, 1953, p. 796: D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 94.

[9] K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, București, 1963, p. 32—34; D. Protase, *op. cit.*, p. 165.

[10] Cr. M. Vlădescu, *Fortificațiile ...*, p. 95; V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea XIII Gemina*, Cluj-Napoca, 1985, p. 23.

[11] V. Moga, *op. cit.* p. 69; IDR III/4, p. 8—14.

[12] IDR III/4, p. 184.

THE HOGHIZ CAMP IN THE LIGHT OF SOME NEW MONETARY DISCOVERIES

Summary

The author presents two imperial Roman denarii issned by Rome, one from Trajan in the years 112—117 A. D. and the other one from Hadrian in 118 A.D. They have been discovered on the Olt Valley in the Roman camp from Hoghiz (the Brașov district). This camp which has two phases of construction, one of earth and the other of stone, is similar to the other two from *Caput Stenarum* and Brețcu.

Our opinion is that the coins belong to the second phase (that means to the stone one) erected at the beginning of Hadrian's rule on the occasion of the first administrative division of Dacia, maybe even in the years 118—119 A.D., by a *vexillatio* of the 13-th Gemina Legion which also erected an imperial monument, out of which a fragment has been kept an recently completed.

This inscription (IDR III/4, 230) confirms once more the mentioned opinion.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1.1 denarius from Trajan ; 2 denarius from Hadrian.

DIN NOU DESPRE FLAVIUS GERONTIOS, PREFECT AL CONSTANTINOPOLULUI

de I. BARNEA

Binecunoscut specialiştilor din ţara noastră în urma a două importante descoperiri arheologice: o mică greutate de sticlă în formă de monedă (deneral) de la *Sucidava* — Celei [1] şi o balanţă de bronz găsită la *Dinogetia* — Garvăn [2], *Flavius Gerontios* a fost identificat cu înaltul personaj despre care istoricul Theophanes ne informează că, pe la anul 561, pe cînd era „prefectul oraşului Constantinopol" (ὁ ἔπαρχος τῆς Πόλεως), a fost acuzat că ar fi participat la un complot împotriva împăratului Iustinian, dar că, fiind găsit nevinovat, a fost achitat [3].

Ceea ce nu se cunoaşte este că balanţa de la Dinogetia a fost găsită în stratul masiv de incendiu, pe care, mai tîrziu, semnatarul acestor rînduri l-a atribuit marei invazii a kutrigurilor lui Zabergan, din martie 559 [4]. La această constatare am ajuns coroborînd informaţia lui Gh. Ştefan, că balanţa a fost descoperită, „la 1,80 m adîncime, în ruinele unei clădiri romane tîrzii, adică datînd de prin sec. VI al erei noastre" [5], cu cele consemnate de acelaşi autor în carnetul personal de săpături în ziua de joi, 25 iulie 1946, p. 138, carnet pe care l-am consultat recent în arhiva Institutului de Arheologie şi din care rezultă că, într-adevăr, importantul obiect a fost găsit în stratul masiv de incendiu amintit mai sus. Acelaşi lucru se poate deduce şi din faptul că „mijlocul tijei (balanţei) este îndoit din cauza greutăţii pietrelor provenind din dărîmăturile zidurilor" [6], la care adăugăm observaţia făcută de noi imediat după descoperirea piesei, cînd aceasta încă purta urme puternice de arsură.

Toate cele de mai sus duc la concluzia că balanţa este anterioară anului 559 şi că deci (Flavius) Gerontios, al cărui nume este înscris pe ea, a fost prefect al Constantinopolului mai înainte de cînd se credea pînă acum, poate chiar cu începere din anii 557 sau 558, funcţionînd în această înaltă funcţie, cu sau fără întreruperе, pînă în anii 561—562. În sprijinul unei astfel de presupuneri trebuie citat faptul că pentru intervalul de timp dintre anii 557—561 nu se înregistrează vreun alt prefect al Constantinopolului, mai înainte fiind cunoscut Musonios, în anul 556, iar imediat după aceea Prokopios, în anul 563. Trebuie amintit de asemenea că, cu douăzeci de ani mai înainte, tot în timpul domniei lui Iustinian, Longinos fusese prefect al Constantinopolului în anii 537—539 şi 542 [7], deci o perioadă aproape identică cu cea presupusă de noi pentru Flavius Gerontios.

Presupunerea că Flavius Gerontios s-a menţinut un timp mai îndelungat în funcţia de prefect al Constantinopolului este susţinută şi de numărul mare de greutăţi de sticlă pentru verificarea monedelor de aur, purtînd numele lui în această calitate, şi anume, şapte exemplare, cunoscute pînă acum, dintre care şase găsite pe teritoriul fostei capitale a Imperiului bizantin şi împrejurimi sau în Asia Mică [8], iar unul singur mai departe, pe malul stîng al Dunării Inferioare, la *Sucidava* — Celei (v. mai sus, nota 1). La acestea se adaugă balanţa de bronz de la *Dinogetia* (v. mai sus, nota 2), piesă unică în felul ei. În legătură cu aceasta trebuie observat că ea este singura care-l menţionează pe (Flavius) Gerontios cu înalta funcţie pe care o deţinea: ὁ

[1] N. Bănescu, BSH 26, 2, 1915, p. 223—224; D. Tudor, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 165, fig. 18, 2; Em. Popescu, IGLR, nr. 302 (cu bibliografia).

[2] Gh. Ştefan, SCIV, 1, 1950, 2, p. 152—162; Idem, în *Omagiu lui Petre Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 141—145; Em. Popescu, IGLR, nr. 247 (cu bibl.).

[3] *Chronographia*, I. Bonn, 1839, p. 363 (= De Boor, I, 1883, p. 235). E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, II, Paris, 1949, p. 778 şi 799; Gh. Ştefan, SCIV 1, 1950, 2, p. 160—161.

[4] I. Barnea, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 258.

[5] Gh. Ştefan, *op. cit.*, p. 152.

[6] *Ibidem.*

[7] A se vedea lista prefecţilor Constantinopolului de la Iustin I la Heraclius, la Denis Feissel, RN, 6, 1986, 28, p. 120, nota 3.

[8] Gustave Schlumberger, RÉG, 8, 1895, p. 67, nr. 11: două exemplare, la British Museum; Dr. Mordtmann, BZ, 7, 1898, p. 605, nr. 5; G. Zacos — A. Veglery, *Byzantine lead seals*, I, 3, Basel 1972, p. 1691—1692, nr. 2996, a, b, c (trei exemplare).

μεγαλοπρεπέστατος ἔπαρχος Πόλεως (= *magnificus* sau *magnificentissimus praefectus Urbi*) [9]. Micile greutăţi de sticlă, amintite mai înainte, fiind de dimensiuni circulare mult mai reduse (diam. 2—2,5 cm), nu au loc şi pentru această menţiune. În schimb, ele prezintă în centrul feţei principale bustul lui Flavius Gerontios, iar împrejur inscripţia cu prenumele prescurtat (Φλ.) şi numele aproape întreg (Γεροντί(ου)), fiind singura categorie de documente care ne ajută să cunoaştem ambele nume ale înaltului demnitar bizantin.

DE NOUVEAU AU SUJET DE FLAVIUS GÉRONTIOS, PRÉFET DE CONSTANTINOPLE

Résumé

L'auteur fait la précision que la balance de bronze trouvée à *Dinogetia*, sur laquelle est inscrit le nom de *Flavius Gérontios*, préfet de Constantinople sous Justinien Ier, a été découverte dans la couche massive d'incendie attribuée plus tard à la grande invasion des Kotrigoures de Zabergan, en mars 559. Ça veut dire qu'elle est antérieure à cette date et que, très probablement, Flavius Gérontios a été préfet de Constantinople en commençant des années 557—558, en fonctionant, avec ou sans interruption, jusqu'en 561—562. Pendant cet intervalle de temps on ne connaît pas un autre préfet de Constantinople.

[9] Deşi cele două litere *MΓ* (Γ suprapus lui *M*) solicită mai degrabă întregirea cu adjectivul μέγας a epitetului ce însoţeşte numele prefectului Gerontios (Gh. Ştefan, *op. cit.*, p. 157), totuşi preferinţele bizantine îndreptăţesc adoptarea pentru acelaşi epitet a superlativului μεγαλοπρεπέστατος (Idem, *Omagiu*..., p. 14—1), mai potrivit, se pare, decît adjectivul μεγαλοπρεπής (P. Ş. Năsturel, BZ, 60, 1967, p. 239).

CRONICA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE EFECTUATE ÎN 1989 DE INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE DIN BUCUREŞTI

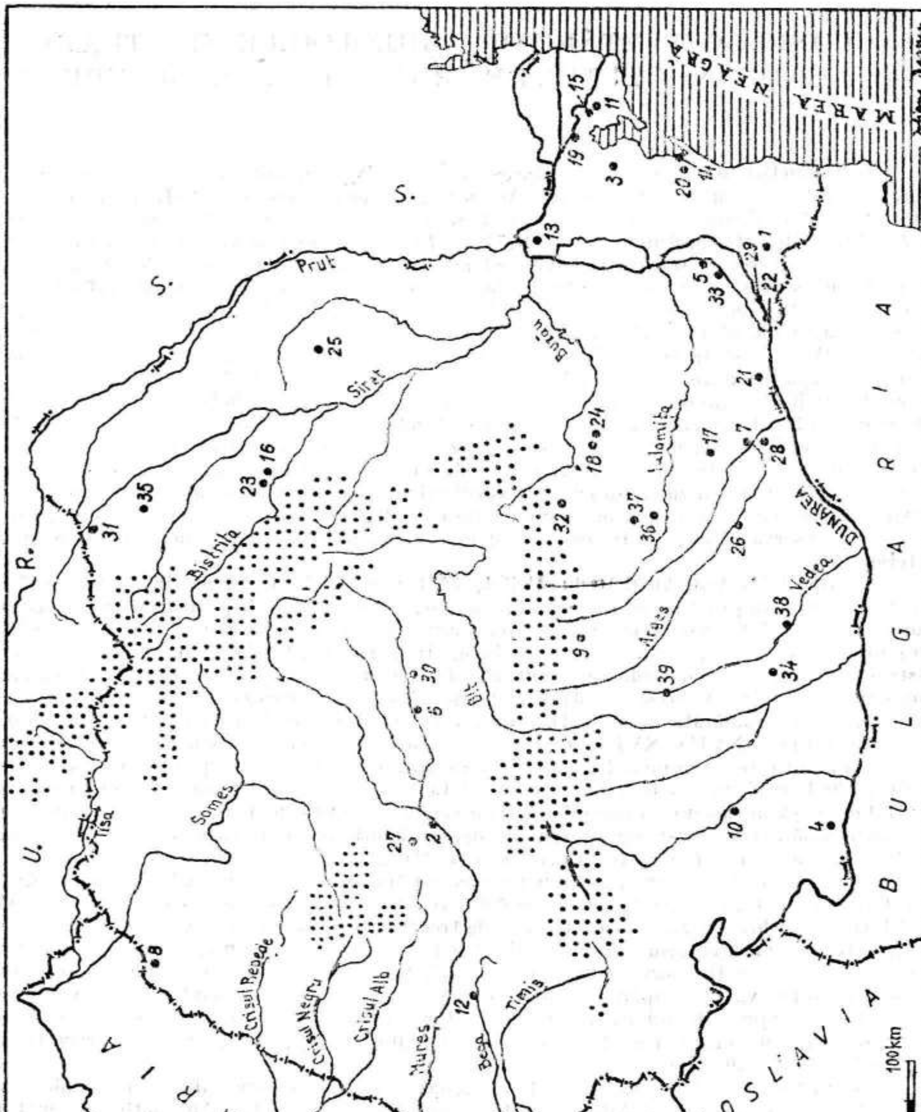
1. **Adamclisi**, jud. Constanţa, cetatea *Tropaeum Traiani*. Colectiv: Ion Barnea, coordonator ştiinţific; Alexandru Barnea, arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, IAB şi Mihai Ionescu, prof. Mangalia; Gheorghe Papuc, MINAC. Fonduri IAB şi resp. MINAC. *Sectorul central (C—D)*, AB, MMC, MI. Secţiunea E—V, S17F, în *basilica forensis* la cca. 3 m de zidul de N al acesteia, cu lărgirea prin sondaje în nava centrală şi de V. Descoperiri în nava de V; două pavaje de cărămidă succesive în nava centrală; faze constructive racordate la stratigrafie mai clar înregistrabile în aceeaşi navă; în nava de E, fundaţia zidului de E urcă spre N ca şi în colţul opus pe diagonală, către S. Fazele întregistrate stratigrafic şi parţial constructiv sînt databile între sec. II—VI e.n. În basilica D s-a reluat caseta c. 8; s-a delimitat mai exact instalaţia cu hypocaust reparată anterior; vestigiile de aici se succed între sec. I—VI. Casetele c. 9 şi 10, în extremitatea de S a transeptului, la V şi E: de la solul actual, zidurile transeptului au fundaţii adînci de cca 3 m fragmente de tencuială cu frescă colorată şi stucatură aparţinînd unui edificiu mare anterior. Înregistrări stratigrafice şi de faze constructive; situaţiile anterioare basilicii au fost mult deranjate de fundarea şi refacerile acesteia (AB). *Sector B, extra muros*. Gh. P. Sondajul de verificare efectuat in zona edificiului a cărui salvare a început anterior a confirmat ipoteza existenţei unei mari bazilici paleocreştine cu absidă poligonală (Gh. P., A. B). *Alte puncte*. A.B. şi M.I. Noi observaţii de teren, în special la apeductul dinspre Şipote, în zona unde fusese reperat anterior (AB).

2. **Alba Iulia**, jud. Alba. Radu Heitel, IAB, Fonduri IAB. În continuarea cercetărilor din 1987—1988, în primul rînd s-a executat, la aproximativ 30 m de palatul Apar, o nouă secţiune notată S II N. Peste straturile de epocă romană, s-a identificat următoarea succesiune: un strat de pietre brute, format, foarte probabil, în urma unor lucrări de demantelare a zidului castrului roman, lucrări databile în cursul celei de-a doua jumătăţi a sec. al XI (f. probabil sub Ladislau V — 1076—1095) şi trei straturi din sec. XII — căpăcuite de un nivel de telescopare databil în prima jumătate a sec. XIII. Pînă la nivelul actual de călcare s-au identificat straturi de nivelare din sec. XVII şi XVIII. O descoperire ieşită din comun o constituie un cuptor a cărui structură aminteşte un anumit tip de cuptor roman, cuptor cercetat aproape în mod complet şi datat, pe baze sigure, pe la mijlocul sec. XII. Cercetările în această zonă — de fapt aflată în spaţiul de N—V al castrului Legiunii a XIII-a Gemina — vor continua, date fiind descoperirile efectuate pînă acum descoperiri prezentînd pentru istoria oraşului, în special, în cursul epocii postromane, o importanţă cu totul deosebită (RRH).

3. **Babadag**, jud. Tulcea. Colectiv: Sebastian Morintz, IAB responsabil; Ernest Oberländer-Tîrnoveanu, Emil Moscalu, MIR. Fonduri IAB, MIR şi MDDT. În zona centrală a aşezării hallstatticne au fost degajate locuinţe din cele trei faze Babadag şi respectiv gropi de provizii. Se remarcă ceramica cu ornamente specifice fazei Babadag I, şi în unele cazuri asocierea acestora cu vase de tip Belezcrke. În secţiunea XIII, pe panta de SV a dealului, au fost intersectate şanţul şi valul de apărare hallstattian, precum şi zidul de incintă din epoca romană tîrzie. Pentru săpăturile anterioare din 1962—1968, 1970—1971, 1973, 1976—1987, v. Dacia, N.S., 8, 1964, 109—118; Peuce, 2, 1971, 19—24; Materiale, 16, 1986, 58—64; Thraco-Dacica, 8, 1987, p. 39—69 (SM).

4. **Bistreţ**, jud. Dolj. Colectiv: Ion Chicideanu, IAB (responsabil), Monica Chicideanu, MBT, Rodica Medinceanu şi Adrian Ioniţă de la UB. Fonduri IAB. Au continuat săpăturile în necropola de incineraţie situată pe insula Ostrovogania din mijlocul lacului Bistreţ. În campania din 1969 au mai fost descoperite încă 8 morminte de incineraţie aparţinînd culturii Gîrla Mare şi începutului epocii fierului, în total fiind cercetate 40 de morminte. De un interes aparte sînt mormintele 35 şi 36 care documentează o fază timpurie a culturii Gîrla Mare, mai puţin cunoscută în aval de Porţile de Fier şi prezentînd analogii cu grupul Szeremle (IC).

5. **Borduşani**, jud. Ialomiţa. Colectiv: Silvia Marinescu-Bilcu, IAB; Gheorghe Trohani, Dragomir Popovici, MR; Gheorghe Matei, MI. Fonduri MIR şi MI. Au continuat săpăturile

MAREA NEAGRA
U. R. S. S.
Prut
Siret
Bistrita
Somes
Tisa
Crisul Repede
Crisul Negru
Crisul Alb
Mures
Bega
Timis
Olt
Arges
Ialomita
Buzau
Vedea
DUNAREA
BULGARIA
UNGARIA
R.S.F. IUGOSLAVIA
0
100km
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39

de pe Popina aflată în fosta Baltă a Ialomiţei degajîndu-se complet două locuinţe La Tène (nr. 2 şi 4) a căror cercetare începuse în 1988. S-a descoperit cea de-a doua vatră a locuinţei 2, dovadă a împărţirii ei în cel puţin două încăperi. Din acelaşi nivel de locuire mai menţionăm o vatră decorată cu nervuri mari şi largi, o toartă de amforă cu ştampilă, precum şi o apreciabilă cantitate de fragmente de vase (amfore, căni, strecurători, fructiere etc.). În acelaşi timp s-au descoperit o serie de materiale ceramice gumelniţene, provenind dintr-un nivel distrus atît de locuirile La Tène cît şi de o necropolă Cernavoda (SMB).

6. **Bratei**, jud. Sibiu. Eugenia Zaharia, IAB; Ligia Bîrzu, FIB. Fonduri IAB, AR şi locale. S-a lucrat în continuare, în aşezarea nr. 2, pe o suprafaţă de 400m², în care au fost deschise trei secţiuni (nr. 52, 53, 54) lungi de 65—70 m. S-au terminat de lucrat două bordeie începute în 1988 (nr. 90 şi 91) şi s-au descoperit încă cinci, din care două au fost cercetate ordonat prin săpături; celelalte, distruse în cea mai mare parte de nisipărie, au fost situate cu aproximaţie în planul general, iar materialul ceramic recuperat parţial. În afara locuinţelor, izolat, s-a găsit şi un mic cuptor de gospodărie. Semnalăm ca foarte importante bordeiele nr. 90 (6,80 × × 5,96 m) şi nr. 91 (8,90 × 4,36 m) pentru dimensiunile lor foarte mari, cît şi pentru groapa lor care poate fi împărţită în două şi trei spaţii. Toate complexele de locuire descoperite aparţin aşezării din sec. XII—XIII (EZ).

7. **Budeşti**, jud. Călăraşi. Colectiv: Valeriu Sîrbu şi Stelian Pandrea, MBr; Traian Popa, MC; Paul Damian, MIR, Mihai Simon, IAB. Fonduri salvare datorită canalului Dunăre-Bucureşti. Săpăturile au fost efectuate pe terasa stîngă a Dîmboviţei, în mai multe puncte. P. Traian, P. Damian şi M. Simon au cercetat zona din punctul 5. Fără să existe un strat de cultură propriu-zis, au fost descoperite fragmente gumelniţene (aşezarea de tip tell se afla pe un martor de eroziune din apropiere), fragmente hallstattiene tîrzii, fragmente dacice şi un bordei cu multă ceramică sarmată. Un mic sondaj a fost efectuat şi pe tell-ul gumeniţean (notat punctul 4), fără să fie atinsă vreo locuinţă (MS).

8. **Carei**, jud. Satu Mare. Petre Roman, responsabil, IT; János Németi, Sc. gen. nr. 1 Carei; Neţa Iercoşan, Muz. Carei. Fonduri IAB. a) În punctul „Bobald" s-au continuat săpăturile în stratul aparţinînd culturii Otomani din aşezarea tell, fortificată în perioada culturii Nir II S-au descoperit mai multe locuinţe, cu un bogat material arheologic (ceramică, un pumnal de bronz) aparţinînd perioadei clasice a culturii Otomani. b) Căpleni- „Cetate" — aşezare sub formă de atol, cu şanţ circular (dublu?), strat de cultură, gros pînă la 40 cm, aparţinînd culturii Nir, faza II. Petre Roman, Ioan Németi, Thraco-Dacica, 11, 1990, sub tipar (PR).

9. **Câmpulung**, jud. Argeş, punctul Jidova. Constantin C. Petolescu, IAB. Fonduri IAB. Cercetări în castrul de pămînt, situat la cca 300 m S de castrul de piatră. S-au urmărit, printr-o secţiune de 20×2 m, precizarea sistemului de fortificaţie de pe latura de V (cercetări din 1987 nu au fost destul de concludente). S-a identificat valul (parţial); de la palisada incendiată, strat de arsură scurs spre interior. O parte din *vallum* şi *fossa* se află într-o grădină particulară, neputînd fi cercetate. S-au mai trasat alte două mici secţiuni (largi de 11, respectiv 13 m, late de 2 m), paralele cu S2/1988 (la capătul de S al acesteia). S-au identificat iarăşi urmele barăcii militare; fragmente de ţigle şi cărămizi, precum şi urmele a doi stîlpi (CCP).

10. **Coţofenii din Dos**, jud. Dolj. Punctul „Cetatea Jidovilor" („la Jidovii"). Colectiv: Vlad Zirra, IAB, responsabil; C. Trohani, MIR; P. Gherghe, MOC; N. Conovici şi V. V. Zirra, IAB. Fonduri IAB. Aşezare getică fortificată. Atenţia a fost îndreptată asupra lămuririi situaţiei extremităţilor sistemului de apărare, compus iniţial dintr-un zid sec de cărămizi de chirpic ars, ulterior dintr-un val de pămînt care a folosit resturile zidului amintit ca element de întărire şi stabilizare. În extremitatea nordică a sistemului de apărare s-a putut observa cu limpezime o zonă de răvăşire şi ardere intenţionate ale zidului de cărămidă, evident legate de distrugerea violentă a acestuia în cursul sec. IV î.e.n. O altă preocupare a fost aceea de a încerca reconstituirea, la scară mică, a unui cuptor de ars cărămizi de chirpic şi, respectiv, obţinerea unor şarje de cărămizi şi pămînt argilos ars, utilizat ca emplecton. Rezultatele, deşi nu depline, drept pentru care experimentul ar trebui reluat, au fost satisfăcătoare (VZ).

11. **Dunavăţul de Jos**, com. Independenţa, jud. Tulcea. „Cetatea Zaporojenilor". Alexandru Barnea, IAB şi Mihail Zahariade, CSCTIM. Fonduri CSCTIM. A colaborat Adrian Popescu, student FIB. S-a continuat către V secţiunea S1 E—V, lată de 2 m, pe o lungime de încă cca. 30 m şi peste latura de V a fortificaţiei. Zidul întîlnit are aceeaşi structură şi grosime (cca. 2,66 m) cu acela de E secţionat în 1987. În apropierea imediată a acestuia, în interior, două straturi succesive sub dărîmăturile de piatră şi moloz, pe o distanţă la E de cca 3 m cel superior (gr. cca 25 cm) şi cca 2,50 m cel inferior. Nivelul ultim înregistrabil este cu cca. 10 cm mai sus de soclul zidului, lat de cca 15 cm. La exterior, zidul era protejat de o bermă din lut bătut, placată iniţial cu piatră şi lată cca 70 cm De la ea către V, în pantă de cca 20° lungă la cca 8m, dalaj neregulat de piatră. Fundaţia zidului se termină faţă de cota lui maximă păstrată la cca 4 m. Perpendi-

cular pe S1 la cca 26 m V de zidul de E s-a trasat și început secțiunea S2 pe direcția N—S doar în porțiunea către S, cca 18 m pînă la zidul de incintă. Ca și în porțiunea centrală a S1, în S2 numeroase intervenții postantice au deranjat situațiile arheologice. Fragmente ceramice diverse, în majoritate din sec. III—IV e.n., precum și din perioada de trecere de la epoca bronzului la Hallstatt. *Cercetări de teren în zonă.* Urme ale unei *villa* către N; ceramică fragmentară La Tène elenistică, romană din sec. II—VI, alogenă și medievală timpurie etc., în special către V (AB).

12. **Făget**, jud. Timiș, Punctul „Cetate". Colectiv: Radu Popa, IAB; Alexandru Rădulescu, MBT, Dan Căpățînă, MMC, D. Tomoni, Lic. Făget, Z. Pinter, Lic. Oțelul Roșu, Florentina Voicu, studentă. Fonduri IAB, MMC, MBT și locale. Au fost continuate cercetările din cetatea medievală (sec. XVI—XVII), începute din 1987. Săpătura s-a axat pe zona intrării principale în fortul central, pe latura estică a acestuia, precum și în cetatea exterioară cu palisadă de lemn și șanț de apărare cu apă, care a fost sondată integral pe axul N—S. S-a verificat folosirea spoliilor romane la ridicarea cetății medievale. Inventar arheologic bogat, merită semnalate în special tăvițele de lut medievale tîrzii. S-au executat lucrări de conservare și marcare pe teren a incintei de zid a fortului central (RP).

13. **Garvăn**, *Dinogetia*, jud. Tulcea. Alexandru Barnea, responsabil, IAB. Fonduri IAB. *Sector D*, zona intersecției *cardo-decumanus*. S-a continuat cercetarea în suprafață prin îndepărtarea martorilor dintre casetele C. 2—b. 2, b.2—a. 2, b. 5—c. 5, precum și în zona porții de V, la exterior. Prin scăderea aproape totală a apei din brațele gîrlei Lățimea datorită punerii în practicare a proiectului de desecare a întregii zone de baltă (lucrare cu efecte economice și ecologice deosebit de grave) s-a putut observa așa-numitul „pod", adică porțiunea anterior aflată sub ape a drumului roman care traversa gîrla prin vad, pavat cu piatră și care ducea către poarta mare a fortificației venind dinspre V (AB).

14. **Histria**, com. Istria, jud. Constanța. 1. Alexandru Suceveanu, IAB; Crișan Mușețeanu, MIR; Octavian Bounegru, MINAC. Fonduri IAB. Au continuat cercetările la *marea bazilică creștină* din centrul Histriei. S-a epuizat dezvelirea navei de N a acesteia constatîndu-se pe de o parte existența unei încăperi adosate la E depășind aliniamentul absidei —, pe de alta faptul că cea mai mare parte a pavajului navei a fost distrusă încă din antichitate. Marea bazilică suprapune parțial o altă bazilică, mai mică, construită probabil în sec. IV e.n. (AS). 2. „*Histria-Pod*". Konrad Zimmermann, Univ. Rostock, RDG; Alexandru Avram, IAB. Fonduri IAB. Prin continuarea cercetărilor s-a confirmat faptul că locuințele dezvelite aparțin unui complex de ferme din *chora* Histriei, a cărui înflorire maximă se situează în sec. IV î.e.n. (AA).

15. **Independența**, jud. Tulcea. Colectiv: Mihail Zahariade, CSCITM; Alexandru Suceveanu, IAB; Florin Topoleanu, MDDT· Fonduri CSCITM. Cercetările s-au concentrat în trei puncte: 1. Zona extramurană de la V cu precizarea succesiunii bermelor zidului de incintă și a primului val de pămînt: 2. Dezvelirea în suprafață a cetății de sec. VI e.n.; 3. Dezvelirea turnului de E a porții din nordul cetății (AS).

16 **Izvoare**, com. suburbană Dumbrava Roșie, municipiul Piatra Neamț, jud. Neamț. Colectiv: Silvia Marinescu Bîlcu, IAB: Marius Alexianu și Elena Ciubotaru, MPN. Fonduri IAB, MPN. A fost descoperit un mormînt din sec. IV e.n. și s-au degajat porțiuni din locuințele 2, 4 și 8, identificîndu-se și cercetîndu-se parțial încă o locuință (nr. 9). Toate aparțin locuirilor Cucuteni A din această stațiune. Pe o porțiune limitată s-a săpat de asemenea și în nivelurile Precucuteni II și III. Pe lîngă ceramică și statuete antropomorfe tipice culturilor Cucuteni și Precucuteni, în nivelul cucutenian mai menționăm și descoperirea unor unelte de aramă (SMB).

17. **Măriuța**, com. Belciugatele, jud. Călărași. Mihai Simon, IAB. Fonduri IAB. Săpăturile au confirmat din punct de vedere stratigrafic cele două niveluri aparținînd culturii Gumelnița, stabilite anterior. Au fost delimitate, cu multă exactitate, cîteva din locuințele primului nivel (de jos în sus). Descoperirea unui ac de cupru cu dublă volută, specific fazei Gumelnița B1, într-una din aceste locuințe, a clarificat încadrarea cronologică a așezării, cît și poziția cronologică a importurilor de tip Stoicani-Aldeni, descoperite aici (MS).

18. **Năeni**, Jud. Buzău. Colectiv: Ion Chicideanu, IAB (responsabil), Monica Chicideanu, MBT, Emil Lupu, Rodica Medinceanu și Adrian Ioniță de la UB. Fonduri MB. În locul „Zănoaga", în cursul campaniei din 1989 a fost cercetată în continuare Cetatea 2, în continuarea săpăturilor începute în anul precedent. A fost cercetată o importantă așezare din bronzul timpuriu cu un strat de cultură gros în medie de 1,60 m, cu patru niveluri. Materialul arheologic, deosebit de abundent, prezintă analogii cu cel descoperit în nivelul $I_a 4$—1 de la Sărata Monteoru și în nivelul II de la Odaia Turcului, punînd în evidență un aspect cultural de la începutul culturii Monteoru (IC).

19. **Nufăru**, jud. Tulcea. Silvia Baraschi. IAB. Fonduri IAB. Au continuat cercetările la fortificația medievală timpurie (punctul 3 din cronica precedentă) (SB).

20. **Nuntași**, com. Istria, jud. Constanța. Catrinel Domăneanțu, IAB. Fonduri IAB. În așezarea greco-indigenă din *chora* Histriei, „Nuntași II" s-a procedat la demontarea profilului

existent între sondajul stratigrafic S4 (1984—1986) și casetele A, B (1987), C, D, E (1988). Rezultatele sînt următoarele : 1. S-a dezvelit în întregime sanctuarul elenistic aparținînd probabil unei divinități feminine (Demetra sau Cybele), descoperit în anul 1988. Nu au rezultat noi elemente constructive, în schimb, sîntem acum în posesia inventarului complet al sanctuarului, compus din ceramică grecească de lux și uz curent, ceramică indigenă lucrată cu mîna, statuete de teracotă, mărgele din pastă de sticlă și greutăți piramidale de lut ars. 2. S-a dezvelit latura de E a edificiului de mari dimensiuni, datînd de la sfîrșitul sec. V î.e.n. — începutul sec. IV î.e.n., identificat pentru prima dată în anul 1984. Cu această ocazie s-a putut observa că una din compartimentările sale, și anume cea aflată pe latura sud-estică, avea în centru o vatră lutuită, de formă rectangulară, cu laturile de 0,58/0,48 m. Materialul ceramic este destul de sărac. Remarcăm o imitație de *skyphos* atic, datînd din a doua jumătate a sec. V î.e.n., un fragment de cupă-skyphos cu decor ștampilat de la începutul sec. IV î.e.n. și un vas indigen lucrat cu mîna, cu patru apucători laterale. Presupunem că acest edificiu a avut mai multe faze constructive, ce vor putea fi identificate cu exactitate doar prin cercetări viitoare (CD).

21. **Oltenița,** jud. Călărași, punctul Valea Mare-Filatură. Colectiv : Cornel Hălcescu, MO, Mihai Simon, IAB. Fonduri salvare datorate lucrărilor canalului Dunăre-București. Săpăturile au fost efectuate pe terasă, la aproximativ 500 m NV de tell-ul de la Gumelnița. Ele s-au desfășurat în cadrul a două sectoare, sectorul A condus de C. Hălcescu, sectorul B, de M. Simon. În sectorul B au fost descoperite două morminte sarmatice, un mormînt de incinerație dacic, sec. IV—III î.e.n., distrus, o groapă cu prag pe care se aflau resturile unui schelet uman. Groapa era suprapusă de un pietrar Dridu, distrus. Cea mai mare parte a sectorului B a fost intersectat de tranșee militare moderne. În sectorul A au fost descoperite resturile unei așezări gumelnițene timpurii, cu locuințele ridicate pe platforme de bîrne, precum și cîteva morminte aparținînd culturii Cernavoda I (de tip Oltenița Renie) (MS).

22. **Păcuiul lui Soare,** com. Ostrov, jud. Constanța : cetatea bizantină. Petre Diaconu, IAB ; Valeriu Sîrbu, MBr. ; Theodor Papasima, MINAC. Fonduri IAB. Săpăturile s-au desfășurat, cu precădere, în Sectorul I.T, amplasat de-a lungul malului Dunării, în zona din apropierea porții mari. La adîncimea de 0,60 m față de nivelul actual înspre mijlocul secțiunii se află două rînduri de pietre neregulate, care delimitează unul dintre pereții unei locuințe din sec. XIV. În fapt, în acest caz, este vorba de fundația din pietre a unui perete, altfel, construit din paiantă. Acest perete își mai are un corespondent în direcția S. În spațiul dintre cele două temelii se păstrau resturile unei vetre de foc. Printre obiecte se remarcă numeroase piese ceramice, monede din sec. XIV, cuie și scoabe de fier, lame de cuțit, fusaiole, dintre care unele bitronconice, sînt smălțuite verde-oliv. S-au găsit și două bucăți de gresie, unelte pentru curățat crusta de pîine. De la o adîncime de 0,80 m începe stratul arheologic databil în sec. XI, caracterizat și aici ca și în alte părți printr-o culoare castanie-roșcată, rodul incendiului din 1094. În acest nivel apar numeroase monede, obiecte de podoabă și unelte de lemn (PD).

23. **Piatra Neamț,** punctul „Poiana Cireșului". Maria Bitiri Ciortescu, Roxana Dobrescu, IAB. Fonduri IAB. S-au reluat săpăturile în așezarea paleolitică de pe Cernegura. S-au deschis două secțiuni (2×5 m), orientate N—S. Se confirmă existența mai multor niveluri de locuire gravetiene (RD).

24. **Pietroasele,** jud. Buzău. Colectiv : Radu Harhoiu, responsabil ; Alexandru Niculescu, arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, IAB ; Marius Constantinescu, MB, Florin Curta, prof. Buzău. Fonduri MB. Salvare, verificări și sondaje la termele romane. Se confirmă cele două faze ; noi canale de evacuare, încă un zid identificat dincolo de șosea. S-a descoperit un mic bazin pavat cu plăci mari de marmură ; sondaj sub pavajul de cărămidă care atestă o fază de refacere (a II-a ?) ; atestare completă a particularităților constructive și de finisare a hypocaustului ; din nou, olane, țigle, cărămidă cu ștampila *Leg. XI. Cl.* S-au efectuat profile stratigrafice și studii de arhitectură (MMC).

25. **Poienești,** jud. Vaslui. Mircea Babeș, IAB, responsabil : N. Mirițoiu, LAIVB ; Magda Mantu, IIAI ; Tamilia Marin, MV ; studenții Margareta Dumitru și I. Opriș, UB. Fonduri IAB. În stațiunea de pe „Măgura", în perioada 21 iulie—12 septembrie, au fost săpate secțiunile 54 și 57—65, însumînd o suprafață de cca 640 mp. Au fost cercetate 105 complexe, între care 6 morminte getice de incinerație, din sec. V—IV î.e.n., 10 morminte de tip Poienești-Lukașevka și 19 morminte carpice (6 de incinerație și 13 inhumație copii). S-a cercetat parțial un cuptor carpic, de olar, cu groapa aferentă, recoltîndu-se o mare cantitate de ceramică rebutată. În punctul „Rîpa Fîntînii", T. Marin a efectuat sondaje prin care au fost identificate o locuință și mai multe gropi cu material getic din sec. IV—III î.e.n. (MB).

26. **Popești,** com. Mihăilești, jud. Giurgiu. Colectiv : Alexandru Vulpe, IAB, responsabil ; George Trohani, MIR ; Adriana Stoia, IAB ; Vlad Vintilă Zirra, IAB ; Nona Palincaș. Fonduri MGr. și IAB. S-a săpat în punctul „Nucet" ; s-a demontat „basilica" nivelului II din zona rezidențială „W"/1958 și s-a cercetat în întregime sanctuarul cu absidă, aparținînd niv. I și datat

la mijlocul sec. II î.e.n. În aceeaşi zonă s-a descoperit un tezaur, conţinînd din 64 tetradrahme Thasos, Macedonia Prima şi Alexandru cel Mare, îngropat de la baza niv. II. În sectorul ,,π'' s-a cercetat valul situat pe marginea vestică a cupolei şi s-a constatat că întreaga fortificaţie a aşezării de la Popeşti datează încă de la sfîrşitul epocii bronzului, din faza finală a culturii Tei (post Tei V). S-a efectuat şi o lărgire a vechii secţiunii ,,Y'', din centrul staţiunii, pentru a se verifica stratigrafic : cu acest prilej a apărut un bogat material din prima epocă a fierului (AV).

27. **Presaca Ampoiului,** com. Metoş, jud. Alba, peştera ,,Gura de Piatră''. Marin Cârciumaru, IAB : H. Ciugudean şi C. Căpiţă. Au fost identificate locuiri din epoca bronzului, cultura Coţofeni, Wietenberg şi sporadic o locuire neolitică. De asemenea, s-a relevat un bogat atelier de prelucrare a materialului litic de la sfîrşitul paleoliticului superior. Acesta din urmă constă dintr-o mare varietate de roci, în general de calitate slabă, materialul fiind însoţit de o faună pleistocenă, cu *Ursus spelaeus* (MC).

28. **Radovanu,** jud. Călăraşi. Eugen Comşa, IAB. 1. *Epoca neolitică*. S-a continuat cercetarea unor porţiuni din locuinţele 2 şi 3 din aşezarea corespunzătoare nivelului 3. S-au strîns cîteva sute de mărgele de lut ars şi unele din alte materiale. Amintim şi multe vertebre de peşte. S-a pus accentul pe analiza resturilor locuinţei 1, singura de la baza nivelului 4 (cel mai vechi). Locuinţa a fost cercetată parţial. Avea aceleaşi caracteristici ca şi locuinţele din celelalte niveluri ale complexului. Este important faptul că pe unele bucăţi de lipitură arsă din pereţi s-au observat urme de decor pictat. Prin urmare, locuinţa a avut pereţii, înspre interiorul încăperii, cu decor pictat. De pe podea s-au strîns numeroase mărgele de lut ars, similare celor din nivelul 3, boabe de grîu carbonizat şi oase de peşte. Din fragmentele ceramice strînse se vor putea întregi o serie de vase. Analiza materialului va permite precizarea caracteristicilor ceramicii şi altor materiale din fiecare etapă reprezentată în cadrul complexului, care datează în întregime din faza de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa. (EC). 2. *Sec. VIII—IX*. Maria Comşa, IAB. Fonduri IAB . S-au continuat cercetările în partea centrală a sectorului ,,Valea lui Petcu'' 2, unde au mai fost descoperite 3 bordeie suprapuse. Au fost reluate cercetările şi în sectorul alăturat ,,Valea lui Petcu'' 1, întrerupte după anul 1978. Aici au putut fi cercetate încă două bordeie suprapuse, databile în sec. VIII—IX. Au apărut şi bordeie anexe databile din secolele IX—X (MC).

29. **Satu Nou,** com. Oltina, jud. Constanţa, ,,Valea lui Voicu''. Niculae Conovici, IAB ; Mihai Irimia, MINAC. Fonduri IAB şi MINAC. Au continuat cercetările în aşezarea getică fortificată (sec. IV—I î.e.n.). În cadrul secţiunii I/1982 şi în suprafaţa adiacentă a fost epuizată cercetarea nivelurilor 4 şi 5 în partea de S, iar în partea de N a fost atins nivelul 8, pînă la adîncimea maximă de 4,80 m. S-a încheiat, cu observaţii interesante, cercetarea locuinţei cu mai multe încăperi din nivelul 7. În partea de S a secţiunii, pînă în apropierea zidului, nivelurile 5—7 nu conţineau complexe arheologice *in situ*, ci doar straturi succesive, discontinui, de dărîmături. Doar în nivelul 8 (—4, 80m) a apărut o vatră *in situ*. S-a constatat că în nivelurile 6—8 predominau amforele de Sinope şi Heraclea Pontica, în timp ce în nivelurile superioare creşte ponderea importurilor din Rhodos. A fost semnalată apariţia în nivelurile vechi a amforelor de Cos, Cnidos şi Thasos (fragmente). În paralel a fost cercetată secţiunea III (13 × 1,50m), care a surprins resturile zidului de incintă în extremitatea estică a platoului principal. El se înfăţişa aici sub forma unui zid sec, din lespezi de piatră aşezate pe o platformă de lut galben bătut. La interiorul incintei, în vecinătatea lui, au fost interceptate resturile a trei locuinţe de suprafaţă, parţial suprapuse, toate datînd din sec. III î.e.n. Locuinţa din nivelul superior era prevăzută cu o vatră simplă, iar celelalte cu cîte un cuptor cu boltă simplă şi vatra aşezată pe un pat de pietre şi cioburi. Printre dărîmăturile cuptorului din nivelul mijlociu s-a găsit un mic depozit monetar, format din 2 tetradrahme şi 3 drahme de tip Alexandru cel Mare, postume, trecute prin foc şi adăpostite într-o căniţă getică. Din bogatul material arheologic recoltat atrage atenţia un fragment de rîşniţă grecească, ceramica elenistică foarte variată şi numărul mare de amfore. Au fost adunate 84 ştampile amforice, dintre care : 1 Thasos, 8 Rhodos, 19 Heraclea Pontica, 54 Sinope (două din grupa a IV-a), 1 Cos şi 1 nedeterminată. Pe baza lor, întemeierea aşezării getice se plasează acum la începutul sec. III î.e.n. Au apărut şi fragmente ceramice de tip Babadag. (NC).

30. **Sighişoara,** jud. Mureş. Punctul ,,Dealul Viilor''. Colectiv : Radu Harhoiu, IAB, responsabil, Lukacs Antal, IINI, Adrian Canache, prof. de ist. Fonduri : IAB, IIAC, MSigh. Cercetări în zona necropolelor identificate în campaniile anterioare. 1. Necropola preistorică : 15 morminte, incineraţie în urnă şi în groapă simplă, precum şi un înhumat în poziţie chircită datate în epoca bronzului. 2. Necropola din epoca migraţiilor : 10 morminte de inhumaţie, orientate V—S. Jefuite în cea mai mare parte, inventarul recuperat este foarte sărac (fragment de pahar de sticlă, pieptene bilateral din os, pieptăn de os semicircular etc.) dar asigură datarea lor în sec. IV—V. 3. Necropola medievală : 20 de morminte, orientate V—E. Inventar sărac (inele de tîmplă cu capătul în S, cuţit de fier, monede). Monedele datează necropola în sec. XII. Mormin-

tele celor trei necropole au deranjat sau suprapus o serie de complexe (vetre, gropi menajere) din epocile bronz, Hallstatt, La Tène (RH, LA).

31. **Siret,** jud. Suceava. Mircea D. Matei, responsabil, IAB; Emil I. Emandi, M. Suc.: studenţi FIB şi UI. S-a continuat cercetarea vechiului cartier meşteşugăresc al oraşului, prin dezvelirea unei locuinţe-atelier, datînd de la sfîrşitul sec. XIV. Inventarul bogat al locuinţei a constat dintr-o mare cantitate de ceramică din categoria celei numite ,,muşatine", de caracter local, alături de care s-a descoperit şi un număr mare de fragmente ceramice cenuşii, aparţinînd coloniştilor germani din oraş. În plus, s-au mai descoperit cîteva obiecte de metal (mai ales cuţite şi unelte specifice activităţilor de prelucrarea pieilor), iar termenul *ante quem* pentru existenţa construcţiei a fost asigurat de descoperirea a două exemplare de jumătăţi de groşi (de aramă) aparţinînd domniei lui Alexandru cel Bun, descoperite în umplutura locuinţei (MDM).

32. **Slon,** com. Ceraşu, jud. Prahova. Maria Comşa, IAB. Fonduri, IABS-au continuat cercetările pe panta de V a dealului ,,La Ciugă", unde s-au dezvelit resturile rămase de la cele 3 fortificaţii, care barau valea de la V de cele trei cetăţi (A, B, C) aflate pe culmea dealului amintit. Au mai fost obţinute date suplimentare cu privire la sistemul de construcţie al incintei de E a cetăţii de lemn (C) din sec. VIII— prima jumătate a sec. IX şi cu privire la turnul de observaţie aparţinînd cetăţii de cărămidă (A) din a doua jumătate a sec. IX şi a cetăţii de piatră (B) din sec. X (MC).

33. **Stelnica,** jud. Ialomiţa ,,Grădiştea Mare". Nicolae Conovici, IAB; Gheorghe Matei, MI. Fonduri MI. S-au continuat săpăturile de salvare în necropola getică din sec. IV î.e.n. din Balta Ialomiţei, pe teritoriul IAS Stelnica. În cadrul acestei necropole au fost cercetate încă 25 morminte, în mare parte deranjate de arătură, după cum urmează: 9 de înhumaţie, 11 de incineraţie au groapă rotundă, majoritatea cu urnă şi 5 de incineraţie cu groapă ovală, avînd oasele calcinate depuse pe fundul gropii şi în apropiere sau de ofrandă şi alte obiecte. Au fost cercetate şi 4 gropi (nr. 18—21), dintre care două conţineau vase de ofrandă (castron în Gr. 19, amforă în gr. 21). Obiectele din inventarul personal al defuncţilor, puţin numeroase (piese de port, cuţite, fusaiole) erau trecute prin foc la mormintele de incineraţie. La mormintele de înhumaţie inventarul era foarte sărac (piatră de rîşniţă, brăţară, fusaiolă, mărgele) sau lipsea cu totul. Ceramica getică, lucrată cu mîna sau, mai rar, la roată, nu se deosebeşte de cea descoperită în campaniile precedente. Pînă în prezent au fost cercetate aici 75 morminte getice, dintre care circa o treime de înhumaţie, toate datînd exclusiv din sec. IV î.e.n. (NC).

34. **Stoicăneşti,** jud. Olt. Gheorghe Bichir, IAB; Gh. Vieru, prof. ist. Stoicăneşti. Cercetări arheologice determinate de săparea canalului de irigaţie (larg de 36 m) ce trebuia să lege rîul Argeş de Olt. La circa 2,5 km N, de sat pe terasa estică a Călmăţuiului Mare, în punctul numit ,,Fîntîna Coanda", canalul a secţionat o aşezare (ce se întinde la S de canal — spre sat) şi o necropolă (la N). Din aşezare s-a dezvelit o locuinţă de suprafaţă (reprezentată de o ,,platformă" de chirpici, iar din necropolă s-au identificat două morminte de incineraţie cu urne, deranjate şi distruse de excavatoare (s-au păstrat numai fundurile urnelor). Pe baza celor două fibule cu piciorul întors pe dedesubt *(mit umgeschlagenem Fuss)*, descoperite în morminte, necropola şi aşezarea (ce s-a extins şi pe malul vestic al Călmăţuiului Mare, la poalele ,,Dealului Belicarului") se datează în sec. IV e.n. Continuînd cercetările în zonă, pe un pinten de terasă, situat la N de ,,Valea Conzii", respectiv la circa 350 m N de canal, au fost identificate: o aşezare din epoca bronzului (faza tîrzie a culturii Tei), una din sec. II—III e.n. (cultura Militari-Chilia) şi una de tip Dridu. O aşezare de tip Dridu (sondată de C. Preda) se cunoaşte la N de ,,Valea Dracului". În zona dintre ,,Valea Dracului" şi ,,Fîntîna Coanda" se află o aşezare La Tène. (sec. I î.e.n. — I e.n.) şi una de tip Militari-Chilia. Aşezări de tip Militari-Chilia (sec. II—IV e.n) s-au mai identificat pe malul estic al Călmăţuiului Mare spre Crăciunel, în punctul ,, În Cot" şi la S de sat în locul numit de localnici ,,La Piersici" lîngă locuinţa Angelei Breazu (Gh. B).

35. **Suceava,** punctul Curtea domnească. Mircea D. Matei. responsabil, IAB; Emil Emandi, MSuc.; studenţi FIB şi UI. Singurul obiectiv cercetat a fost construcţia de mari dimensiuni (circa 12×4,50 m), prevăzută cu beci de piatră, situată la circa 40 m E de Curtea domnească. Pe baza secţiunii transversale, deschise chiar pe mijlocul construcţiei, precum şi în lumina observaţiilor stratigrafice din anii precedenţi, s-a confirmat concluzia că respectiva construcţie a fost ridicată la finele sec. XIV (în orice caz nu mai tîrziu de primii ani ai sec. XV), dovedindu-se astfel, că ea este cea mai veche construcţie cu beciuri de piatră, din Suceava, cu excepţia Curţii domneşti. Potrivit unei interpretări cu totul recente, este vorba despre o construcţie aflată în strînsă legătură cu începuturile vieţii religioase a Moldovei, organizate la nivel superior (reşedinţă mitropolitană?). După datele oferite de inventarul din beciul construcţiei, aceasta pare să fi fost abandonată la mijlocul sec. XVI, cînd, la Suceava, s-a construit noua mitropolie a Moldovei (cu hramul sf. Ioan cel Nou), în cadrul căreia s-a aflat şi noua reşedinţă a mitropoliei Moldovei. Cercetările continuă (MDM).

36. **Şirna**, jud. Prahova. Ştefan Olteanu, IAB. Fonduri IAB. Cercetările au scos la iveală 13 locuinţe: una din sec. II—III e.n., 10 din sec. III—IV, una din sec. IV—V şi una din sec. VIII—XI. S-au descoperit, de asemenea, două vetre exterioare locuinţelor, datînd din sec. III—IV, precum şi un cuptor de redus minereul de fier din aceeaşi perioadă. Remarcăm în mod deosebit descoperirea unei monede de bronz datînd din a doua jumătate a sec. VIII (urmează a fi precizat emitentul), asociată cu cîteva fragmente ceramice, cenuşii şi zgrunţuroase tip „Dridu", decorată cu benzi de striuri specifice culturii amintite (ŞO).

37. **Tîrgşoru Vechi**, mun. Ploieşti, jud. Prahova. Colectiv: Gheorghe Diaconu, Alexandru Niculescu, IAB. Fonduri IAB. Continuarea cercetărilor in necropola din sec. III—IV e.n. (AB).

38. **Vedea**, jud. Teleorman. Suzana Dolinescu Ferche, IAB. La cca 800 m V de aşezarea mai de mult studiată „Dulceanca II", în punctul numit „la Delniţă", a continuat cercetarea a două aşezări suprapuse: prima, din sec. VI e.n., unde se remarcă prezenţa fragmentelor de amfore bizantine, a unei catarame de bronz de aceeaşi factură şi a unei fibule fragmentare din bronz; a doua aşezare este databilă în a doua jumătate a sec. VII e.n. Aceasta prezintă elementele unei bogate activităţi ale metalurgiei fierului: creuzete, sulă de fier, lingură ceramică de turnat metalul topit şi o gamă variată de obiecte finite (SDF).

39. **Vineţi**, com. Soineni, jud. Olt. Mariana Marcu, IAB. Fonduri IAB. Au continuat săpăturile în aşezarea din sec. IV—V e.n., punctul „Moara lui Iovescu". Au fost deschise două secţiuni: S I şi S II/1989, avînd dimensiunile de 40 × 1 m. Pe traseul lor au fost identificate trei locuinţe: L 10, L 11 şi L 12 de formă rectangulară, cu colţurile rotunjite adîncite în pămînt cu 0,60—0,80 m. Acestea nu au fost prevăzute cu instalaţii de foc. În umplutura locuinţelor L 10 şi L 11 s-a observat urme evidente de arsură şi cărbune. L 10 şi 12 datează din sec. IV e.n. pe baza ceramicii specifice şi a unei fibule de fier găsită în stratul de cultură, la nivelul de călcare al acestora. Fibula este de tipul „cu piciorul întors pe dedesubt". L 10 a fost parţial deranjată de L11, datînd din sec. V sau V—VI e.n., datare indicată de descoperirea în umplutura acesteia a unei catarame de bronz „cu mască umană" de tipul „*Sucidava*-Celeiu" şi a unei ceramici mai tîrzii faţă de cea din sec. IV găsită şi cunoscută deja din cercetarea locuinţelor dezvelite în anii anteriori. Se desprinde ca element nou identificarea în această staţiune a două niveluri de locuire, unul din sec. IV şi celălalt din sec. V sau V—VI. Cercetările vor trebui continuate pentru stabilirea intensităţii locuirii din faza a doua (MM).

INDICE CRONOLOGIC

I. Paleolitic şi mezolitic: 23, 27.
II. Neolitic, eneolitic, tranziţie: 5, 7, 16, 17, 18, 21, 27, 28.
III. Epoca bronzului: 4, 8, 18, 26, 27, 30, 34,
IV. Hallstatt: 3, 4, 7, 11, 26, 29, 30.
V. La Tène: 5, 7, 10, 11, 21, 25, 26, 29, 30, 33, 34.
VI. Epoca greacă şi elenistică: 1, 14, 20, 29.
VII. Epoca romană timpurie (sec. I—III e.n.): 1, 2, 9, 11, 12, 13, 15, 24.
VIII. Epoca romană tîrzie (sec. IV—VII e.n.): 1, 3, 11, 13, 14, 15.
IX. Epoca migraţiilor (sec. III—VI e.n.): 16, 30, 34, 36, 37, 38, 39.
X. Epoca migraţiilor (sec. VII—X): 28, 32, 36, 38.
XI. Epoca medievală timpurie (sec. X—XII): 2, 6, 11, 13, 19, 21, 22, 30, 34.
XII. Epoca medievală (sec. XIII—XVIII): 2, 12, 22, 31, 35.

Alexandru Barnea

ABREVIERI

AR = Academia Română.
CSCITM = Centrul de Studii şi Cercetări de Istorie şi Teorie Militară, Bucureşti.
FIB = Facultatea de Istorie, Universitatea din Bucureşti.
IAB = Institutul de Arheologie din Bucureşti.
IIAC = Institutul de Istorie şi Arheologie, Cluj-Napoca.
IIAI = Institutul de Istorie şi Arheologie „A.D.Xenopol", Iaşi.
IINI = Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", Bucureşti.
IT = Institutul de Tracologie, Bucureşti.
LAIVB = Laboratorul de Antropologie, Institutul „Dr. V. Babeş", Bucureşti.
MB = Muzeul judeţean Buzău.
MBr. = Muzeul judeţean Brăila.
MBT = Muzeul Banatului, Timişoara.

MC	=	Muzeul județean Călărași.
MDDT	=	Muzeul Deltei Dunării, Tulcea.
MGr.	=	Muzeul județean Giurgiu.
MI	=	Muzeul județean Ialomița, Slobozia.
MINAC	=	Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța.
MIR	=	Muzeul de Istorie al României, București.
MMC	=	Muzeul Militar Central, București.
MO	=	Muzeul Oltenița.
MOC	=	Muzeul Olteniei, Craiova.
MPN	=	Muzeul județean Piatra Neamț.
MSigh.	=	Muzeul Municipal Sighișoara.
MSuc.	=	Muzeul județean Suceava.
MV	=	Muzeul județean Vaslui.
UB	=	Universitatea din București.
UI	=	Universitatea ,,Al. I. Cuza'', Iași.

NOTE ARHEOLOGICE

CRONICA

RECENZII

ABREVIERI

ActaArchCarp	Acta Archeologica Carpathica, Krakovia.
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
ActaMN	Acta Musei Napocenses, Cluj-Napoca.
AEM	Archäologisch-Epigraphische Mittheilungen aus Ostereich-Ungarn, Viena.
AIIA Cluj-Napoca	Anuarul Institutului de istorie și arheologie. Cluj-Napoca.
AnnEp	Année Epigraphique, Paris.
AO	Arhivele Olteniei, Craiova.
ArchErt	Archaeologiai Ertesitö, Budapesta.
ArchKözl	Archaeologiai Közlemények, Budapesta.
ARMSI	Academia Română. Memoriile Secțiunii istorice, București.
AUB	Analele Universității, București.
AUI	Analele Universității, Iași.
BAR	British Archaeological Raports, Oxford.
BCMI	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, București.
BMC	H. Matingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra.
BonnerJahrb	Bonner Jahrbücher, Bonn.
BSH	Bulletin de la Section historique . Académie Roumaine, București.
BZ	Byzantinische Zeitschrift, München.
CIL	*Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin.
CNA	Cronica numismatică și arheologică.
Dacia	Dacia, Recherches et découvertes arhéologiques en Roumanie, București.
Dacia, N.S.	Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București.
DE	*Dictionnaire épigraphique*, Paris
ED	Ephemeris Dacoromana, Annuario della Scuola Romena di Roma, București-Roma.
IDR	*Inscripțiile Daciei romane*, București.
IGLR	Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din sec. IV—XIII descoperite în România*, București, 1976.
IOSPE	Latyšev, *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini, graecae et latinae*, Peterburg, 1914.
ISM	*Inscripțiile Scythiei Minor*. București.
Izvestija Varna	Izvestija na varnenskoto arheologičesko družestvo, Varna.
JRS	Journal of Roman Studies, Londra.
KSMoscova	Kratkie soobščenija, Moscova.
KSOdesa	Kratkie soobščenija o polevyh arheologičeskiv issledovanijah, Odesa.
Materiale	Materiale și cercetări arheologice. București.
MNA	Muzeul național de antichități.
OR³	D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a, București, 196.
PBF	Prähistorische Bronzefunde Europas, München.
PZ	Prähistorische Zeitschrift. Leipzig-Berlin.
RE	Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart.
REG	Revue des études grecques, Paris.
RMM-MIA	Revista muzeelor și monumentelor. monumente istorice și de artă, București.
RN	Revue numismatique, Paris.
RRH	Revue roumaine d'histoire, București.
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
SlovArch	Slovenska Archeologia. Nitra.
SMMIM	Studii de muzeografie și istorie militară, București.
StComCaransebeș	Studii și comunicări. Caransebeș.
TIR	*Tabula Imperii Romani*, București.
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTA PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA
THRACO-DACICA

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adresseé à ROMPRESFILATELIA, sector import-export presă, P. O. Box 12—201, telex 10 376, Bucureşti, Calea Griviţei 64—66, ou à ses représentants à l'étranger.

AVIS AUX LECTEURS

Vue la hausse des taux de l'imprimerie, nous sommes obligés de réduire pour l'instant le nombre des pages par an, fait que attire aussi la réduction des fascicules.

Convaincus de votre compréhension, nous espérons que nous lecteurs continuent de nous rester fidels.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
79 717 Calea Victoriei 125, telefon 50 76 80

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Emilia Doruţiu Boilă, **Inscripţiile din Scythia Minor**, V, 1980, 351 p., 35 lei.

C. Preda, **Callatis, necropola romano-bizantină**, 1980, 225 p., 46 lei.

Marin Cârciumaru, **Mediul geografic în pleistocenul superior şi culturile paleolitice din România**, 1980, 268, p., 23 lei.

I. I. Russu, **Inscripţiile Daciei romane**, III/2, 1980, 484 p., 34 lei; III/3, 1984, 470 p., 34 lei; III/4, 1988, 302 p., 34 lei.

V. Mihăilescu-Bîrliba, **La monnaie romaine chez les Dacies orientaux**, 1980, 321 p., 19,50 lei.

I. I. Russu, **Daco-geţii în Imperiul roman şi în Byzantium**, 1980, 116 p., 8,75 lei.

D. Berciu, **Buridava dacică**, 1981, 289 p., 34 lei.

Alexandru Suceveanu, **Histria**, VI, 1982, 236 p., 38 lei.

Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, **Habitatul medieval rural din valea Moldovei şi din bazinul Şomuzului Mare**, 1982, 195 p., 27 lei.

D. M. Pippidi, **Inscripţiile din Scythia Minor**, I, 1984, 544 p., 71 lei.

* * * **Studii şi cercetări de numismatică**, VIII, 1984, 162 p., 22 lei; IX, 1989, 169 p., 29 lei.

Mihai Sâmpetru, **Tropaeum Traiani. II. Monumentele romane**, 1984, 198 p., 26 lei.

I. T. Dragomir, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni**, 1984, 184 p., 20 lei.

Dan Gh. Teodor, **Civilizaţia romană la est de Carpaţi în secolele V–VII e.n. Aşezarea de la Botoşana-Suceava**, 1984, 182 p., 14 lei.

N. Constantinescu, **Curtea de Argeş (1200–1400). Asupra începuturilor Ţării Româneşti**, 1984, 170 p., 19,50 lei.

Gh. Bichir, **Geto-dacii din Muntenia**, 1984, 188 p., 25 lei.

* * * **Arheologia Moldovei**, X, 1984, 135 p., 22,50 lei.

C. Preda, **Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprîncenata**, 1986, 200 p., 24,50 lei.

Iorgu Stoian, **Inscripţiile din Scythia Minor**, II, 1987, 436 p., 60 lei.

Mihail Zahariade, **Moesia Secunda, Scythia şi Notitia Dignitatum**, 1988, 200 p., 20 lei.

D. M. Pippidi, **Studii de istorie şi epigrafie**, 1988, 280 p., 26 lei.

M.D. Matei, **Istoria oraşului medieval Suceava pînă la jumătatea secolului al XVI-lea**, 1989, 222 p., 23 lei.

RM ISSN 0039–4009

S C I V A, tomul 41, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembrie 1990, p. 211–328

I. P. Universul c. 2319

Lei 70